

Γράμμος

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Στα βήματα του Δημοκρατικού
Στρατού Ελλάδας

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ - ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΑΣΙΛΗ ΠΑΠΑΔΑΚΟΥ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Βελ 2009

Γράμμος

Στα βήματα του Δημοκρατικού
Στρατού Ελλάδας

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ - ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ

 ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

ΑΘΗΝΑ 2009

Δημόσια Κέντρα

Ειρήνη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Στο εξώφυλλο: Η κοιλάδα του Γοργοπόταμου από την Βούρμπιανη ως κάτω από το 2520.

Στο οπισθόφυλλο:

Πάνω: Η λίμνη Μουτσάλια ανατολικά της Πάνω Αρένας.

Κάτω από αριστερά: Μαχήτριες του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας.

Χάρτης ευρύτερης περιοχής Γράμμου.

Συγκέντρωση στο μνημείο του ΔΣΕ στο Κεφαλοχώρι.

Πρώτη σελίδα: Ανεβαίνοντας στο 2520.

ISBN 978-960-451-080-1

© Σύγχρονη Εποχή Εκδοτική ΑΕΒΕ

Σόλωνος 130, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: 2103320800, Fax: 2103813354

<http://www.sep.gr>, e-mail: info@sep.gr

Αφιερωμένο στους μαχητές και τις μαχήτριες
του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ποντίσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΟΡΚΟΣ ΤΩΝ ΜΑΧΗΤΩΝ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΕΛΛΑΔΑΣ

Εγώ, παιδί του Λαού της Ελλάδας και μαχητής του ΔΣΕ, ορκίζομαι να πολεμήσω με το όπλο στο χέρι, να χύσω το αίμα μου και να δώσω και την ίδια μου τη ζωή για να διώξω απ' τα χώματα της Πατρίδας μου και τον τελευταίο ξένο κατακτητή. Για να εξαφανίσω κάθε ίχνος φασισμού. Για να εξασφαλίσω και να υπερασπίσω την εθνική ανεξαρτησία και την εδαφική ακεραιότητα της Πατρίδας μου. Για να εξασφαλίσω και να υπερασπίσω τη Δημοκρατία, την τιμή, την εργασία, την περιουσία και πρόοδο του Λαού μου.

Ορκίζομαι να 'μαι καλός, γενναίος και πειθαρχικός στρατιώτης, να εκτελώ όλες τις διαταγές των ανωτέρων μου, να τηρώ όλες τις διαταγές των ανωτέρων μου, να τηρώ όλες τις διατάξεις του κανονισμού και να κρατώ τα μυστικά του ΔΣΕ.

Ορκίζομαι να 'μαι υπόδειγμα καλής συμπεριφοράς προς το Λαό, φορέας και εμψυχωτής στη Λαϊκή ενότητα και συμφιλίωση και να αποφεύγω κάθε πράξη που θα με εκθέτει και θα με στιμάζει σαν άτομο και σαν μαχητή. Ιδανικό μου έχω τη λεύτερη και ισχυρή Δημοκρατική Ελλάδα και την πρόοδο και ευημερία του Λαού. Και στην υπηρεσία του ιδανικού μου θέτω το όπλο μου και τη ζωή μου.

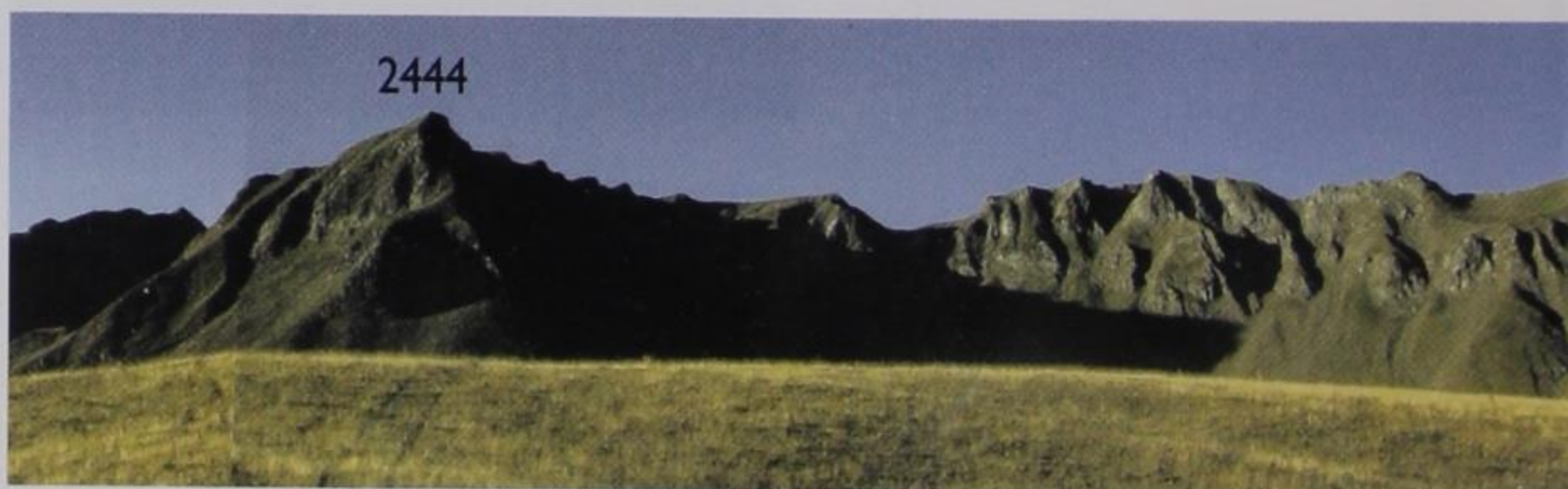
Αν ποτέ φανώ επίορκος και από κακή πρόθεση παραβώ τον όρκο μου, ας πέσει πάνω μου αμείλικτο το τιμωρό χέρι της Πατρίδας και το μίσος και η καταφρόνια του Λαού μου.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

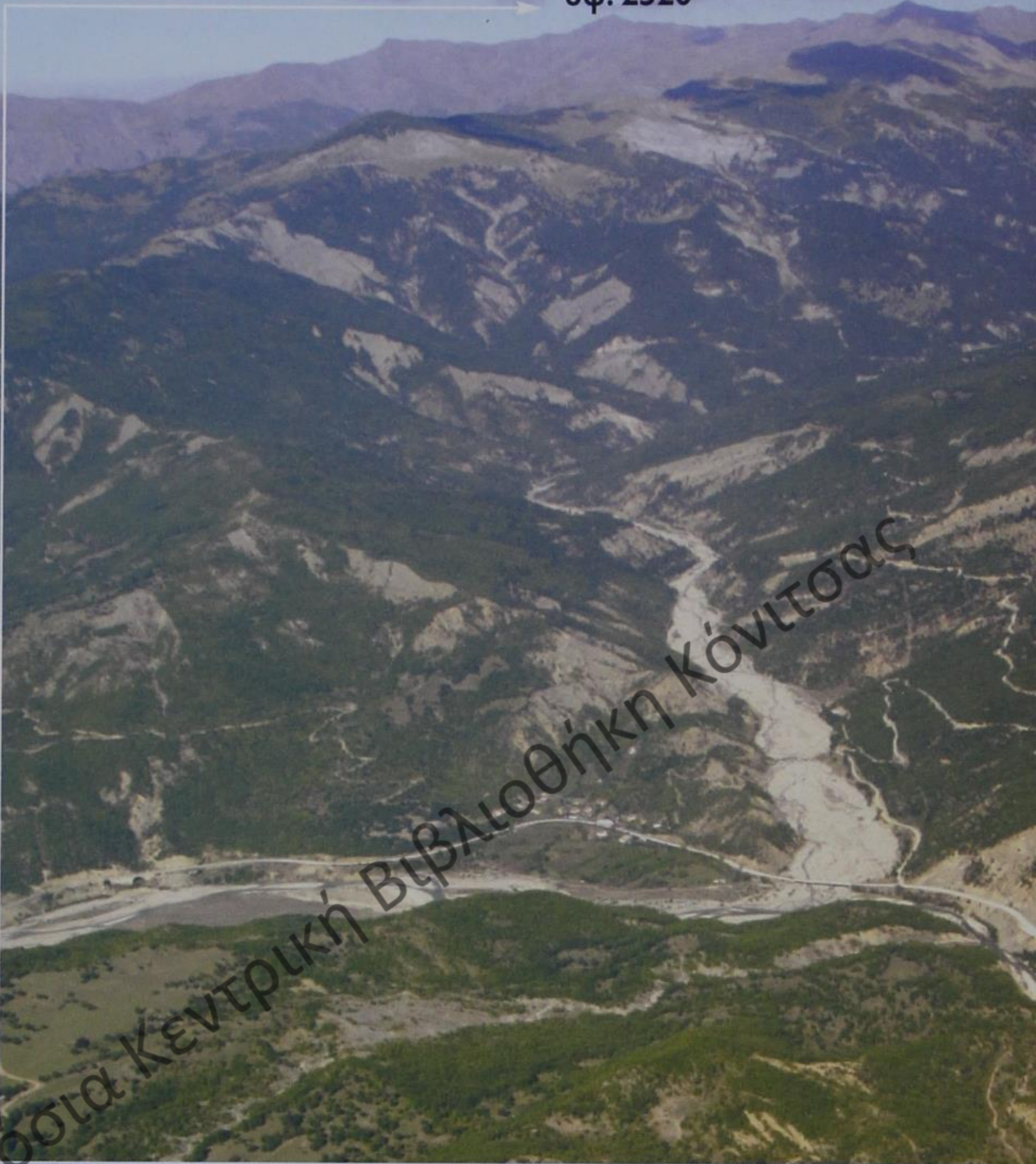
Οι σύγχρονοι χάρτες που συνοδεύουν αυτόν τον οδηγό έχουν παραχθεί με το πρόγραμμα TOPONAVIGATOR μετά από ευγενική παραχώρηση του δικαιώματος από τις εκδόσεις ΑΝΑΒΑΣΗ.

■ ΠΡΟΛΟΓΟΣ	10 - 27
■ Ο ΓΡΑΜΜΟΣ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΣΤΟ ΧΡΟΝΟ	28 - 46
■ ΕΝΑΣ ΛΑΪΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ ΓΕΝΝΙΕΤΑΙ	47 - 58
■ Ο ΑΝΤΙΠΑΛΟΣ	59
■ Η ΜΕΓΑΛΗ ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΟΥ, ΤΟ 1948	60 - 66
■ ΣΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΜΕΤΩΠΟ	67 - 80
■ ΜΕ ΑΦΕΤΗΡΙΑ ΤΟ ΝΕΣΤΟΡΙΟ	81
Στο Τσάρνο	82 - 83
Στο νοσοκομείο	84 - 87
Στην κορυφή του Γράμμου (ύψωμα 2520)	88 - 89
Σε Κοτύλη, Γκρούσα, Χάρο, Πύργο	90 - 107
Στο Παλιοκρίμι	108 - 115
■ ΣΤΟ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΜΕΤΩΠΟ	116 - 121
Στον Τάλιαρο	122 - 127
Στον ανατολικό Σμόλικα	128 - 132
Στη Σκούρτζα	133 - 135
Σε Κίρκουρη και Ταμπούρι	136 - 139
■ ΣΤΟ ΔΥΤΙΚΟ ΜΕΤΩΠΟ	140 - 145
Στον Κλέφτη	146 - 149
Οι μάχες βόρεια του Σαραντάπορου	150 - 153
Σε Κάμενικ, Στράτσανη, Μπολιάνα	154 - 157
■ ΑΠΟ ΠΥΡΣΟΠΙΑΙΝΗ	158 - 159
Σε Γκόλιο - Σίρτση	160 - 167
■ ΑΠΟ ΚΕΦΑΛΟΧΩΡΙ	168 - 171
Στα Πατώματα	172 - 173
Στην Πέτρα Μούκα	174 - 175
Στις Αρένες	176 - 177
Ο ελιγμός στο Βίτσι	178 - 181
Η ανακατάληψη του Γράμμου	182 - 185

υψ. 2520

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Στο λόφο πάνω από το Κεφαλοχώρι, σε θέση όπου υπήρχε πολυβολείο του ΔΣΕ, εκεί χτίστηκε το μνημείο για τους μαχητές του.

Κεφαλοχώρι
(Λυκόραχη)

Μνημείο

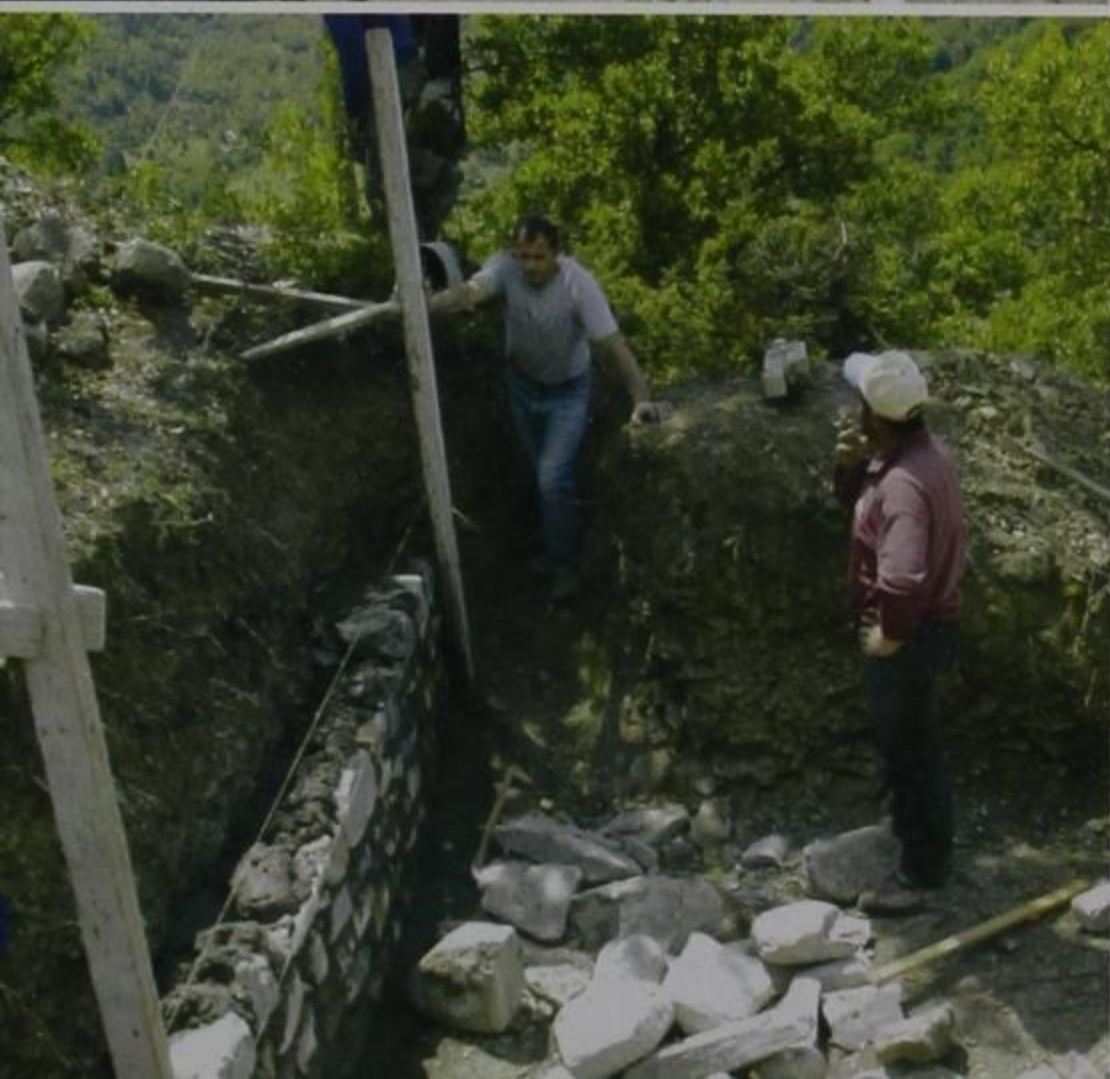

Αφετηρία της ιστορικής εξερεύνησης των θρυλικών βουνών Γράμμος και Βίτσι, ήταν το 1996, τότε, που, το μήνα Αύγουστο, η ΚΕ του ΚΚΕ τίμησε για πρώτη φορά, στο Γράμμο, με μια συμβολική εκδήλωση τα 50 χρόνια από την ίδρυση του ΔΣΕ. Με μια σεμνή εκδήλωση πάνω από το χωριό Λυκόραχη, σήμερα Κεφαλοχώρι, τοποθετήθηκε μια απλή πλάκα της ΚΕ προς τιμήν των μαχητριών και μαχητών του ΔΣΕ.

Δόθηκε τότε η υπόσχεση ότι στο χώρο αυτό θα στηθεί μνημείο αντάξιο της θυσίας τους και της ιστορίας του ΔΣΕ.

Αριστερά: Απο την πρώτη εκδήλωση που έγινε το 1996 στη Λυκόραχη.

Κάτω: Με την εθελοντική δουλειά μελών του ΚΚΕ, της ΚΝΕ και κατοίκων της περιοχής χτίστηκε το μνημείο και επανακατασκευάστηκε το παλιό πολυβολείο ακριβώς στη θέση που βρισκόταν και την περίοδο των μαχών.

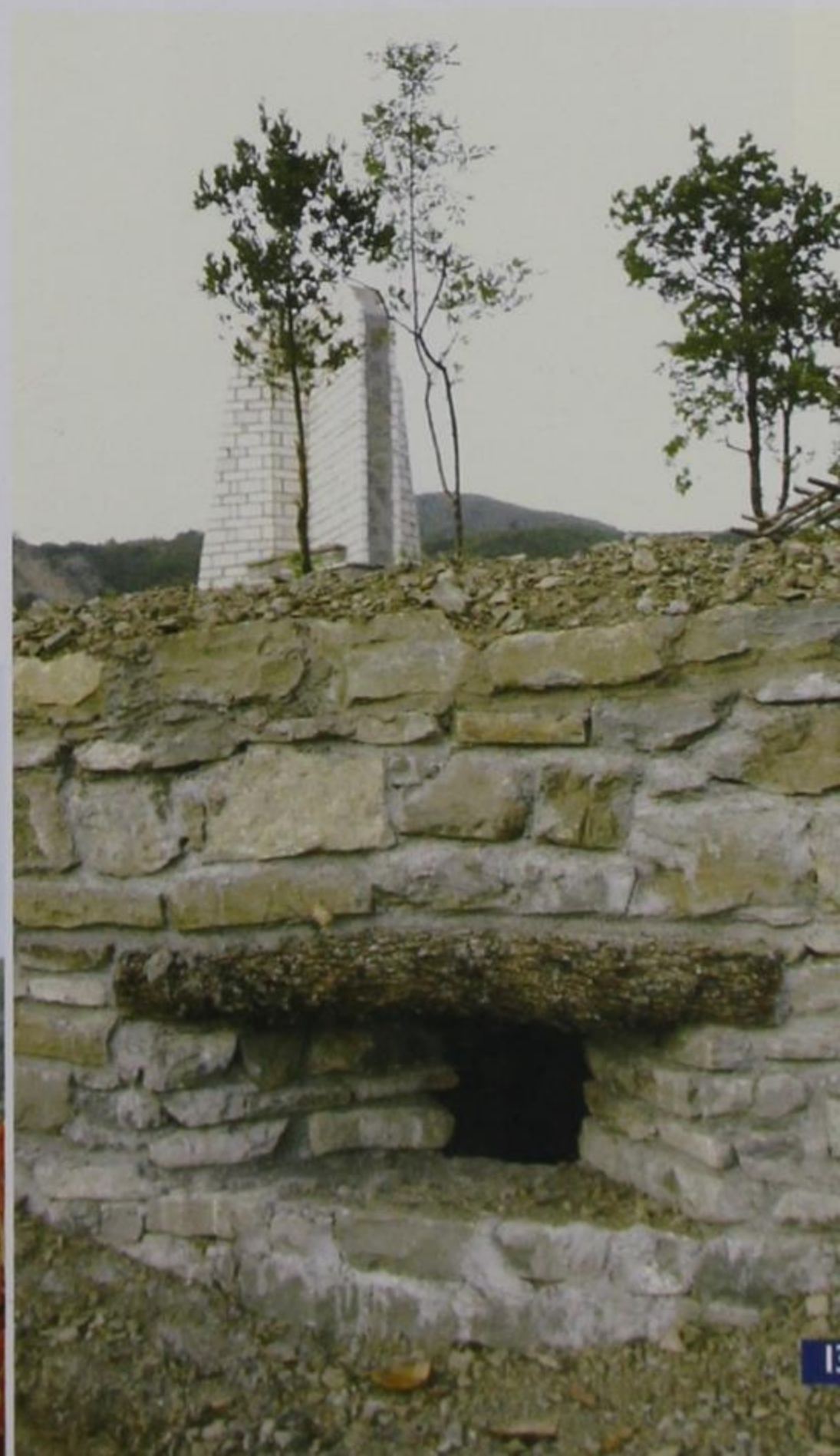

Η υπόσχεση αυτή εκπληρώθηκε, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 60 χρόνων από την ίδρυση του ΔΣΕ, το 2006. Προς τιμήν των 60 χρόνων, η ΚΕ αποφάσισε μια σειρά εκδηλώσεων. Ανάμεσά τους ήταν η ανέγερση του μνημείου και η παρουσίαση ειδικού ντοκιμαντέρ με την ιστορία και τη δράση του ΔΣΕ. Με μια πανελλαδικού χαρακτήρα κινητοποίηση του Κόμματος και της ΚΝΕ, χιλιάδες συνεχιστές του αγώνα του ΔΣΕ στάθηκαν τιμητική φρουρά και προσκυνητές στο μνημείο που στήθηκε. Υπέγραψαν με αγωνιστική συγκίνηση τη διαβεβαίωση της ΓΓ της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ σ. Αλέκας Παπαρήγα: «Σύντροφοι, που πέσατε στις βουνοκορφές του Γράμμου και του Βίτσι, έστω και αν σήμερα δε γνωρίζουμε όλοι τα ονόματά σας, δεν ξεχνάμε τη θυσία σας. Είσαστε εσείς που δικαιώνετε το "Άνθρωπος αυτός ο Γίγας"»

Πάνω: Από τη συγκέντρωση στο μνημείο.

Κάτω: Το πολυβολείο επανακατασκευασμένο στη θέση που ήταν.

Έκτοτε, καθιερώθηκαν πιο οργανωμένες, αλλά σε μόνιμη χρονιάτικη βάση, εξορμήσεις σ' ένα προς ένα τα ηρωικά και δοξασμένα μέρη της περιοχής. Στις πρώτες εξερευνησεις δεν υπήρχε κάποιο σχέδιο για αξιοποίηση του υλικού και των εντυπώσεων που συγκεντρώνονταν.

Στην πορεία, ωρίμασε η ιδέα να μοιραστούμε τις συγκλονιστικές εμπειρίες που αποκτήσαμε με όσους έχουν ενδιαφέρον για την ιστορική αυτή περίοδο και πιστεύουμε ότι είναι πολλοί και θα γίνονται όλο και περισσότεροι στην πορεία του χρόνου. Έτσι έγινε δεκτή η πρότασή μας να δουλέψουμε το υλικό που συγκεντρώθηκε και να ενταχθεί στις εκδόσεις προς τιμήν των 90 χρόνων του ΚΚΕ.

Η μελέτη και γνώση της Ιστορίας του ΔΣΕ και γενικότερα της περιόδου '40 - '49 είναι, μπορούμε να πούμε χωρίς επιφυλάξεις, σχεδόν υποχρεωτική. Είναι υποχρεωτική, γιατί προσφέρει άφθονα διδάγματα για τα τωρινά και κυρίως για τα μελλοντικά καθήκοντα των κομμουνιστών.

Πάνω: Πορεία προς το Γκόλιο με ανάβαση από Ασημοχώρι. Εκεί που είναι οι κορφές των δέντρων είναι το σύνορο με την Αλβανία (9η πυραμίδα).

Μεσαία: Βόρεια από το Καμπίτσιο, προς την πλευρά της Πέτρα Μούκα, ήταν το αρχηγείο του ΔΣΕ και η έδρα της ΚΕ του ΚΚΕ. Εκεί και οι πρώτες αναζητήσεις μας.

Οι εκδηλώσεις που έχουν γίνει μέχρι τώρα προς τιμήν του ΔΣΕ, αρχίζοντας από την πρώτη εκδήλωση τον Αύγουστο του 1996 μέχρι σήμερα (εκδηλώσεις στο Χάρο Κοτύλης, κατασκηνώσεις της ΚΝΕ στο Νεστόριο, μνημείο στη Λυκόραχη, ντοκιμαντέρ για τα 60 χρόνια, αρκετά ρεπορτάζ κλπ.) μας έχουν πείσει ότι και αυτή η προσφορά θα βρει ανταπόκριση. Ειδικά στις νεότερες γενιές, στους ΚΝίτες και τις ΚΝίτισσες, στους απόγονους των μαχητών και μαχητριών του ΔΣΕ.

Πάνω: Από την έκθεση που έγινε στο Κεφαλοχώρι.

Μεσαία: Από την κατασκήνωση της ΚΝΕ στο Νεστόριο.

Στη βάση των σελίδων 14-15: Στα χνάρια των μαχητών του ΔΣΕ. Πορεία της ΚΝΕ προς το μνημείο στο Κεφαλοχώρι.

Είναι συναρπαστική και ανεπανάληπτη η εμπειρία που θέλουμε να μοιραστούμε με όλους και όλες που θα δοκιμάσουν να αξιοποιήσουν ως οδηγό αυτή τη μικρή εργασία. Είναι άλλο πράγμα να μελετάς την Ιστορία του ΔΣΕ και ειδικά τη δράση στο Γράμμο και στο Βίτσι και άλλο πράγμα να συνδυάζεις τη γνώση της Ιστορίας του ΔΣΕ, τη ζωή και τη δράση του, με το βιβλίο και το χάρτη στο χέρι δίπλα και πάνω στα χαρακώματα όπου γράφτηκε η Ιστορία. Να έχεις μπροστά σου όχι μόνο τα ιστορικά ντοκουμέντα και τις καταγραμμένες μνήμες, αλλά και το χώρο που αυτά διαδραματίστηκαν, το θέατρο των μαχών, τις αποστάσεις, όλα εκείνα τα ζωντανά σημάδια που συνθέτουν το έπος του ΔΣΕ. Είναι απίστευτα πιο συγκλονιστικά τα αισθήματα όταν τύχαινε σε αυτές τις αναζητήσεις να συμμετέχουν με τη φυσική τους παρουσία μαχητές του ΔΣΕ και να καταθέτουν προσωπικές, ζωντανές μαρτυρίες και γεγονότα.

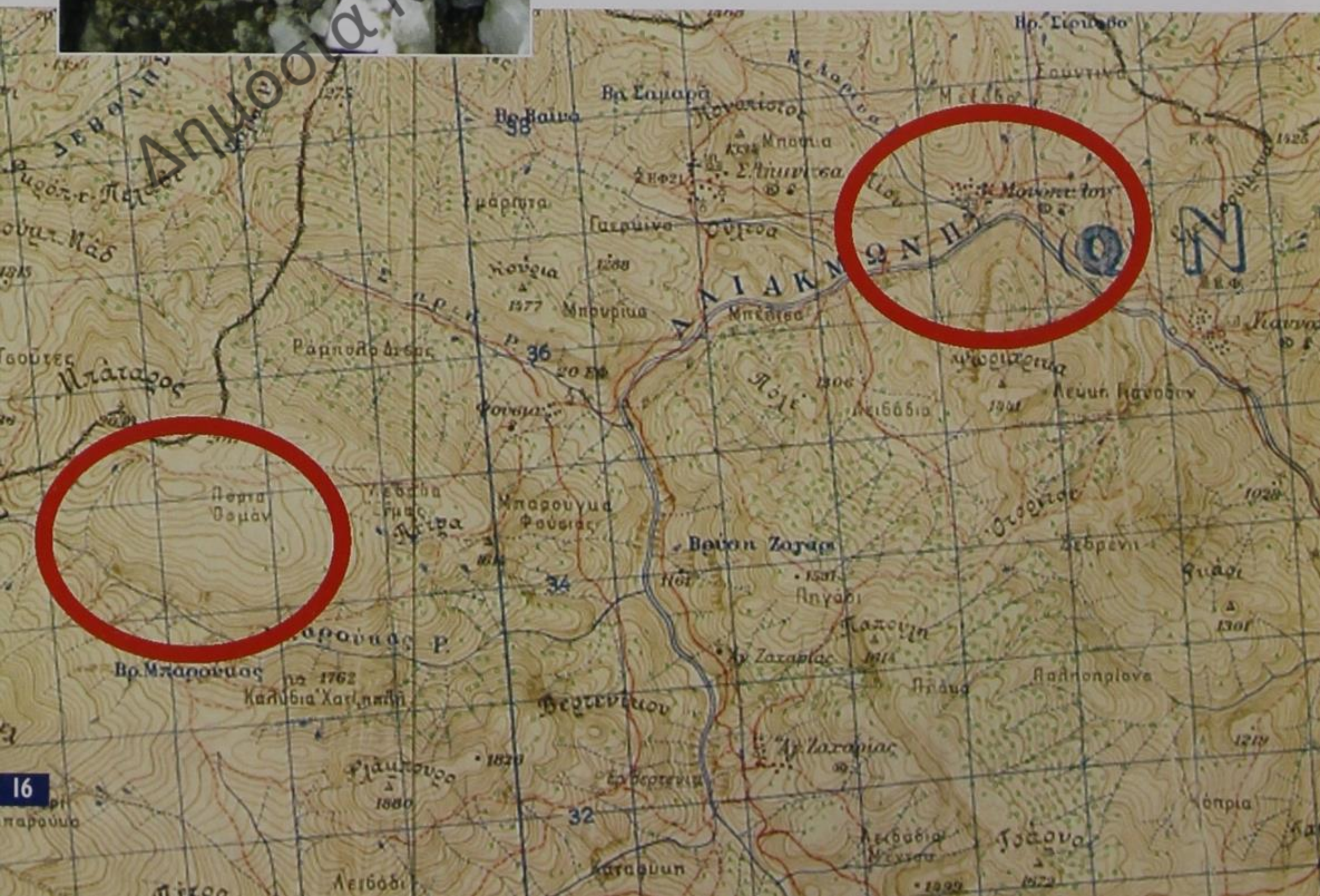
Από πάνω προς τα κάτω:

Με το χάρτη στο χέρι, εδώ στην κορφή στο Παλιοκρίμνι.

Η ανακάλυψη της βάσης του αντιαεροπορικού στο ανέβασμα προς το Κάμενικ.

Αμπρί στο δάσος κάτω από το Κάμενικ.

Χάρτης που χρησιμοποιήθηκε την περίοδο των μαχών. Εδώ, το τμήμα που εικονίζει την περιοχή από την Πόρτα Οσμάν ως το Μονόφυλο (από το Αρχείο του ΚΚΕ).

Στο Λέσιτς, πορεία προς την κορφή Τσούκα.

Δεν είναι υπερβολή να ομολογήσουμε πως μόνο κάτω από τέτοιες προϋποθέσεις μπορείς να προσεγγίσεις και να συνειδητοποιήσεις την τιπάνια σύγκρουση που έγινε ανάμεσα σε δύο ριζικά διαφορετικούς στρατούς, ανάμεσα σε δύο ριζικά διαφορετικούς κόσμους.

Να γνωρίσεις το μεγαλείο του ΔΣΕ, τον αφάνταστο ηρωισμό των μαχητών και μαχητριών του σε όλη τη γραμμή του μετώπου. Από την πρώτη γραμμή της μάχης ως τα μετόπισθεν, δεν μπορείς να ξεχωρίσεις την αυτοθυσία του μαχητή με το όπλο στο χέρι από τον ηρωισμό της νοσοκόμας που μάχεται να σώσει ζωές.

Πάνω: Να κοιτάς και να ξανακοιτάς την παλιά φωτογραφία που διασώθηκε σε φιλμ - γυαλί, μέχρι να διαπιστώσεις ότι πράγματι μπροστά αριστερά είναι ο Πύργος της Στράτσωνης και πίσω δεξιά ορθώνεται το Κάμενικ.

Μέση: Να περπατάς στα χιλιόμετρα των ορυγμάτων, που ακόμα και σήμερα είναι ορατά και να γνωρίζεις πως κάθε μέτρο έχει σκαφτεί από τους μαχητές του ΔΣΕ μέσα στην πιο σκληρή συνθήκη που γέννησε η ταξική πάλη εκείνης της εποχής, τη φωτιά της ένοπλης αναμέτρησης...

Είναι αλήθεια ότι μόνο μέσα από έναν τέτοιο συνδυασμό μελέτης μπορεί να προσεγγίσει κανείς βαθύτερα και πιο ολοκληρωμένα γενικότερα ζητήματα στρατηγικής και τακτικής, ιδεολογικά και πολιτικά προβλήματα που συνδέονται με τη συγκεκριμένη περίοδο, την οργάνωση και καθοδήγηση του ΔΣΕ, τις πηγές που τροφοδότησαν με ανεξάντλητη δύναμη τους μαχητές και μαχητριάς του: Το έπος του ΔΣΕ, μια από τις πιο ηρωικές σελίδες στην Ιστορία του επαναστατικού μας κινήματος και της πρωτοπορίας του, του ΚΚΕ. Να γνωρίσεις τη συνθετότητα της ταξικής πάλης στην ανώτατη μορφή της. Τον Εμφύλιο, την ένοπλη αναμέτρηση που έχει τους δικούς της νόμους και κανόνες, γραπτούς και άγραφους, μοναδική και ανεπανάληπτη πρωτοτυπία.

Αυτή είναι η εμπειρία μας. Αναπλάθεις τα γεγονότα, γίνεσαι ένα με αυτά, μπαίνεις βαθιά στην ιστορική τους αξία και σημασία. Αισθάνεσαι μέρος αυτού του αγώνα, ψηλώνεις ένα μπόι για τη λαμπρή αυτή κληρονομιά, διδάσκεσαι και νιώθεις το μέγεθος της ευθύνης για τη συνέχεια και την ολοκλήρωση των ιδανικών των δεκάδων χιλιάδων μαχητών και μαχητριών του που έδωσαν αφειδώλευτα τη ζωή τους. Αποκτά αληθινό νόημα η διαβεβαίωση της Γενικής Γραμματέα της ΚΕ του ΚΚΕ συντρόφισσας Αλέκας Παπαρήγα μπροστά στο μνημείο που στήθηκε προς τιμήν τους τον Ιούλη του 2006 στη Λυκόραχη: «Δε σας ξεχνάμε».

Πάνω: Από την πρώτη απόπειρα για προσέγγιση της κορφής 2520 από την πλευρά της Γράμμαουσας. Εδώ, κάτω από τη Σκίρτση.

Κάτω: Μαχητές και μαχητρίες του ΔΣΕ (από το φιλμ που γυρίστηκε στο Γράμμα τις μέρες των μαχών - Αρχείο ΚΚΕ).

Η πορεία στα βουνά του Γράμμου και του Βίτσι κρατάει πάνω από μια δεκαετία και συνεχίζεται με το ίδιο και ακόμα πιο μεγάλο πάθος, με όλο και περισσότερους συνοδοιπόρους. Κάθε εξόρμηση, κάθε πάτημα και μιας νέας κορυφής και μια καινούργια εμπειρία, νέες εκπλήξεις. Ο Γράμμος και το Βίτσι είναι χώροι απέραντοι και ανεξάντλητοι ακόμα και τα μέρη που έχουν ερευνηθεί.

Από πάνω προς τα κάτω:

Να διασχίζεις μία μία τις κορφές κι ανάμεσα να ανακαλύπτεις ανεξίτηλα τα ίχνη των μαχητών του ΔΣΕ.

Οπλοπολυβόλο και βλήμα όλμου στο καφενείο ενός από τα χωριά της περιοχής.

Από τις πρώτες εκδηλώσεις στο Χάρο της Κοτύλης.

Από τα πολυβολεία του Κάμενικ, κοιτώντας βορειοανατολικά.

Είναι χαραγμένη βαθιά στη μνήμη η πρώτη μας επίσκεψη στο θρυλικό ύψωμα Πατώματα. Το 1949 το ύψωμα αυτό είχε τέτοια οχύρωση από τον κυβερνητικό στρατό που ο Διοικητής της Μεραρχίας, τάγμα της οποίας κατείχε το ύψωμα, διαβεβαίωνε πως η Αθήνα μπορεί να πέσει, τα Πατώματα όχι. Κι όμως, έπεσε κάτω από τα συντονισμένα πυρά και την επέλαση του ΔΣΕ στις 30 Μάη του 1949. Η προσπάσή μας στα Πατώματα έγινε με πολλή προσοχή, γιατί ήταν ακόμα γεμάτο νάρκες. Σήμερα έχει εκκαθαριστεί και μπορεί ο επισκέπτης να δει ζωντανά τα ίχνη από τις οχυρώσεις και τα υπολείμματα του πολεμικού υλικού. Ήταν απέραντη η συγκίνηση που νιώσαμε, όταν με υπόδειξη των κατοίκων του χωριού Λυκόραχης βρήκαμε ένα από τα κομμάτια του κανονιού του ΔΣΕ που έβαλλε σε ευθεία βολή στα πολυβολεία των αντιπάλων και έσκασε στα χέρια των μαχητών σε ώρα βολής.

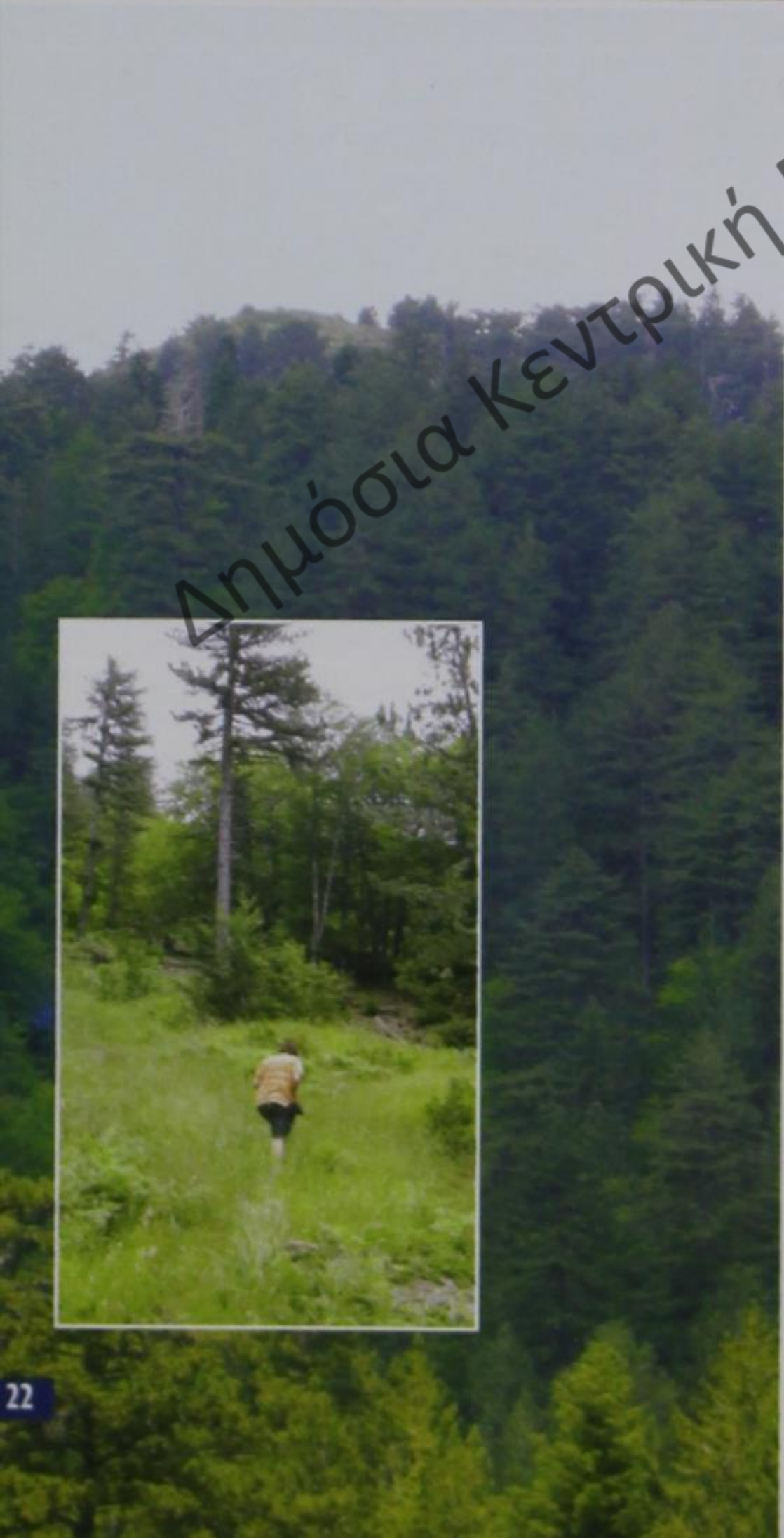
Πάνω Μεσαίες φωτό: Η είσοδος στα Πατώματα.

Μεσαίες φωτό: Από την πρώτη προσέγγιση στα Πατώματα.

Κάτω αριστερά: Το τμήμα ενός από τα κανόνια με το οποίο χτυπήθηκε το Πάτωμα (εδώ τη μέρα και κοντά στο σημείο όπου το βρήκαμε).

Κάτω δεξιά: Μαχητές του ΔΣΕ με το κανόνι τους.

Μετά λίγες μέρες βρεθήκαμε σε ένα άλλο θρυλικό ύψωμα. Στον Κλέφτη. Για πάνω απο 40 μέρες οι μαχητές ενός τάγματος του ΔΣΕ ανάγκασαν το επιτελείο του αστικού στρατού να κρατά καθλωμένες στη περιοχή δύο Μεραρχίες του. Ήταν τόση η λαχτάρα μας να φτάσουμε στην κορυφή που δεν ασχοληθήκαμε καθόλου με την αναζήτηση της πιο πρόσφορης ανάβασης και ανεβήκαμε σχεδόν κάθετα προς την κορυφή από την πιο δύσκολη ανάβαση.

Βρεθήκαμε στον Κλέφτη σε υψόμετρο 1847μ. με ανάμικτα αισθήματα δέους, σεβασμού, θαυμασμού και αγωνιστικής περηφάνιας για τους ηρωικούς υπερασπιστές του.

Πέρασαν πάνω από 50 χρόνια και παραμένουν ακόμα ζωντανά τα σημάδια της τιτανομαχίας πάνω στη κορυφή. Πολυβολεία, αμπριά, κρατήρες απο τις βόμβες και άλλα. Γύρω μας υψωνόταν μια απέραντη θάλασσα βουνοκορφών που για την ονομασία τους, την ηρωική αξία και την ιστορική σημασία τους χρειάστηκαν αρκετοί κόποι για να μάθουμε.

Πυκνό δάσος καλύπτει τη διαδρομή προς την κορυφή μέχρι τα πρώτα ξέφωτα.

Πάνω αριστερά: Ένας μεγάλος κρατήρας από βόμβα στο νοτιοδυτικό τμήμα της κορφής.

Πάνω δεξιά: Διακρίνονται οι πάσσαλοι που οριοθετούν το ναρκοπέδιο στη δυτική πλευρά, ο καμένος από τη Ναπάλη κορμός και το χώμα λιωμένο από την έκρηξη.

Κάτω: Λίγο πριν πατήσουμε την κορφή, το συρματοπλέγμα μαρτυρά την ύπαρξη παλιού ναρκοπεδίου. Αμέσως μετά, σκόρπια τα σημάδια από τη ζωή των μαχητών που κράτησαν την κορφή, σπιθαμή τη σπιθαμή, επί 45 μερόνυχτα.

- Κάμενικ 2042
- Πύργος Στράτσανης 1385
- Τσουμπάνη 1508
- 2520
- Μπολιάνια 1292
- Σκίρτση 2444
- Κλέφτης 1847
- Γύφτισσα 1750
- Αρένες 2196
- Ταμπούρι 1876

Ένα πέλαγος κορφών περιστοιχίζει τον Κλέφτη (εδώ με οπτική από Ν προς Β). Διακρίνονται αμέσως μπροστά του το δάσος Τσουμπάνη και στο βάθος αριστερά ο Πύργος Στράτσανης και το Κάμενικ. Στο βάθος, η κορυφογραμμή 2520 - Σκίρτση - Κιάφα - Πάνω Αρένα. Μπροστά η Μπολιάνια και δεξιά η Γύφτισσα και το Ταμπούρι.

Πατήσαμε την πιο ψηλή κορυφή του Γράμμου, το 2520 (δισέλιδη φωτογραφία), το Κάμενικ, το Γκόλιο, το Τσάρνο, το Ταμπούρι, τον Πύργο της Στράτσανης, τα Γκουρούσια, το Μάλι - Μάδι, το Λέσιτς, τις Αρένες κ.ά. Βρεθήκαμε στους χώρους των νοσοκομείων και στα διάφορα αναρρωτήρια. Παντού όπου περάσαμε ζωντανά τα ίχνη του ΔΣΕ: Πολυβολεία, χαρακώματα, πολεμικό υλικό. Ιστορικές μαρτυρίες που δίνουν στο Γράμμο και το Βίτσι μυθικές διαστάσεις.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

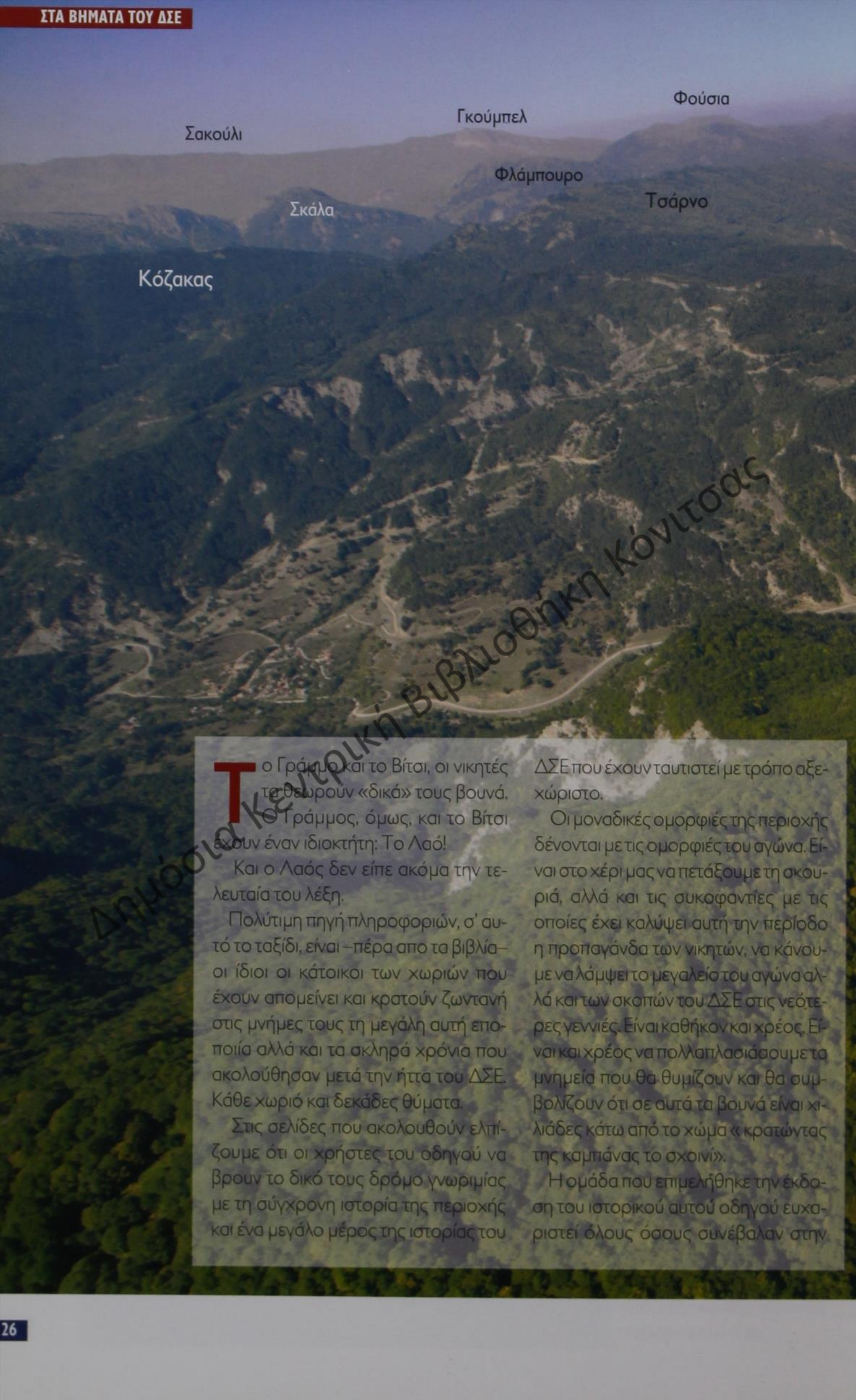
Σπηλιά στην περιοχή Καταφύγι κοντά στο νοσοκομείο του ΔΣΕ. Προσπέλαση δύσκολη, ακόμα και σήμερα.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ο αυχένος από το Καρδάρι ως το Γκόλιο κι από κει ως το Κάμενικ είναι διάσπαρτος με θέσεις μάχης. Κάθε μια κι ένα προσκύνημα.

Το Γράμμο και το Βίτσι, οι νικητές τα θεωρούν «δικά» τους βουνά. Ο Γράμμος, όμως, και το Βίτσι έχουν έναν ιδιοκτήτη: Το Λαό!

Και ο Λαός δεν είπε ακόμα την τελευταία του λέξη.

Πολύτιμη πηγή πληροφοριών, σ' αυτό το ταξίδι, είναι –πέρα από τα βιβλία– οι ίδιοι οι κάτοικοι των χωριών που έχουν απομείνει και κρατούν ζωντανή στις μνήμες τους τη μεγάλη αυτή εποποιία αλλά και τα σκληρά χρόνια που ακολούθησαν μετά την ήττα του ΔΣΕ. Κάθε χωριό και δεκάδες θύματα.

Στις σελίδες που ακολουθούν ελπίζουμε ότι οι χρήστες του οδηγού να βρουν το δικό τους δρόμο γνωριμίας με τη σύγχρονη ιστορία της περιοχής και ένα μεγάλο μέρος της ιστορίας του ΔΣΕ που έχουν ταυτιστεί με τρόπο αξεχώριστο.

Οι μοναδικές ομορφιές της περιοχής δένονται με τις ομορφιές του αγώνα. Είναι στο χέρι μας να πετάξουμε τη σκουριά, αλλά και τις συκοφαντίες με τις οποίες έχει καλύψει αυτή την περίοδο η προπαγάνδα των νικητών, να κάνουμε να λάμψει το μεγαλείο του αγώνα αλλά και των σκοπών του ΔΣΕ στις νεότερες γενιές. Είναι καθήκον και χρέος. Είναι και χρέος να πολλαπλασιάσουμε τα μνημεία που θα θυμίζουν και θα συμβολίζουν ότι σε αυτά τα βουνά είναι χιλιάδες κάτω από το χώμα «κρατώντας της καμπάνας το σχοινί».

Η ομάδα που επιμελήθηκε την έκδοση του ιστορικού αυτού οδηγού ευχαριστεί όλους όσους συνέβαλαν στην

Κόντρα Πολίγγκα

Γκίνοβα

Αλεβίτσα

Ψωριάρικα

Μονόπουλο

Γιαννοχώρι

Λειβαδοτόπι

Καψάλια

Τούχουλη

ολοκλήρωσή της. Την ομάδα αποτέλεσαν οι Δημήτρης Γόντικας, Γιώργος Ζελίδης, Χρήστος Κόφας, Γιώργος Κωστηκίδης, Θανάσης Λεκάκης, Μανώλης Πάκας, Γιάννης Σκαρπερός.

Θεωρούμε απαραίτητο να υπογραμμίσουμε πως ο ΔΣΕ είχε απλώσει τη δράση του σε όλη την Ελλάδα. Επομένως δεν είναι δυνατό να αποκτήσει κανείς ολοκληρωμένη γνώση για την περίοδο της δράσης του αν δε γνωριστεί με τη δράση του σε όλες τις περιοχές της Ελλάδας, τη Ρούμελη, το Μωριά, τη Θεσσαλία, την κεντρική και ανατολική Μακεδονία, τη Θράκη, τα νησιά. Ελπίζουμε ότι θα ακολουθήσουν κι άλλες παρόμοιες εκδόσεις που θα συμβάλλουν σε αυτόν το σκοπό. Με την έκδοση αυτή δε φιλοδοξούμε να γρά-

ψουμε την ιστορία του ΔΣΕ στο Γράμμο και στο Βίτσι, αλλά να συμβάλλουμε στην προσέγγισή της, στη μελέτη της μέσα κυρίως από την περιγραφή του χώρου που γράφτηκε η εποποιία του ΔΣΕ.

Στις σελίδες που ακολουθούν περιλαμβάνονται:

- Γενική περιγραφή του ορεινού όγκου της Βόρειας Πίνδου.
- Σύντομη αναφορά στην ίδρυση και συγκρότηση του ΔΣΕ.
- Οι μεγάλες μάχες του Γράμμου.
- Διαδρομές, προσεγγίσεις στα πιο σημαντικά, από ιστορική άποψη, σημεία. Ακολουθεί δεύτερος τόμος με το Βίτσι.

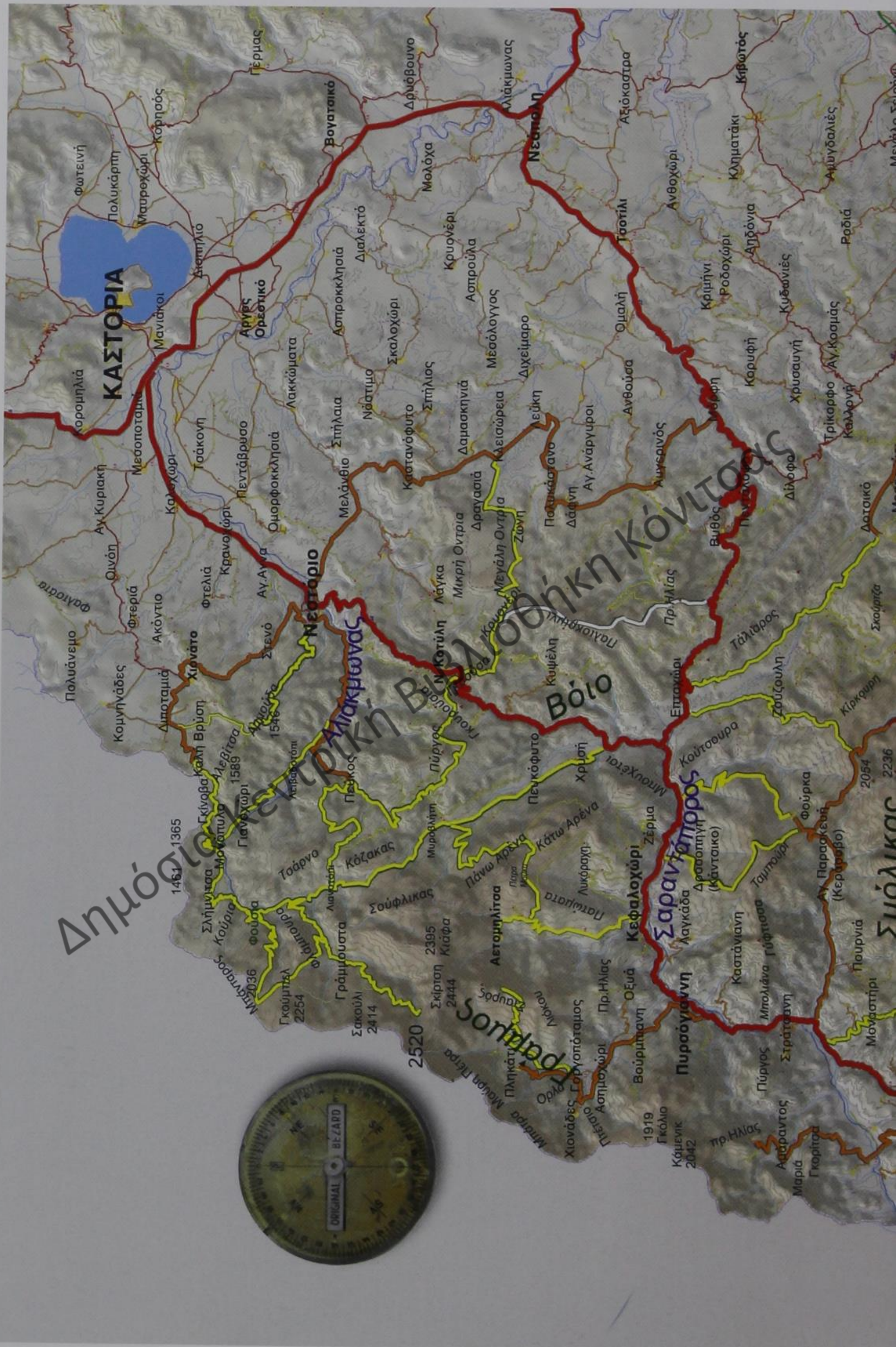
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Η ψηλότερη κορφή του Γρόμμου, το 2520, στην προσέγγισή της από το χωριό Γρόμμουστο.

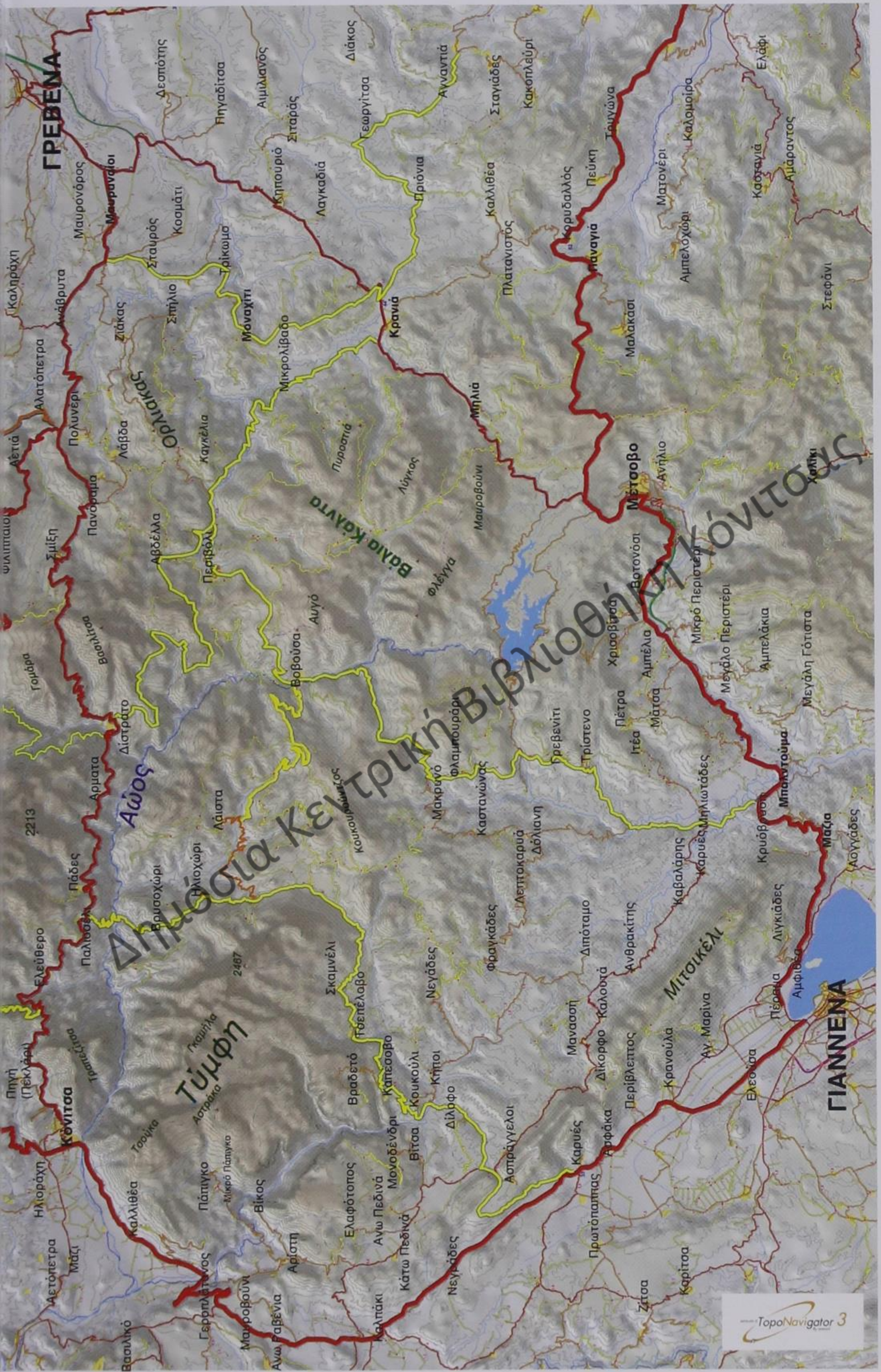
Η πρόσβαση για κάθε ενδιαφερόμενο στη Βόρεια Πίνδο, όπου διαδρομίζει ο Γράμμος, ο Σμόλικας και το Βόιο, σήμερα είναι πολύ εύκολη. Από τέσσερις διαδρομές φτάνει κάποιος εύκολα και γρήγορα στην καρδιά της περιοχής: Από Γιάννενα μέσω Κόνιτσας, Από Γρεβενά μέσω Σαμαρίνας, Από Κοζάνη μέσω Νεάπολης και Πεντάλοφου. Από Καστοριά μέσω Νεστορίου.

Η προσπάθεια, ωστόσο, στις εσωτερικές διαδρομές και η «κατάκτηση» των πανύψηλων και συχνά απότομων κορυφογραμμών απαιτεί καλό εξοπλισμό κυρίως κατάλληλο μεταφορικό μέσο (τετρα-

κίνητο) και απόφαση. Η απόφαση, όμως, για τον καθένα και καθεμιά να ακολουθήσει τα βήματα του ΔΣΕ και να γνωρίσει άμεσα και από κοντά την ηρωική πορεία του, τη ζωή του, τις μάχες που έδωσε, την ψυχή του μαχητή και της μαχήτριας θα ανταμειφθεί πλουσιοπάροχα. Είναι περιπέτεια που αξίζει. Είναι μάθημα Ιστορίας. Η καλή γνώση του χώρου, η εποπτεία του γεωγραφικού χώρου, είναι πρώτη και βασική προϋπόθεση για ένα καλό ξεκίνημα. Οι χάρτες και οι φωτογραφίες που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια πιστεύουμε ότι προσφέρουν έναν κατ' αρχήν σωστό προσανατολισμό.

Κάμενικ

Γκόλιο
1919

Καρδάρι
1955

Στενό

Πτέσιο

Χιονάδες

Πετρίτης

Βούρμπιανη

Πυρσόγιαννη

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Φωτογραφία του δυτικού και κεντρικού Γράμμου. Εδώ το τμήμα από το Κάμενικ ως και τη Σκίρτσιη.

2163

2256

2520

Σκίρτση
2444

Μπάτρα

Σταρός
1919

Λιόκου

Πρ. Ηλίας

Οξιά

Θεοτόκος

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Κιάφα
2395

Τσουμιά
2174

Πάνω Αρένα
2196

Αετομηλίτσα

Πέτρα Μούκα

Πατώματα

Γουστερίτσα

Κεφαλοχώρι
(Λυκόραχη)

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας
Ραντάπορος

Φωτογραφία του κεντρικού Γράμμου, εδώ το τμήμα από την Κιάφα ως τις Αρένες.

Κάτω Αρένα
2158

Καμπίτσιο

Πλαγιά
(Ζέρμα)

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

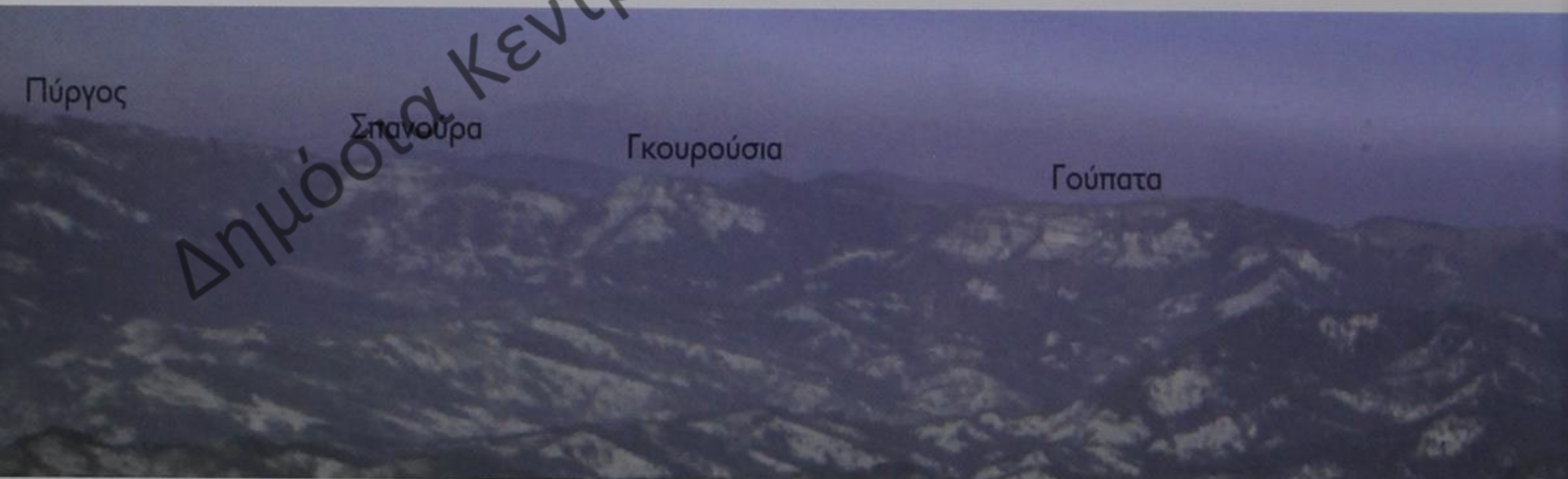
Κάντσικο

Ο κατεχόμενος, από το ΔΣΕ, χώρος στο Γράμμο, κάλυπτε τη βόρεια οροσειρά της Πίνδου. Τρία ορεινά συγκροτήματα αποτελούσαν τον κορμό αυτής της έκτασης: Στα βόρεια, ο Γράμμος κατά μήκος της μεθοριακής γραμμής με την Αλβανία, με το ψηλότερο σημείο του ορεινού όγκου την κορυφή 2520. Λίγο νοτιότερα προς την Ήπειρο και τα Ζαγόρια είναι ο Σμόλικας με ψηλότερη κορυφή στα 2631. Χωρίζεται από το Γράμμο με το Σαραντάπορο ποταμό. Στα ανατολικά, προς τη Δυτι-

κή Μακεδονία, απλώνεται το Βόιο και ο Τάλιαρος. Από την κορυφή του 2520 ξεκινούν οι παρακάτω κορυφογραμμές: 1. Προς Βόρεια και Βορειοανατολικά: Το Σακούλι (2414), το Γκούμπελ (2254), ο Μπάνταρος (2030), το Φλάμπουρο (1885), τα Κούρια (1560), Καλύβια Κατσάρα (1388), η Κόντρα Πολίγκα (1364), η Γκίνοβα (1423), η Αλεβίτσα (1585), η Αμμούδα (1546) το Μπούφι (1423).

2. Προς νοτιοδυτικά: Το Κουκούλι, η Μαύρη Πέτρα (2431), το 2256, το 2126, η Μπάτρα, το

Πτέτσιο, το Γκόλιο (1919), το Κάμενικ (2042), ο Πύργος Στράτσανης (1385), η Μαριά (1637). 3. Προς νότο: η Σκίρτση (2442), η Κιάφα (2398), η Τσιουμία (2171), ο Σούφλιακας (2149), η Επάνω Αρένα (2192), η Κάτω Αρένα (2085), το Μπουχέτσι (1698), ο Γκέσσος (2166), ο Σταυρός (1919), Λιόκου (1942), ο Προφήτης Ηλίας Οξιός (1521). Ανατολικά, η κορυφογραμμή της Πίνδου σχηματίζει τους ορεινούς όγκους που περιλαμβάνουν τα Ψωριάρικα (1443), Οτόριτσε (1300), Παπούλη (1550), Τσάρνο (1688), τον Κόζιακα (1625) και την οροσειρά Βοΐου, που περιλαμβάνει: την Γούχουλη (1521), την Άσπρη Πέτρα (1528), την Τούμπα (1644), τον Πύργο Κοτύλης (1758), τα Γκουρούσια (1620), τα Γκρούσα (1545), τα Γούπατα (1632), το Κρουονέρι (1600), το Παλιοκρίμι (1802), τον Προφήτη Ηλία Πενταλόφου (1805). Πιο ανατολικά δεσπόζουν η Μικρή (1525) και Μεγάλη Όντρια (1516). Ο Τάλιαρος (1525) συνέχεια του Βοΐου κλείνει από νοτιοανατολικά τον ορεινό όγκο του Γράμμου.

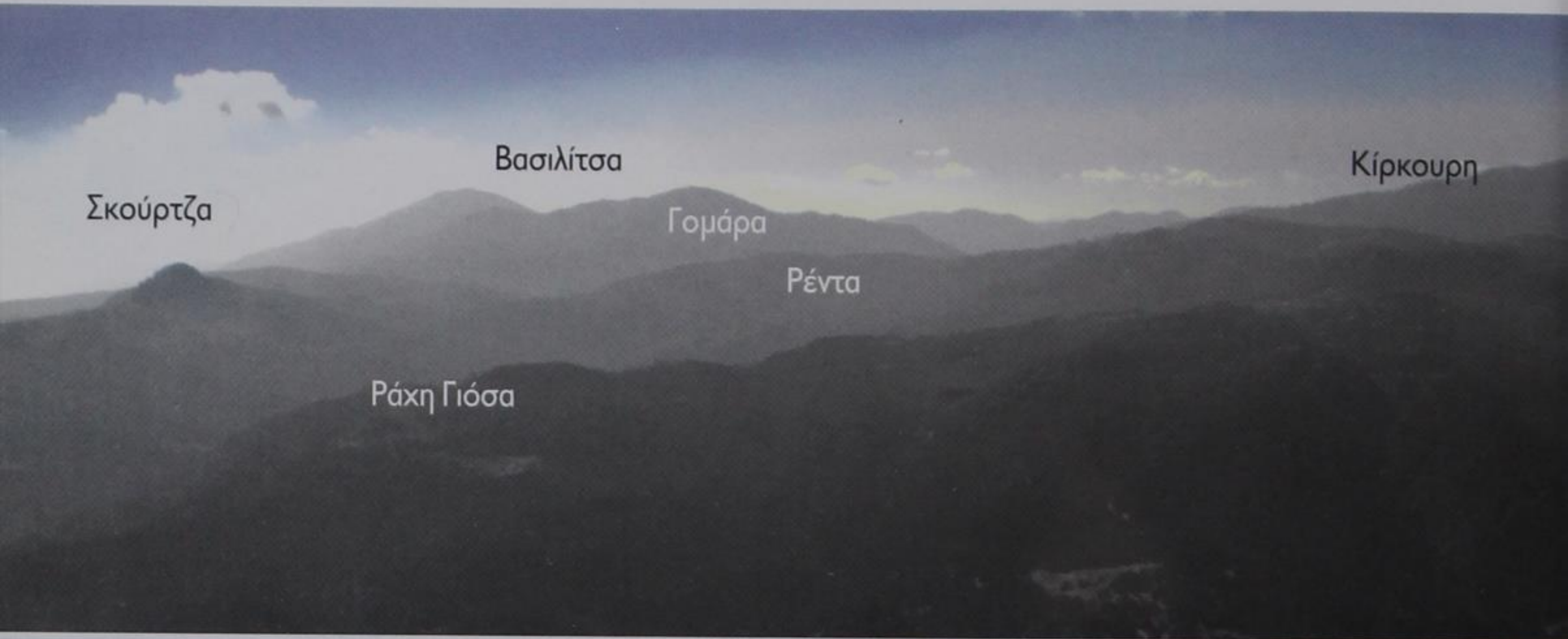
Για την καλύτερη κατανόηση των φωτογραφιών βλ. χάρτη στις σελ. 30-31.

Πάνω: Η βόρεια, βορειοανατολική κορυφογραμμή από το 2520 μέχρι την Αλεβίτσα και την Αμμούδα.

Μέση αριστερά: Τμήμα του Βοΐου από Πύργο Κοτύλης ως και τα Γούπατα.

Κάτω: Το Βόιο από το Κρουονέρι ως και τον Τάλιαρο.

Μέση δεξιά: Οι Αρένες, όπως φαίνονται από τον Πύργο Κοτύλης.

Σκούρτζα

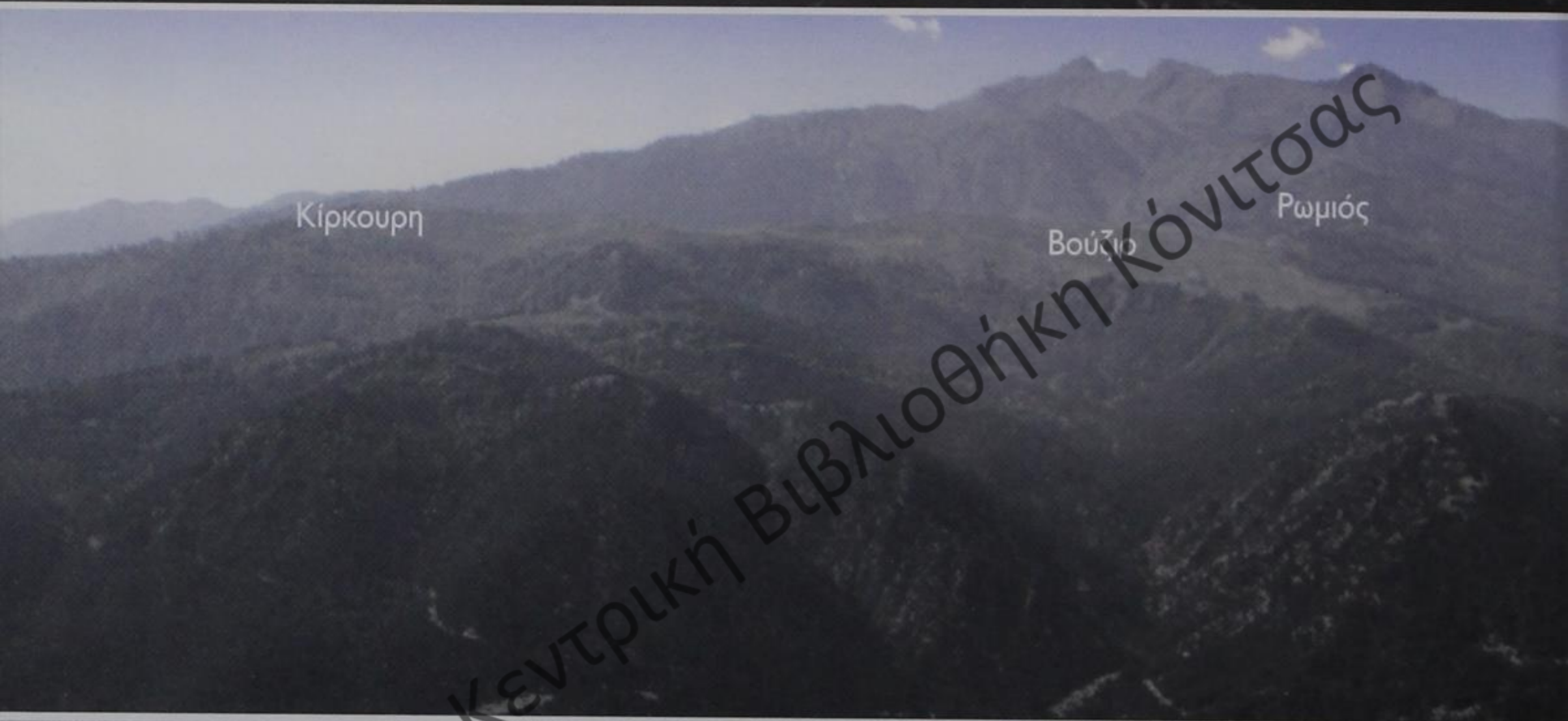
Βασιλίτσα

Γομάρα

Ρέντα

Κίρκουρη

Ράχη Γιόσα

Κίρκουρη

Βούζιο

Ρωμιός

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

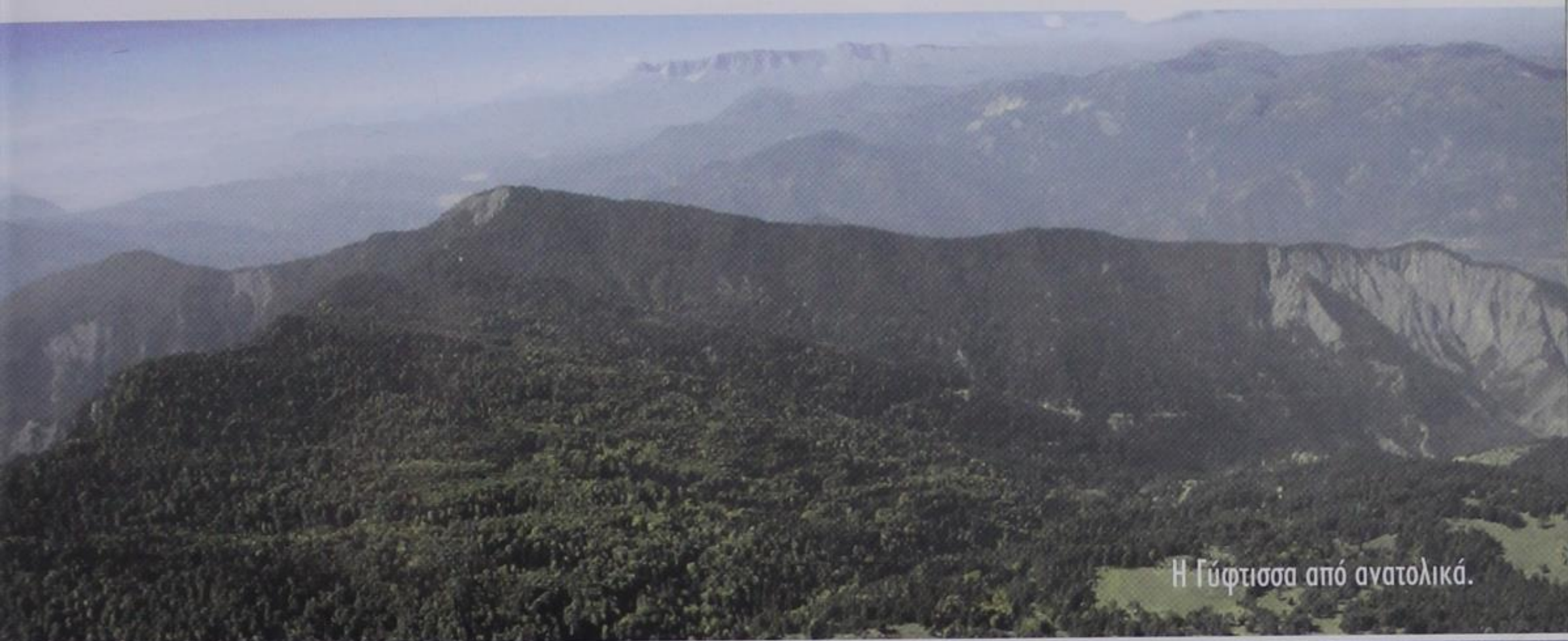
Ο Σμόλικας, όπως φαίνεται από το Παλιοκρίμνι. Ανάμεσα ο Τάλιαρας.

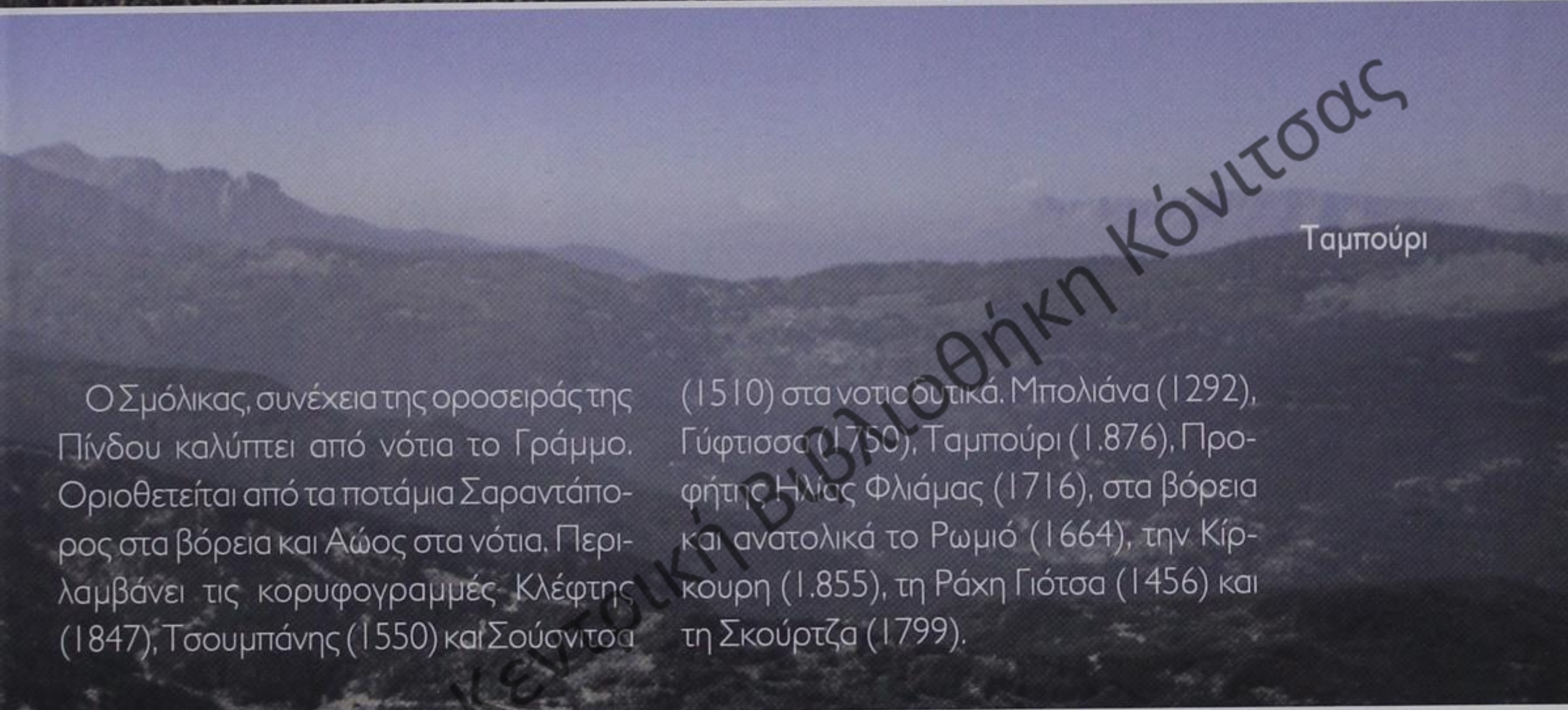
Σαραντάπορος

Σούσνιτσα

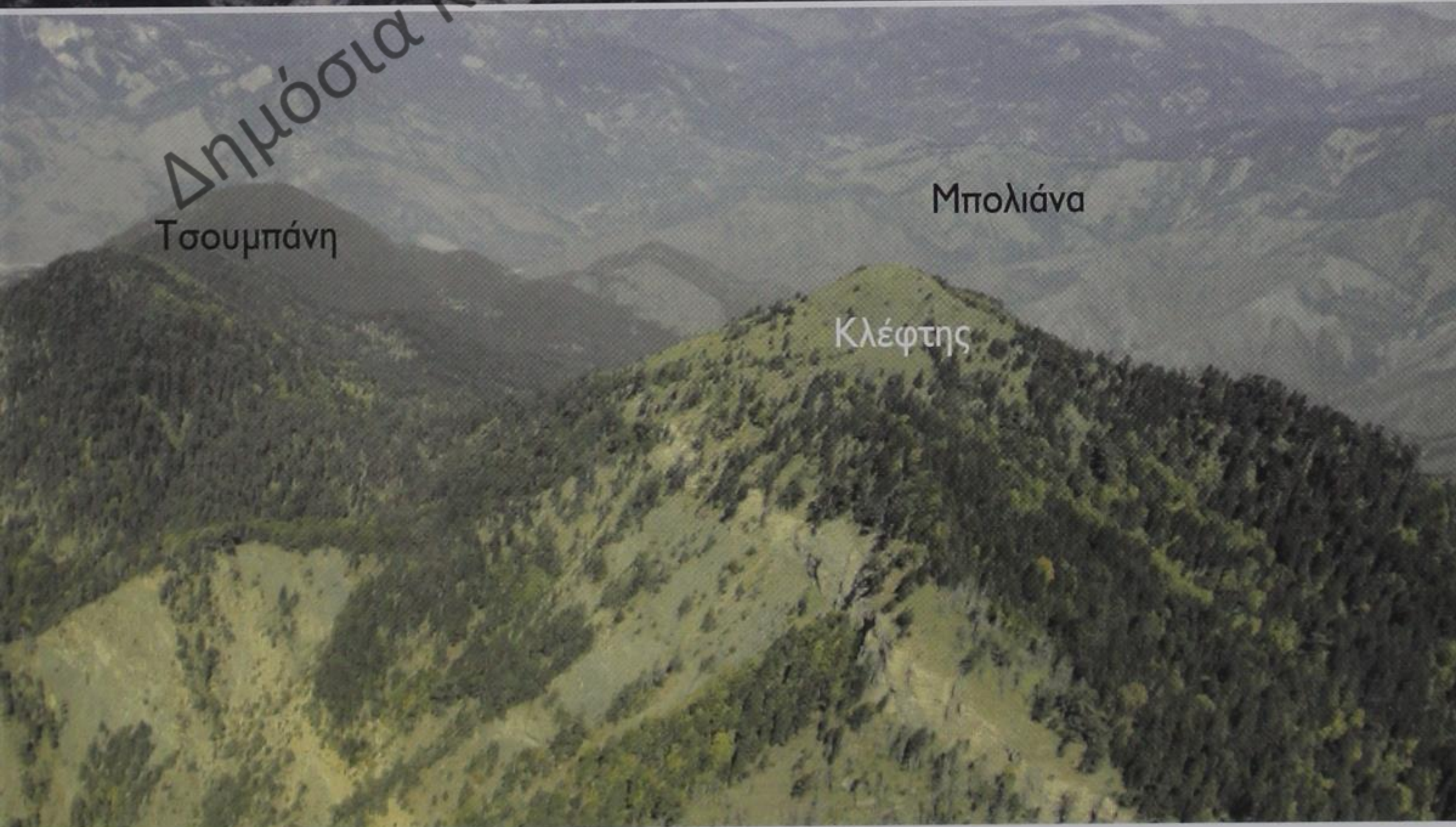
Η Γύφτισσα από ανατολικά.

Ταμπούρι

Ο Σμόλικας, συνέχεια της οροσειράς της Πίνδου καλύπτει από νότια το Γράμμο. Οριοθετείται από τα ποτάμια Σαραντάπορος στα βόρεια και Αώος στα νότια. Περιλαμβάνει τις κορυφογραμμές Κλέφτης (1847), Τσουμπάνης (1550) και Σούσιτσα

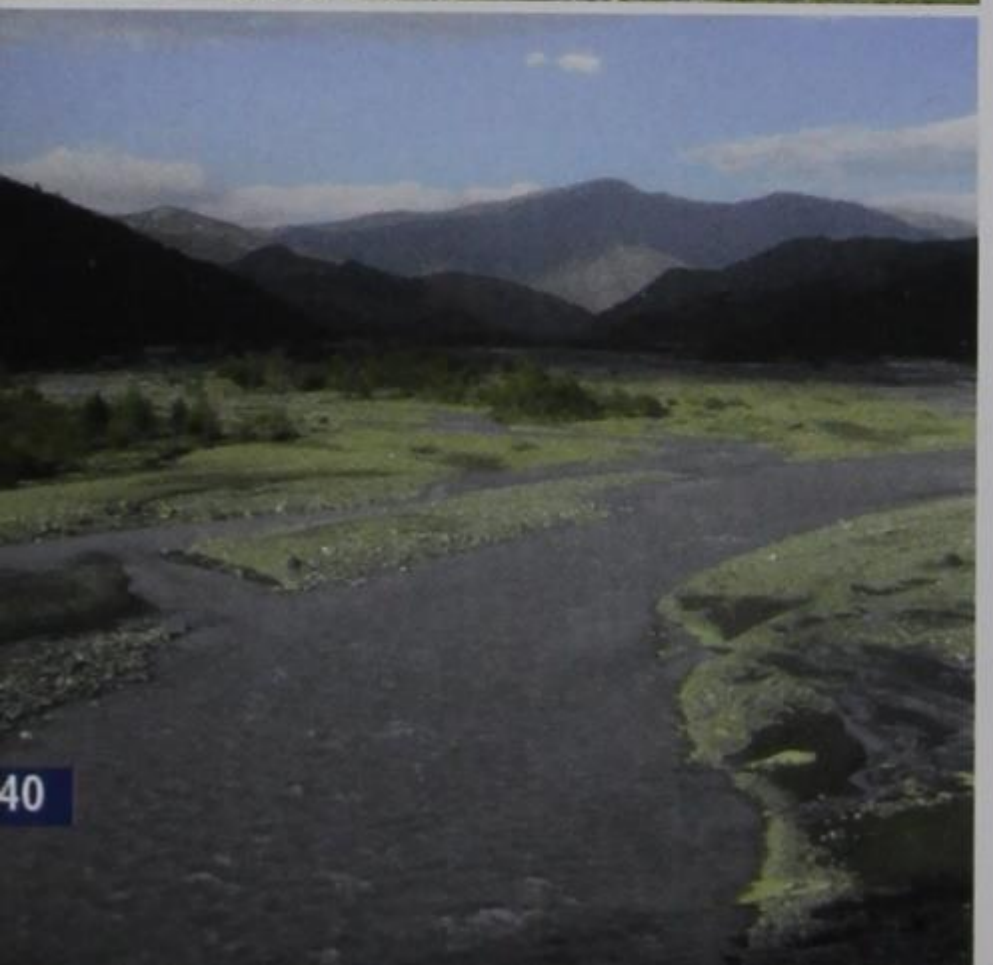
(1510) στα νοτιοδυτικά. Μπολιάνα (1292), Γύφτισσα (1750), Ταμπούρι (1.876), Προφήτης Ηλίας Φλιάμας (1716), στα βόρεια και ανατολικά το Ρωμιό (1664), την Κίρκουρη (1.855), τη Ράχη Γιότσα (1456) και τη Σκούρτζα (1799).

Τσουμπάνη

Μπολιάνα

Κλέφτης

Τρεις ποταμοί διασχίζουν αυτόν τον άγριο τόπο. Στα βορειοανατολικά πηγάζει ο Αλιάκμονας και κατευθύνεται νότια. Ο Σαραντάπορος πηγάζει από την ανατολική πλευρά του Γράμμου, διασχίζει κατά πλάτος περίπου όλη την έκταση που κατείχε ο ΔΣΕ, κατευθυνόμενος δυτικά, ώσπου να ενωθεί με τον Αώο, κοντά στην Κόνιτσα. Ο Αώος πηγάζει από την κεντρική Πίνδο, λίγο βορειότερα του Μετσόβου και κατευθύνεται βορειοδυτικά μέχρι τη μεθοριακή γραμμή απ' όπου και περνά στην Αλβανία. Ενδιάμεσα στις βουνοκορφές πηγάζουν πολλοί παραπόταμοι που καταλήγουν κυρίως στο Σαραντάπορο (βλ. χάρτη σελ. 24-25).

Το φυσικό περιβάλλον

Η οροσειρά της Βόρειας Πίνδου (Γράμμος, Σμόλικας, Βόιο) είναι ασύγκριτης ομορφιάς με πλούσια χλωρίδα και πανίδα. Τα σημαντικότερα στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος είναι: Εκτεταμένα φυσικά ώριμα δάση κυρίως από οξιά, μαύρη πεύκη, ελάτη. Μικτά δάση, που σε ορισμένες περιοχές είναι εντελώς ανεπηρέαστα, καθώς έμειναν εκτός εκμετάλλευσης για πολλές δεκαετίες μετά τον Εμφύλιο πόλεμο, λόγω του φόβου των ναρκών. Εκτεταμένη υποαλπική ζώνη, με ενδημικά και σπάνια είδη χλωρίδας και σημαντικούς τύπους οικοτόπων. Δύο λίμνες, δίνουν μια ξεχωριστή νότα στο Γράμμο. Τα Μουτσάλια σε υψόμετρο 1735 στα ανατολικά της Πάνω Αρένας και η Γκίστοβα (μεταξύ 2520 και Γκούμπελ) στα 2350 (η λίμνη στο μεγαλύτερο υψόμετρο στην Ελλάδα). Στο Γράμμο υπάρχει ένας σχετικά μεγάλος –για τα ελληνικά δεδομένα– πληθυσμός αρκούδας, καθώς η περιοχή αποτελεί τη μοναδική ζώνη σύνδεσης της εξάπλωσης του είδους στην Πίνδο και την υπόλοιπη Βαλκανική. Οι βραχώδεις διαπλάσεις φιλοξενούν, επίσης, το αγριόγιδο, το ευρωπαϊκό είδος αντιλόπης. Μεγάλη είναι η ποικιλία των ειδών ορνιθοπανίδας. Σημαντικότερα είναι τα

Από πάνω προς τα κάτω:

Ανάβαση στην Πάνω Αρένα.

Ο Αλιάκμονας χιονισμένος κοντά στις πηγές του, εδώ στο σημείο που οδηγεί προς το νοσοκομείο του ΔΣΕ.

Ο Αλιάκμονας στο ύψος του Μονόπουλου.

Ο Σαραντάπορος, λίγο πριν φτάσει στο σύνορο με την Αλβανία. Στο βάθος, στο κέντρο, διακρίνονται η Μπολιάνα και η Γύφτισσα.

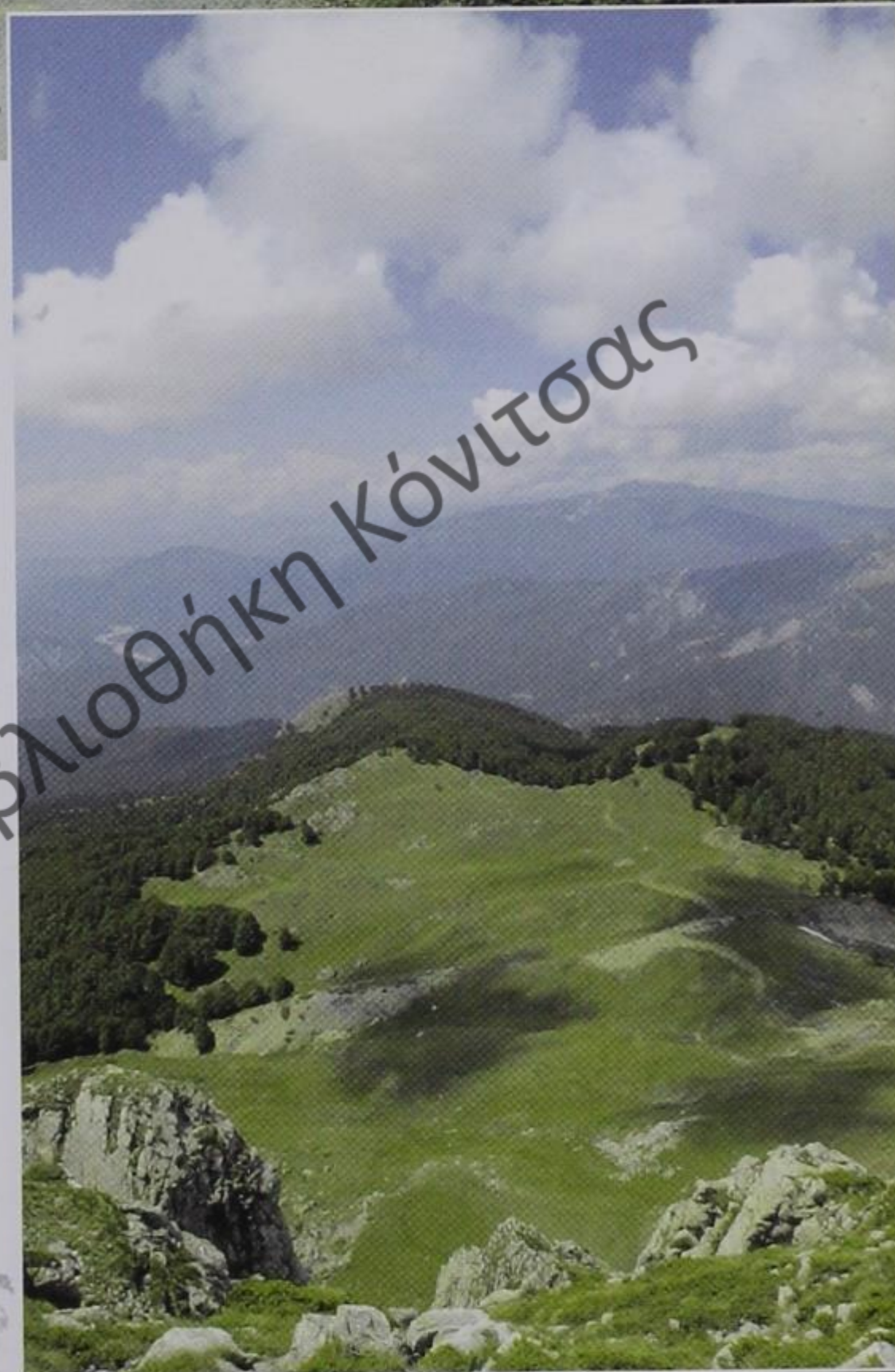
αρπακτικά πουλιά όπως ο χρυσαετός, ο πετρίτης, ο ασπροπάρης και τα δασικά είδη όπως οι δρυοκολάπτες από τους οποίους υπάρχουν όλα τα είδη. Στις υποαλπικές λίμνες συναντά, επίσης, ο επισκέπτης τρία είδη τριτώνων (αμφίβια σαν τη σαλαμάνδρα που ζουν μόνιμα στο νερό). Διαπιστωμένη είναι και η παρουσία δύο ειδών ερπετών με τη νοτιότερη εξάπλωση στην Ευρώπη. Είναι η αμμόσαυρα και η αλπική οχιά.

Πάνω: Η λίμνη Μουτσάλια στη σκιά της Αρένας.

Δεξιά: Τμήμα της κοιλάδας του Σαραντάπορου, όπως φαίνεται από την Πανω Αρένα.

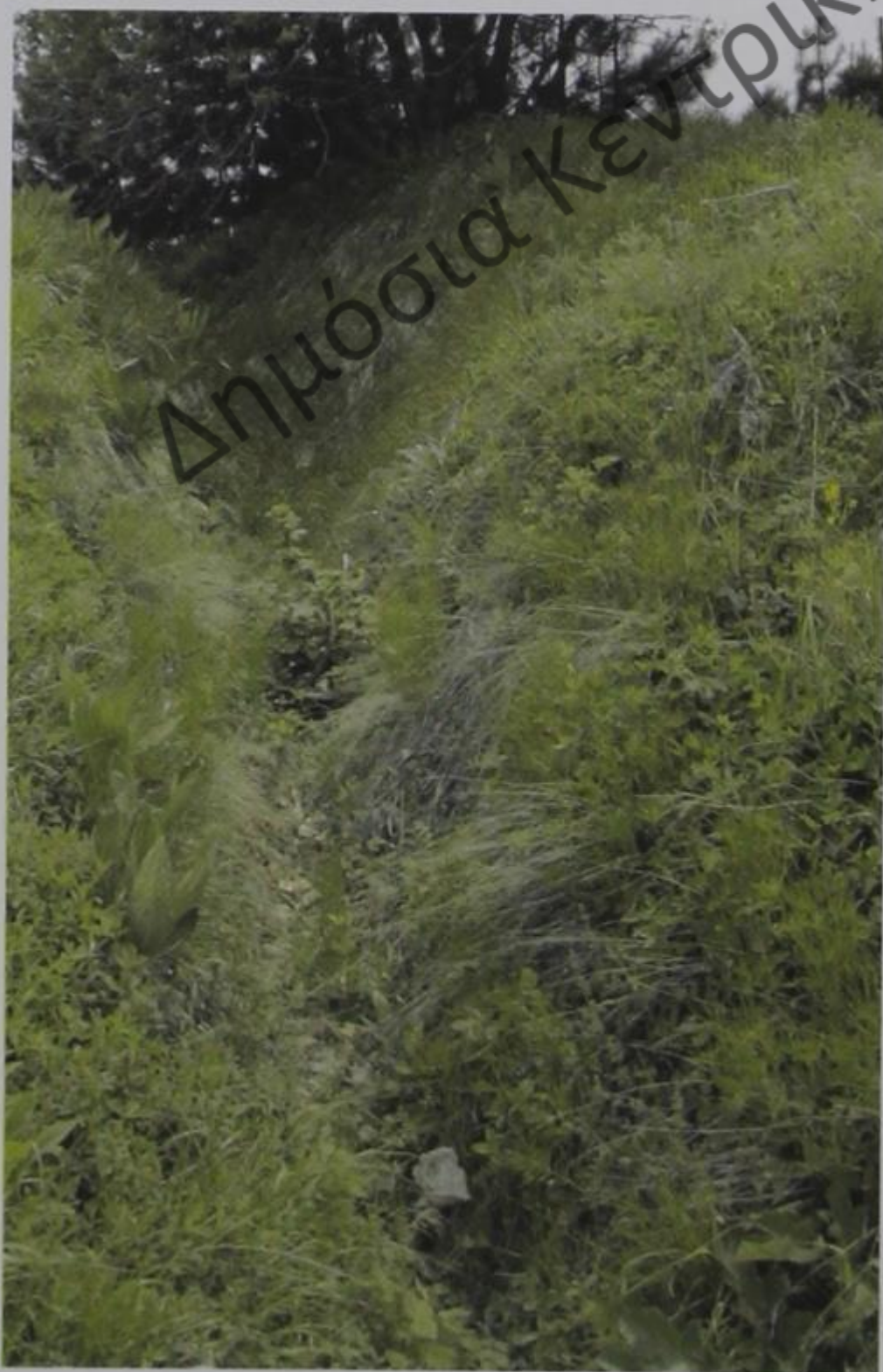
Κάτω: Δάσος Οξιάς στο Καμπίτσιο.

Κάτω ένθετη: Ο «Μανώλης», μία από τις αρκούδες της ευρύτερης περιοχής, που έχει φωτογραφήσει ο «Αρκτούρος».

Η έκταση που κατείχε ο ΔΣΕ ήταν περίπου 2.500 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Καμία διαδρομή στο χώρο αυτό δεν είναι ευθύγραμμη. Το έδαφος ολόκληρης της περιοχής είναι τελείως ορεινό, με βαθιές διακεκομμένες χαραδρώσεις. Η κύρια κορυφογραμμή Γράμμος - Κιάφα - Αρένες - Μπουχέτσι είναι γυμνή, βραχώδης με απότομες πλαγιές. Εκείνο τον καιρό, δεν υπήρχε οδικό δίκτυο. Η επικοινωνία γινόταν

μέσα από μονοπάτια και μαυλοδρομους, σπάνιοι ήταν οι καρόδρομοι. Δρόμο βατό σε αυτοκίνητα κατασκεύασε ο ΔΣΕ, ο οποίος άρχιζε από τα αλβανικά σύνορα, διερχόταν από τον Μπάταρο και διαμέσου της Πόρτας Οσμάν, έφτανε στο χωριό Γράμμος κι από εκεί ανέβαινε ως την Κιάφα! Στο χώρο υπήρχαν περίπου 150 χωριά, όπου κυριαρχούσε ο ΔΣΕ. Η πυκνότητα κατοχής του μετώπου στα 1948 δεν υπερέβαινε τους 50 - 60 μαχητές για κάθε χιλιόμετρο. Η περίμετρος υπολογίζεται σε 100 χιλιόμετρα. Η οχύρωση αυτού του χώρου έγινε αποκλειστικά με χειρωνακτική εργασία. Το κύριο βάρος της κατασκευής οχυρωματικών έργων το σήκωσαν οι μαχητές του ΔΣΕ. Χρειάστηκε πολύ σκληρή δουλειά για να σκαφτούν το χώμα και οι βράχοι σε μήκος χιλιάδων χιλιομέτρων. Τα οχυρωματικά έργα ήταν κατάλληλες βάσεις πυρός, πολυβολεία, χαρακώματα, θέσεις μάχης, ορύγματα προστασίας, καταφύγια για τους βομβαρδισμούς, υπόγειες αποθήκες και δεξαμενές. Υπολογίζεται ότι τα οχυρωματικά έργα που κατασκευάστηκαν από 15 Μάρτη έως 20 Αυγούστου το 1948 έφτασαν σε: 7.400 πολυβολεία και οπλοπολυβολεία, 500 ολμοβολεία, 145.500 μέτρα χαρακώματα. Κατασκευαστικά εργαλεία ήταν τα χέρια, κασμάδες, λοστοί, φτυάρια. Τα υλικά ήταν αυτά που προσέφερε ο τόπος: χώμα, πέτρα, ξυλεία. Τα οχυρά ήταν και αυτός ένας ακόμα άθλος του ΔΣΕ.

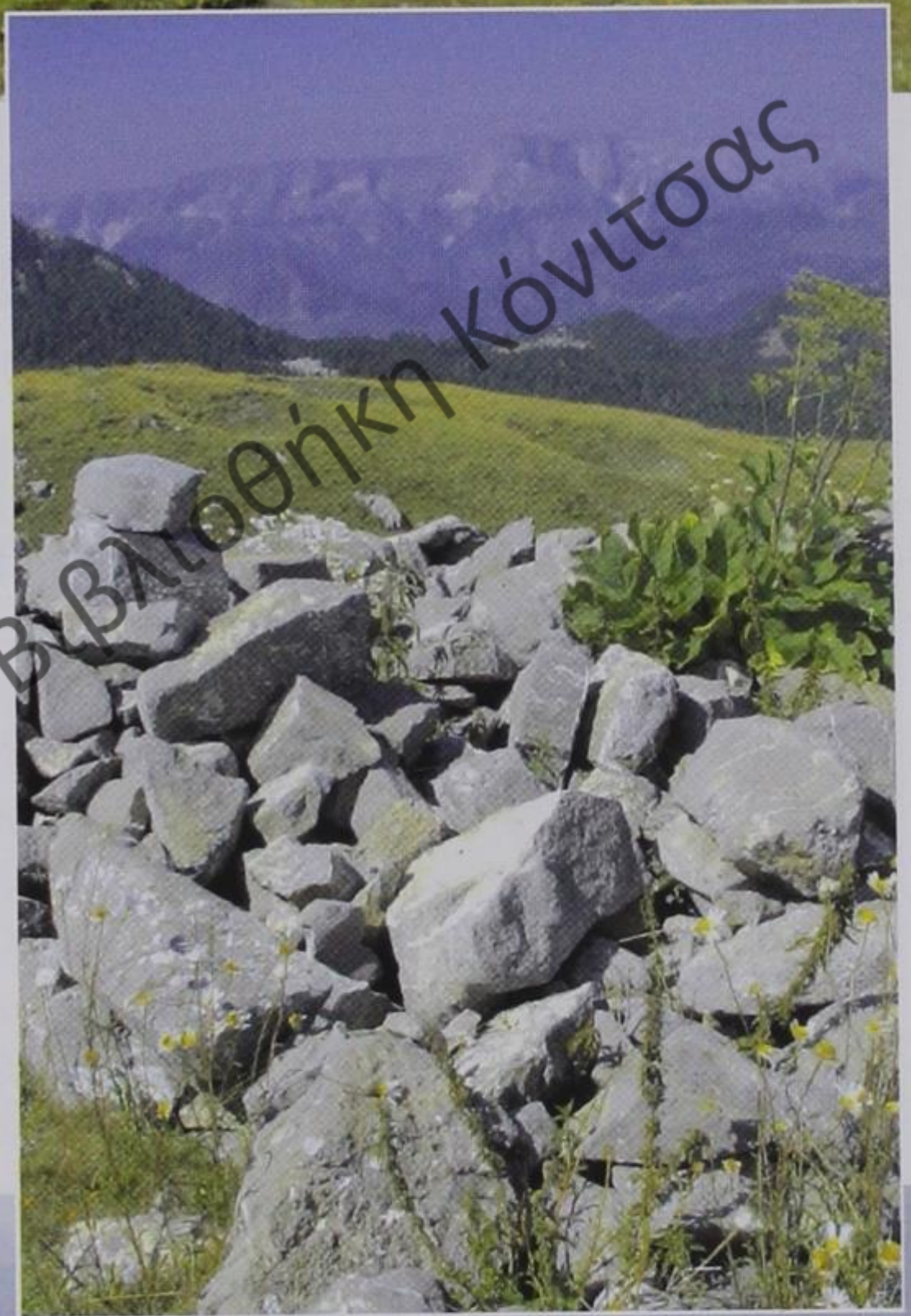
Πάνω αριστερά: Σε κάθε πέρασμα των κορυφογραμμών, θα συναντήσεις τα ίχνη από τις οχυρώσεις του ΔΣΕ. Εδώ αμπριά και θέσεις μάχης στην Πάνω Αρένα με κατεύθυνση βόρεια.

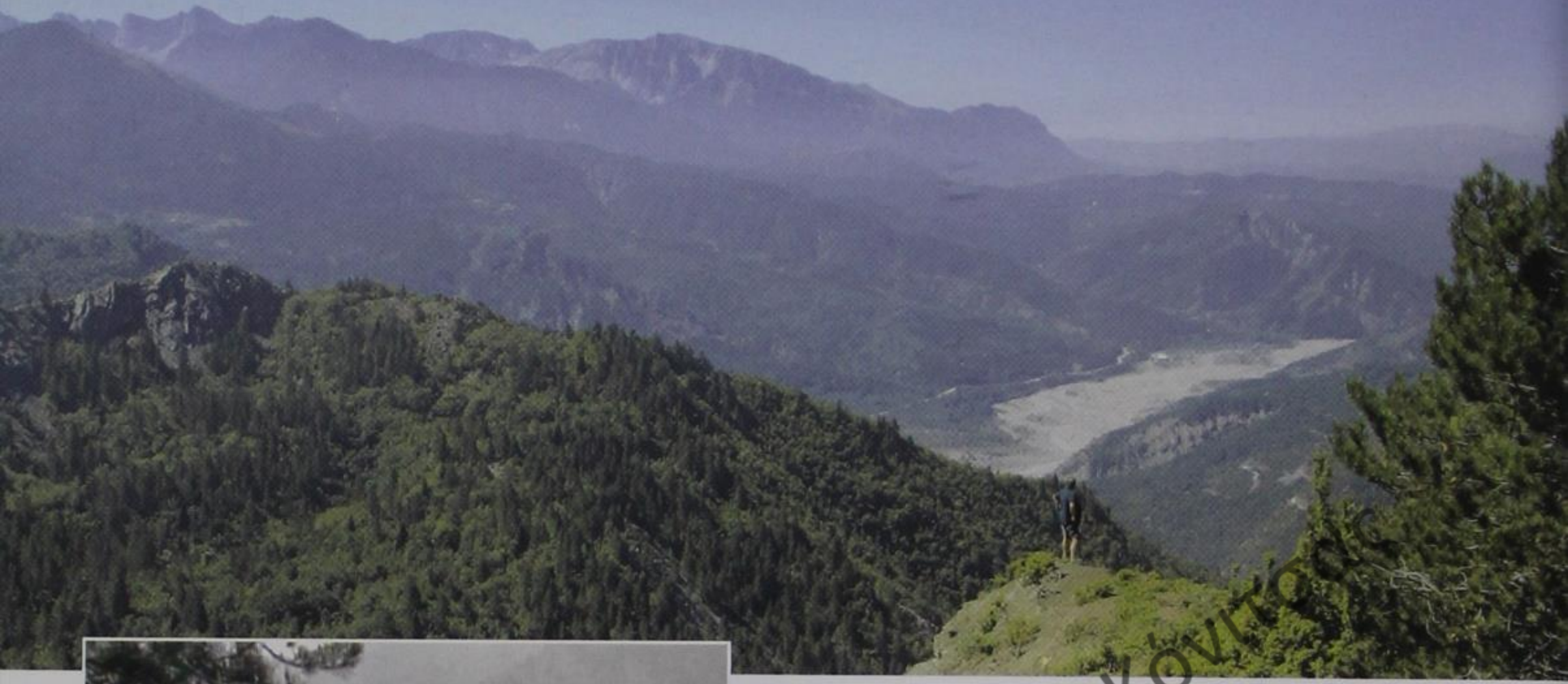
Πάνω δεξιά: Καθώς τα χιλιόμετρα των ορυγμάτων απλώνονται σ' όλο το μήκος των κορυφογραμμών, ένας ασφαλής τρόπος να τα βρεις, είναι να ακολουθείς τη γραμμή που σχηματίζουν τα λουλούδια. Ακριβώς πάνω στη γραμμή των ορυγμάτων! Εδώ ξεκινάς από το Καρδάρι, περνάς στο Γκόλιο και συνεχίζεις στο Κάμενικ.

Κάτω αριστερά: Όρυγμα στο Τσάρνο.

Πλάι δεξιά: Θέση μάχης στο Γκόλιο.

Κάτω δεξιά: Οχυρές θέσεις στην Πάνω Αρένα με κατεύθυνση νότια, ελέγχοντας το πέρασμα στο Καμπίτσιο. Ακριβώς στη συνέχεια η Κάτω Αρένα.

Η κορύφωση της πάλης του ΔΣΕ έλαχε να διαδραματιστεί, εδώ, στο Γράμμο. Στο Γράμμο που με την απεριγράπτη φυσική ομορφιά του σε μαθαίνει να ακούς τους ήχους, να οσφρίζεσαι τις μυρωδιές, να σου μιλά η σιωπή. Δεν αρκεί να τον περπατήσεις για να τον γνωρίσεις, για να μπεις στα βάθη της ψυχής του, πρέπει να μάθεις καλά τις περπατησιές των μαχητών του ΔΣΕ. Κάθε σπιθαμή του, κάθε κορυφή, κάθε νεροσυρμή και μια ιστορία ηρωισμού. Κάθε κάλυκας, κάθε θραύσμα οβίδας, που στοργικά ακόμα φυλάει η γη του Γράμμου και μια σελίδα ηρωισμού και αυτοθυσίας. Η περιοχή του Γράμμου - Σμόλικα - Βοΐου, είναι η μεγαλύτερη γεωγραφική ενότητα στην οποία κυριαρχούσε σε ολόκληρη τη διάρκεια του Εμφύλιου ο ΔΣΕ. Ήταν κάστρα και ορμητήρια που τα κράτησε ηρωικά πάνω από τρία χρόνια με σκληρές μάχες. Την άνοιξη του 1947 ανέτρεψε το σχέδιο «Τέρμινους» του κυβερνητικού στρατού, προκαλώντας πανικό στα κυβερνητικά και στρατιωτικά επιτελεία. Το καλοκαίρι του 1948 για 70 μέρες αντιμετώπισε την πιο μεγάλη, μέχρι τότε, εκστρατεία του κυβερνητικού στρατού, το σχέδιο «Κορωνίς», ματαίωσε τα σχέδια που υπήρχαν για εγκλωβισμό και διάλυση του ΔΣΕ και πέρασε στην αντεπίθεση με τη μάχη στο Μάλι - Μάδι. Τον Απρί-

Απέναντι (σελ. 44) πάνω: Από την Μπολιάνα προς την έξοδο της κοιλάδας του Σαραντάπορου.

Δεξιά πάνω: Από το Ταμπούρι προς τον κυρίως Γράμμο.

Δεξιά κάτω: Από την Αετομηλίτσα προς Γύφτισσα, Κλέφτη, Γκαμήλα.

λη του 1949, ο ΔΣΕ ανακατέλαβε πάλι το Γράμμο, προκαλώντας νέα σύγχυση και προβλήματα στο κυβερνητικό στρατόπεδο. Τον Αύγουστο του 1949 δέχτηκε το τρίτο και το μεγαλύτερο κύμα επίθεσης στο Γράμμο και το Βίτσι μετά τα σχέδια «Πυρσός Α» (2 - 8 Αυγούστου), τον «Πυρσός Β» (10 - 14 Αυγούστου) και τον «Πυρσός Γ» (25 - 29 Αυγούστου). Στις 29 Αυγούστου έπεσε ο Γράμμος και ο ΔΣΕ υποχώρησε στην Αλβανία. Ο ΔΣΕ ηττήθηκε μπροστά στην ασύγκριτη υπεροχή δυνάμεων. Η εξόντωσή του δεν ήταν υπόθεση μόνο της Ελλάδας, αλλά υπόθεση όλων των ιμπεριαλιστικών κρατών και ειδικά των ΗΠΑ. Υπολογίζεται ότι στην τριετία 1947 - 1950 μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα με 500 αμερικανικά πλοία 528.000 τόνοι «βοήθειας», που στο μεγαλύτερο μέρος της ήταν πολεμικό υλικό. Η συνολική αποτίμηση σε χρήμα της βοήθειας για τη συντριβή του ΔΣΕ ξεπερνά τα 2 δισ. δολάρια. Αμερικανοί αξιωματικοί και στρατιώτες συμμετείχαν, μέχρι κλιμάκιο τάγματος, με επιτελική και διοικητική ευθύνη. Ο ΔΣΕ, στρατός λαϊ-

κός, επαναστατικός, που δεν ξεπέρασε τις 25.000 - 28.000 μαχητές και μαχήτριες σ' όλη την Ελλάδα κράτησε για πάνω από 3 χρόνια, αντιμετωπίζοντας ένα στρατό που έφτασε το 1949 στις 300.000 άντρες συνολικά - χωρίς να διαθέτει τις ανεξάντλητες εφεδρείες, αεροπορία, ναυτικό, άρματα μάχης, βαρύ πυροβολικό και άλλα. Ειδικά στις μάχες του Γράμμου και Βίτσι ένας μαχητής του ΔΣΕ πολεμούσε προς δέκα και ένα προς πενήντα ήταν ο πολεμικός εξοπλισμός.

Ο αγώνας του ΔΣΕ, ανεξάρτητα από την τελική του έκβαση, ήταν αγώνας δίκαιος, απελευθερωτικός, αντιιμπεριαλιστικός για τη Δαϊκή Εξουσία, για έναν κόσμο καλύτερο χωρίς εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Από τα ιδανικά αυτά πηγάζει το απαράμιλλο ηθικό και η υπεροχή των μαχητών και μαχητριών του ΔΣΕ. Αυτά τα ιδανικά ήταν η πηγή δύναμης για χιλιάδες άλλους που δεν μπόρεσαν να ενταχθούν στο ΔΣΕ και βρέθηκαν αντιμέτωποι με τα εκτελεστικά αποσπάσματα ή τα κολαστήρια βασανιστηρίων στο Μακρονήσι, στη Γιούρα και σε άλλες φυλακές. Υπολογίζεται ότι από το 1946 έως τον Οκτώβρη του 1951 επιβλήθηκαν συνολικά 7.500 χιλιάδες θανατικές καταδίκες από τις οποίες 4.000 με 5.000 εκτελέστηκαν. Στο δε Μακρονήσι «φιλοξενήθηκαν»—από το 1947 μέχρι το 1950—εκτός από τους χιλιάδες πολιτικούς κρατούμενους, 1.100 έφεδροι αξιωματικοί και 27.770 οπλίτες. Μπροστάρηδες και πρωτομάχοι σε αυτόν τον τιτάνιο αγώνα στάθηκαν και πάλι οι κομμουνιστές και κομμουνίστριες. Πρόσθεσαν νέους άθλους και ανέδειξαν νέους ήρωες και μάρτυρες. Σήμερα, η καλύτερη τιμή στον ηρωικό αγώνα του ΔΣΕ είναι η συνέχιση του αγώνα για την εκπλήρωση των ιδανικών και των σκοπών για τα οποία θυσιάστηκαν οι μαχητές και μαχήτριές του, εμπλουτισμένου με τα πολύτιμα συμπεράσματα από την εποποιία του.

Πάνω: Ανεβαίνοντας από Πυρσόγιαννη προς Κάμενικ. Διακρίνονται αριστερά απέναντι η Μπολιάνα, στο βάθος η Γκαμήλα και, δεξιά, μέρος από τον Πύργο της Στράτσανης.

Μεσαίες φωτό: Το μονοπάτι για το ανέβασμα στη Σκίρτση και σπίτι στην παλιά Λυκόραχη.

Κάτω: Από την Έκθεση για το ΔΣΕ που οργάνωσε η ΚΝΕ στο Νεστόριο.

Η ίδρυση και ανάπτυξη του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας

Τι προηγήθηκε: Με την κατοχή της Ελλάδας από τα στρατεύματα της Γερμανίας, της Ιταλίας και της Βουλγαρίας το 1941, ο ελληνικός λαός γνώρισε δύσκολες μέρες. Οι δυνάμεις της αστικής τάξης διάλεξαν το δρόμο της φυγής, της συνεργασίας ή της σιωπηρής υποταγής. Ένα τμήμα επέλεξε το δρόμο της ανοιχτής συνεργασίας με τους κατακτητές. Ένα άλλο τμήμα, μαζί με το παλάτι, διέφυγε στην Αίγυπτο και ένα τρίτο διάλεξε τη σιωπή ή την υποταγή.

Οι κομμουνιστές μέσα από τις φυλακές, τις εξορίες και την παρανομία που τους είχε ρίξει προηγουμένως η δικτατορία του Μεταξά, ανασύνταξαν τις δυνάμεις τους, ανασυγκρότησαν το ΚΚΕ και μπήκαν μπροστά για την οργάνωση της αντίστασης του λαού κατά των κατακτητών.

Μέσα από σκληρούς αγώνες δημιουργήθηκε το ΕΑΜ (27/9/1941) ως κοινωνική πολιτική συμμαχία της εργατικής τάξης, των φτωχών στρωμάτων της αγροτιάς και μεσαίων στρωμάτων της πόλης. Στις 16/2/42 δημιουργήθηκε το ένοπλο τμήμα του, ο ΕΛΑΣ και στις 23/2/43 η ΕΠΟΝ.

Το ΚΚΕ υπήρξε η ψυχή, η καθοδηγητική δύναμη και ο κύριος αιμοδότης της ΕΑΜικής Αντίστασης. Το ΕΑΜ έσωσε το λαό από την πείνα και τον εξανδραποδισμό, πρωτοστάτησε στην απελευθέρωση της Ελλάδας. Η απελευθέρωση της χώρας βρήκε τον ελληνικό λαό τραυματισμένο, αλλά περήφανο και αισιόδοξο για το μέλλον του. Είχε καροίσει την περηφάνια και αισιοδοξία του στα πεδία των μαχών.

Η λευτεριά κατακτήθηκε με το όπλο. Ο λαός αναγνώρισε στο ΚΚΕ τη δύναμη του αγώνα του. Και το 'δειξε περήφανα στο μεγαλύτερο συλλαλητήριο που γνώρισε ποτέ η Αθήνα, αμέσως μετά την επιστροφή του Γενικού Γραμματέα της ΚΕ του ΚΚΕ Νίκου Ζαχαριάδη από το Ντακάου.

Ο λαός δε χάρηκε τη νίκη του

Νέες μεγάλες δυσκολίες περίμεναν το λαϊκό κίνημα. Το κύριο πρόβλημα της αστικής τάξης και των Άγγλων συμμάχων της δεν ήταν η επούλωση των πληγών και η δικαίωση των αγώνων του λαού, αλλά η διασφάλιση των συμφερόντων τους στη μεταπολεμική Ελλάδα, η αποκατάσταση της εξουσίας τους. Έπρεπε να αφοπλιστεί το ένοπλο λαϊκό δημοκρατικό κίνημα, να συντριβεί το ΚΚΕ. Σε συνεργασία με τις στρατιωτικές δυνάμεις της Μ. Βρετανίας σχεδίασαν την πλήρη συντριβή κάθε πνεύματος αντίστασης και λαϊκής δικαίωσης του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Το επιχείρησαν το Δεκέμβρη του 1944, με τις ένοπλες δολοφονικές επιθέσεις κατά του λαού της Αθήνας. Συνέχισαν και μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας. Κατέφυγαν σε ένα άνευ προηγούμενου πογκρόμ ενάντια στους αγωνιστές της εθνικής αντίστασης, στα μέλη του ΚΚΕ. Επέλεξαν το αιματοκύλισμα του λαού. Πάνω από 166 συμμορίες δολοφονούσαν, βίαζαν, τρομοκρατούσαν στην ελληνική ύπαιθρο. Με βάση την αντικομμουνιστική νομοθεσία του Μεταξά, που παρέμεινε σχεδόν άθικτη, το Δεκέμβρη του 1945 ήταν φυλακισμένοι 17.984 αγωνιστές και υπό δίωξη με δικαστικά εντάλματα 48.956. Ένα χρόνο από την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, σύμφωνα με στοιχεία του ΕΑΜ, ο απολογισμός ήταν φρικιαστικός: Πάνω από 1.192 δολοφονίες, 6.413 τρομοκρατικές πράξεις, 70.000 συλλήψεις. Ο υπουργός Δικαιοσύνης Κ. Ρέντης στις 10 Δεκέμβρη 1945 ανακοίνωσε ότι μέχρι τότε είχαν διωχτεί 80.000 ΕΑΜίτες, για υποτιθέμενα κατοχικά αδικήματα, 40.000 απ' αυτούς βρίσκονταν ήδη στις φυλακές ως υπόδικοι ή κατάδικοι και ότι υπήρχαν άλλες 48.000 δικογραφίες αδιεκπεραιίωτες. Ως τα μέσα του Αυγούστου του 1946 είχαν εκδοθεί και επιβληθεί 33 θανατικές ποινές και 39 καταδίκες σε ισόβια, ενώ ως τα τέλη του Οκτώβρη είχαν εξοριστεί 3.250 πολίτες.

Από πάνω προς τα κάτω:

Εγγλέζικα τανκς έξω από τα γραφεία του ΕΑΜ.

Ακολουθούν οι εκτελέσεις αγωνιστών.

Τα κεφάλια του Άρη Βελουχιώτη και του Τζαβέλα τα κρέμασαν στην πλατεία στα Τρίκαλα.

Και στη Μακρόνησο έστησαν το «νέο Παρθενώνα».

Τις αλυσίδες ή τα όπλα

Το ΚΚΕ κατάγγειλε το καθεστώς των διώξεων και του τρόμου, διοργάνωσε μαζικές διαμαρτυρίες, ενθάρρυνε το λαό. Στις 22 Αυγούστου του 1945, ο Γενικός Γραμματέας Νίκος Ζαχαριάδης, σε συγκέντρωση στη Θεσσαλονίκη τόνισε, ανάμεσα στα άλλα: «Η υπομονή μας έχει όρια. Και αυτά τα όρια είναι το εθνικό και το λαϊκό συμφέρον. Δηλώνουμε και προειδοποιούμε, πως, αν η κατάσταση αυτή δεν αλλάξει σύντομα και ριζικά προς μια ομαλή δημοκρατική εσωτερική εξέλιξη, θα απαντήσουμε στις πόλεις, στα χωριά και στα βουνά, με τα ίδια μέσα που μας χτυπούν. Εκατοντάδες χιλιάδες μπρατσωμένα, ροζιασμένα χέρια τίμιων Ελλήνων δουλευτόδων ζητούν να απαντήσουν ανοιχτά στις δολοφονίες και στις ατιμίες. Τους συγκρατεί μόνο η λαϊκή δημοκρατική πειθαρχία. Μα αυτό που σήμερα συγκρατούμε με τα δόντια, αύριο, με τη μοναρχική ασυδοσία, θα γίνει επιτακτικό εθνικό καθήκον... Και αν το υπέρτατο συμφέρον του λαού το απαιτήσει, στις βουνοκορφές και στους λόγγους θα ξανααντηχήσει το τροπαιοφόρο "Εμπρός ΕΛΑΣ για την Ελλάδα"». Το Γενάρη και Αύγουστο του 1946 έγιναν δύο προσφυγές στο Συμβούλιο Ασφαλείας, η πρώτη Ρωσική, η δεύτερη Ουκρανική, που ζητούσαν την καταδίκη των Ελληνικών Κυβερνήσεων, γι' αυτό το άγριο πογκρόμ και κυρίως να αποχωρήσουν τα αγγλικά στρατεύματα από την Ελλάδα. Οι προσφυγές δεν έγιναν δεκτές. Η επίθεση κλιμακώθηκε. Ενεργοποιήθηκε όλο το αντιδραστικό νομοθετικό οπλοστάσιο και ενισχύθηκε με νέους νόμους, που θωράκιζαν την κρατική ασυδοσία, αυθαιρεσία και τρομοκρατία. Το λαϊκό κίνημα εκείνων των χρόνων βρέθηκε μπροστά στο δίλημμα: Υποταγή ή οργάνωση της πάλης και αντεπίθεση, τις αλυσίδες ή τα όπλα.

Το ανέβασμα στο βουνό

Μέσα σ' αυτό το κλίμα τρομοκρατίας το 1946 συγκροτούνται Ομάδες Δημοκρατικών Ένοπλων Καταδιωκόμενων Αγωνιστών (ΟΔΕΚΑ) με περιορισμένους σκοπούς: προστασία της ζωής του λαού απ' τις εγκληματικές διώξεις του κράτους. Τέτοιες ομάδες αναπτύχθηκαν σε Πιέρια, Όλυμπο, Θεσσαλία, Βέρμιο, Πάικο, Κεντρική Μακεδονία, Χάσια, Βοίο, Γράμμο, Βίτσι, Ήπειρο, Ρούμελη, Δυτική Μακεδονία, στο Μωριά. Δεκάδες στην αρχή, εκατοντάδες αργότερα πήραν άλλοι για πρώτη και άλλοι για δεύτερη φορά τον τιμημένο δρόμο του βουνού, για να γλιτώσουν από το μοναρχοφασιστικό αγριανθρωπισμό. Περήφανοι αγωνιστές της αντίστασης που παρέδωσαν τα τιμημένα όπλα τους μετά τη Βάρκιζα, ξανατράβηξαν τα γνώριμα γι' αυτούς μονοπάτια της λευτεριάς. Έτσι ξαναγεννήθηκε το καινούργιο αντάρτικο ενάντια στους εγχώριους και ξένους νέους κατακτητές. Στις 31 του Μάρτη το 1946, στο Λιτόχωρο δίνεται το πρώτο οργανωμένο χτύπημα. Σημαίνει η καμπάνα του καινούργιου ένοπλου αγώνα. Βροντάει ο Όλυμπος και πάλι. Οι 33 του Λιτόχωρου άρχισαν να πληθαίνουν. Παιδιά του λαού, παιδιά της φτωχολογίας ξανάπιαναν τα άρματα. Γενιέται ο ΔΣΕ. Στα μέσα του Ιούνη 1946 δημιουργούνται τα τοπικά αρχηγεία Μακεδονίας, Θεσσαλίας, στις περιφέρειες Ολύμπου, Κισσάβου, Πιερίων, Βοΐου, Γράμμου, Χασιών. Στις 28 Οκτώβρη 1946 στην Τσούκα Αντιχασίων ιδρύεται το Γενικό Αρχηγείο Ανταρτών. Χαρακτηριστική η πρώτη απόφαση: «Γενικό Αρχηγείο Ανταρτών Επιτελικό Γραφείο Ι Αριθμός Πρωτοκόλλου Ι. Η συγγνή διώξη των αγωνιστών και του Δημοκρατικού Λαού από τον αγγλόδουλο μοναρχοφασισμό και τα όργανά του, που ανάγκασαν χιλιάδες δημοκράτες να βγούνε στα βουνά για να υπερασπίσουν τη ζωή τους οδήγησε στη σημερινή ανάπτυξη του αντάρτικου κινήματος. Έχοντας υπόψη ότι είναι ώριμη πια η ανάγκη της δημιουργίας συντονιστικού οργάνου για το συντονισμό και την καθοδήγηση του όλου αντάρτικου αγώνα. Αποφασίζουμε: Τη δημιουργία του ΓΕΝΙΚΟΥ ΑΡΧΗΓΕΙΟΥ ΑΝΤΑΡΤΩΝ στο οποίο

θα υπάγονται τα αρχηγεία ανταρτών Μακεδονίας, Θεσσαλίας, Ηπείρου, Ρούμελης.» Στις 27 Δεκέμβρη 1946 οι αντάρτικες δυνάμεις μετονομάζονται σε ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟ ΣΤΡΑΤΟ ΕΛΛΑΔΑΣ (Διαταγή 19 του Γενικού Αρχηγείου). Με την ίδρυση του Γενικού Αρχηγείου αρχίζει μια σοβαρή στρατιωτικοπολεμική οργανωτική δουλειά. Βασικά, η τακτική του δε διαφέρει από την τακτική των Ομάδων και Συγκροτημάτων, παραμένει

αντάρτικη τακτική, με μαζικότερες τώρα ενέργειες. Δημιουργείται ένας από τους πιο δυναμικούς στον κόσμο Λαϊκούς Στρατούς, σε συνθήκες αντιλαϊκού καθεστώτος χωρίς καμιά κρατική βοήθεια (χωρίς κρατικές πλάτες).

Η Οργάνωση του ΔΣΕ

Από το Γενάρη του 1948, ο ΔΣΕ οργανώνεται σε Μερραρχίες των 3 Ταξιαρχιών, καθεμιά 3 Τάγματα, κάθε Τάγμα 3 Λόχους. Το 1948 είχε την παρακάτω συγκρότηση: Το ΓΑ με το 1ο, 2ο και 3ο Επιτελικά Γραφεία και βοηθητικές υπηρεσίες και το Ανώτατο Πολεμικό Συμβούλιο. - Σχολή αξιωματικών του ΓΑ - Ταξιαρχία Σαμποτέρ του ΓΑ - Μοίρες Πυροβολικού - Κλιμάκιο Γενικού Αρχηγείου Νότιας Ελλάδας (ΚΓΑΝΕ) - Μερραρχίες: 1η Μερραρχία Θεσσαλίας, 2η Μερραρχία Ρούμελης, 3η Μερραρχία Πελοποννήσου, 6η Μερραρχία Κεντρικής Μακεδονίας, 7η Μερραρχία Αν. Μακεδονίας - Θράκης, 8η Μερραρχία Ηπείρου, 9η Μερραρχία Καστοριάς, 10η Μερραρχία Καστοριάς, 11η Μερραρχία Φλώρινας, 24η Ταξιαρχία Καϊμακτσαλάν. Ανεξάρτητα Τμήματα: Στην Κρήτη, στην Ικαρία, στη Σάμο, στη Λέσβο και την Κεφαλλονιά.

Στις 23 Δεκέμβρη του 1947 συγκροτείται η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση. Στην ιδρυτική πράξη καταγράφονται οι σκοποί της και κατά προέκταση οι σκοποί του ΔΣΕ. Στην ιδρυτική πράξη, ανάμεσα σε άλλα, διαβάζουμε: «Κύριος και πρωταρχικός σκοπός της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης είναι (...) να κυβερνήσει τη χώρα πάνω σε λαϊκές και δημοκρατικές βάσεις, παίρνοντας όλα τα μέτρα για την ανάπτυξη των λαϊκοδημοκρατικών θεσμών και μεταρρυθμίσεων, όπως των λαϊκών συμβουλίων, της λαϊκής δικαιοσύνης, της αγροτικής μεταρρύθμισης, της λαϊκής παιδείας κλπ. και για την αντιμετώπιση των άμεσων αναγκών του λαού στις ελεύθερες και απελευθερούμενες περιοχές.» Τα μέλη της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης δίνουν μπροστά σε αντιπροσώπους του Λαού και του Δημοκρατικού Στρατού όρκο, στον οποίο ανάμεσα σε άλλα αναφέρεται: «Ορκίζομαι (...) ότι θα αγωνιστώ με αυτοθυσία για την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους ξένους ιμπεριαλιστές και για τη Δημοκρατία, ότι θα υπερασπίζω παντού και πάντοτε τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του λαού και θα είμαι παραστάτης και οδηγός του λαού στον αγώνα για τη λευτεριά και τα κυριαρχικά του δικαιώματα.»

Στο χάρτη, οι περιοχές όπου αναπτυσσόταν η δράση του ΔΣΕ. Με κόκκινο, η έδρα των μερραρχιών του.

Σε μπροσούρα που εκδόθηκε την Πρωτομαγιά του 1948, για τα δύο χρόνια από την ίδρυση του ΔΣΕ, μέσα στη φωτιά του αγώνα, καταγράφονται ζωντανά ο χαρακτήρας και ο σκοπός του ΔΣΕ:

«ΑΝΑΘΡΕΜΜΕΝΟΣ μέσα στις δυσκολίες αντρειώνεται και μεγαλώνει ο ΔΣ. Μαχητές και στελέχη του, παιδιά της ανέχειας, των απίστευτων στερήσεων και των ηρωικών προσπαθειών. Χωρίς επίσημους τίτλους, με τη σεμνή και απλή ιδιότητα του λαϊκού αγωνιστή. Του δουλευτή, που ολοχρονίς με τον ιδρώτα του πότιζε το ψωμί του, του τιμημένου αγωνιστή της εθνικής αντίστασης, του συνεχιστή των πιο ηρωικών παραδόσεων της κλεφτουργιάς και του '21. Στα στήθια όλων φωλιάζει η αγνή, η γνήσια αγάπη, για την πατρίδα, για το λαό.

Ο κάθε χτύπος της καρδιάς τους είναι και ένα ξόδεμα για την προκοπή της πατρίδας μας, για την προκοπή του λαού μας. Ο κάθε μαχητής πιστεύει και η πίστη του αυτή, θρεμμένη με αίμα χιλιάδων ηρώων, θεριεμένη με την Αντίσταση, του προστάζει αυτό που του έγινε συνείδηση και πείρα ζωής: Κρατάς τον κόσμο στα δυο σου τα χέρια.

Και προχωρούν οι αντάρτες μας. Περήφανα και με υψηλά το μέτωπο. Και βροντοφωνάζουν μέσα από την καρδιά τους: Εμείς θέλουμε και μπορούμε να κάνουμε την πατρίδα μας ανεξάρτητη χώρα. Χωρίς ξένους αφεντάδες. Δε θέλουμε το λαό μας άποικο στους αυτοκράτορες του δολαρίου, ούτε στους ξεπεσμένους λόρδους της στερλίνας. Φτάνει πια που 127 χρόνια ντόπιοι και ξένοι εκμεταλλευτές ρουφούσαν το αίμα του λαού μας. Όχι πια άλλες Ακροναυπλίες και Χαϊδάρια, όχι άλλα Παύλου Μελά, καινούργια σύρματα του Νταχάου. Χωρίς ξένα και ντόπια σκυλόψαρα. Όχι άλλη πείνα, δυστυχία και κακομοιριά, θέλουμε μια Ελλάδα Αλεύτερη. Ανεξάρτητη και Δημοκρατική. Και όλο το λαό της ενωμένο και συμφιλιωμένο να τραβάει το δρόμο της δουλειάς και της χαράς, θέλουμε την Ελλάδα χώρα της Λαϊκής Δημοκρατίας. Παλεύουμε για να μπορέσουμε εμείς, τ' αδέρφια μας και τα παιδιά μας να φάμε γλυκό ψωμί και να κάνουμε τη χαρά καθημερινό σύντροφο στη ζωή μας. Είμαστε οι πολλοί. Είμαστε οι δυνατοί. Γιατί έχουμε το δίκιο μαζί μας, γιατί παλεύουμε για την Πατρίδα μας, για το λαό μας. Γιατί είμαστε ο καινούργιος κόσμος και κλείνουμε μέσα μας τη δύναμη που έχει η ζωή για να τραβάει μπροστά. Η νέα ζωή για μας δεν είναι φαντασία. Εμείς τη ζήσαμε. Αγγίξαμε χειροπιαστά το όνειρο και τη λαχτάρα της ζωής μας, την εξουσία του λαού, στην εθνική αντίσταση. Νικήσαμε τις σιδερόφταχτες ορδές του Χίτλερ και του Μουσολίνι. Χρεοκοπήσαμε τους αυτοκράτορες της στερλίνας. Τώρα ήρθε και η σειρά για τους αυτοκράτορες του δολαρίου. Ξαναπαίρνουμε και πάλι τ' άρματα γιατί άλλο δρόμο ειρηνικό δε μας άφησαν οι καινούργιοι κατακτητές και οι λακέ-

δες τους. Ανεμίζουμε ψηλά τις επαναστατικές μας σημαίες που πάνω τους γράφουν Εθνική Ανεξαρτησία - Λαϊκή Δημοκρατία. Την επαναστατική μας ορμή τίποτε δεν μπορεί να τη σταματήσει. Φωλιάζει μέσα στο βασανισμένο μας κορμί, θρεμμένη και αντρειωμένη με το αίμα χιλιάδων ηρώων και ηρωίδων. Σε όλους εμάς έγινε πίστη τούτο: Για, θα διώξουμε τους καινούργιους κατακτητές, θα ανατρέψουμε τους μοναρχοφασίστες και θα στεριώσουμε τη Λαϊκή Δημοκρατία, για, θα πεθάνουμε. Πολεμάμε για να ζήσουμε λεύτεροι, ριχνόμαστε στη μάχη πλάι - πλάι εργάτες και αγρότες, όλοι οι σκλάβοι της δουλειάς για να γίνουμε οι λεύτεροι διαφεντευτές της ζωής μας. Μας ακολουθάνε οι λαϊκοί διανοούμενοι, γιατί η λάμψη της επανάστασής μας φωτίζει το δρόμο της αλήθειας, διαλύει τα σκοτάδια, γιατί εμείς οι ταπεινοί της γης δημιουργούμε τον Καινούργιο Άνθρωπο. Εργάτες, αγρότες και όλος ο Λαός κρατάμε τον κόσμο στα δυο μας τα χέρια. Αυτά τα ιδανικά φλογίζουν τους μαχητές και στελέχη του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας. Η αγάπη για την πατρίδα, για το λαό, ο Λαϊκοδημοκρατικός πατριωτισμός είναι ιδεολογία του λαϊκού επαναστατικού μας στρατού. Εμπρός στον αγώνα, σαλπίζουν σ' όλο το λαό πρωτοπόροι οι μαχητές και τα στελέχη του ΔΣΕ. Η απέραντη αντοχή των μαχητών μας στις στερήσεις, στις πίκρες, στις δυσκολίες, οι πρωτόφαντοι ηρωισμοί τους αναβλύζουν μέσα από την επαναστατική τους ψυχή. Η δύναμη της επαναστατικής ιδεολογίας τους μεγαλώνει, τους πολλαπλασιάζει, τους ενώνει με όλο το λαό και τους ανεβάζει μαζικά στο μεγαλείο του ηρωισμού. Είναι αυτοί που νικούν το θάνατο. Εκατοντάδες και χιλιάδες παραδείγματα ηρωισμού έχει να δείξει ο δίχρονος αγώνας του Δημοκρατικού Στρατού. Μέσα από τέτοια ολοκαυτώματα, ηρωισμούς και θυσίες γεννιέται και ατσαλώνεται ο σεμνός ήρωας, ο μαχητής του ΔΣΕ. Σε κάθε του βήμα σε κάθε του σκέψη δεν ξεχνά πως είναι μαχητής του Λαού, πως δημιουργεί το στρατό νέου τύπου, το Δημοκρατικό Στρατό, το στρατό της Λαϊκής Δημοκρατίας, τον ελευθερωτή της Ελλάδας. Πρωτοπόροι και επαναστάτες στα ιδανικά οι μαχητές και στελέχη του ΔΣ, άφθαστοι σε ηρωισμούς και θυσίες απλοί άνθρωποι και σεμνοί ήρωες, μελετούν την πείρα τους καθημερινά, διορθώνουν τις ελλείψεις και αδυναμίες τους, καταβάλλουν ακούραστες προσπάθειες, για να κατακτήσουν την πρωτοπόρα πολεμική επιστήμη και στρατιωτική τέχνη. Οι μαχητές και στελέχη του ΔΣ φορείς ενός καινούργιου κόσμου, του κόσμου της Λευτεριάς και της προόδου έχουν αμέτρητη ηθικοπολιτική υπεροχή από τους μοναρχοφασίστες και στη σύγκρουση των δύο κόσμων, του κόσμου της λευτεριάς και της χαράς, με τον κόσμο της προδοσίας και της αντίδρασης είναι βέβαιοι για τη νίκη.»

Στρατιωτική Εκπαίδευση

Από το καλοκαίρι του 1946 ήρθε στην πρώτη γραμμή η ανάγκη στελεχών με στρατιωτικές γνώσεις. Άρχισαν να λειτουργούν βασικές σχολές. Έδωσαν στα στελέχη πλούσια εφόδια στρατιωτικής φύσης αλλά και αναγκαίας πολιτικής ενημέρωσης. Τη Διοίκηση των στρατιωτικών τμημάτων του ΔΣΕ αποτελούσαν ο Στρατιωτικός Διοικητής και ο βοηθός Πολιτικός Επίτροπος.

Οι μαθητές των σχολών δεν ήταν «αποκλειστικής επιμόρφωσης». Μόνο σε περιόδους «ανάπαυλας» η ζωή τους κυλούσε σύμφωνα με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Έπαιρναν μέρος σε μάχες συχνά ως επίλεκτα δύναμη κρούσης. Το πρόγραμμα εκπαίδευσης περιελάμβανε θεωρητικές γνώσεις και πρακτικές ασκήσεις.

Ο ΔΣΕ έπρεπε να συνδυάζει τις δύο μορφές του πολέμου, την επίθεση και την άμυνα σε τακτικές μάχες, την αντάρτικη τακτική. Έτσι, το πρόγραμμα εξειδικευόταν σε επιθετικές ενέργειες, ενέργειες άμυντικού χαρακτήρα, αγώνες σε κατοικημένες περιοχές, οργανώσεις ελιγμών και διεισδύσεων στα μετόπισθεν των εχθρικών θέσεων και κυκλωτικών ενεργειών, εκμετάλλευση επιτυχίας και σταθεροποίησης στις νέες θέσεις, μαθήματα τοπογραφίας.

Η Σχολή Αξιωματικών του Γενικού Αρχηγείου (ΣΑΓΑ), που ιδρύθηκε με απόφαση του ΓΑ το Γενάρη του 1947, εκπαίδευσε μέσα από έξι σειρές 3.000 περίπου αξιωματικούς.

Λειτουργήσε σχολή πυροβολικού στην περιοχή Πρεσπών.

Στο χωριό Κάντσικο λειτουργήσε σχολή μηχανικών σαμποτέρ.

Από το περιεχόμενο της εκπαίδευσης, αλλά κυρίως και πάνω απ' όλα τον επιχειρησιακό σχεδιασμό και την εκτέλεση στο πεδίο της μάχης αποδεικνύεται περίτρανα ότι ο ΔΣΕ ήταν οργανωμένος Λαϊκός Στρατός.

Από πάνω προς τα κάτω:

Στα έμπεδα.

Εκπαίδευση στους όλμους.

Άπλωμα τηλεφωνικού καλωδίου.

Στο αντιαεροπορικό στην Πρέσπα.

Η πολιτική - πολιτιστική δουλειά στο ΔΣΕ

Ο κύριος υπεύθυνος για την πολιτική δουλειά ήταν ο πολιτικός επίτροπος. Υπήρχε μέχρι και τις διμοιρίες. Καθήκον του να αναπτύσσει τη δημοκρατική ζωή στις μονάδες του ΔΣΕ, με κύριο όργανο δημοκρατικής συγκέντρωσης και ζωής τη Δημοκρατική Συνέλευση. Ήταν μεγάλη η ηθικοπολιτική και ιδεολογική δουλειά που γινόταν, ώστε ο σκοπός για τη λαϊκή εξουσία να γίνεται κατανοητός, να μη στηρίζεται μόνο στο συναίσθημα ή την αγανάκτηση.

Εκδίδονταν εφημερίδες, περιοδικά, φυλλάδια για την ιδεολογικοπολιτική θωράκιση των μαχητών, για την πιο ολοκληρωμένη διαφώτιση.

Έβγαινε η *Εξόρμηση*, το περιοδικό *Δημοκρατικός Στρατός*, δελτία ειδήσεων, προκηρύξεις, μπροσούρες, βιβλία, και άλλα. Μόνο μέσα σε 10 μήνες, το 1948, το συνολικό τιράζ έφτασε τα 7 εκατομμύρια. Έβγαινε και ειδικό υλικό για τους κυβερνητικούς φαντάρους και εθνοφρουρίτες.

Στη δουλειά αυτή βοηθούσαν και τα μηνύματα που μεταδίδονταν από τους τηλεβόες.

Στο *Δελτίο Ειδήσεων* που ήταν καθημερινό, υπήρχε ειδική σελίδα που έκανε πιο συγκεκριμένη τη διαφώτιση στο μοναρχοφασιστικό στρατό.

Συστατικό στοιχείο της λειτουργίας του ΔΣΕ ήταν οι Δημοκρατικές Συνελεύσεις.

Είναι το όργανο, όπου οι μαχητές είχαν τη δυνατότητα να λένε τη γνώμη τους, να συμμετέχουν ζωντανά στη διαμόρφωση και ανάπτυξη του ΔΣΕ. Σ' αυτές, ο μαχητής και η μαχήτρια του ΔΣΕ έπαυαν να είναι άβουλος παράγοντας, βοηθιούνταν να αναπτύσσει πρωτοβουλία, ακόνιζε τη σκέψη, μετέδιδε την πείρα του, βοηθούσε πρακτικά στη λύση πολλών προβλημάτων.

Μπήκε μπροστά ένα τεράστιο πρόγραμμα να μάθουν όλοι οι μαχητές και οι μαχήτριες γράμματα. Ορισμένες Ταξιαρχίες, όπως, π.χ., η 16η κατάφεραν να μάθουν γράμματα στο 70% των αγράμματων μαχητών.

Πάνω:

Σημαντική στιγμή, η επίσκεψη του Γάλλου ποιητή Πολ Ελιάρ, στο Γράμμο, το καλοκαίρι του 1948. Εδώ, ανάμεσα σε μαχητές και μαχήτριες του ΔΣΕ.

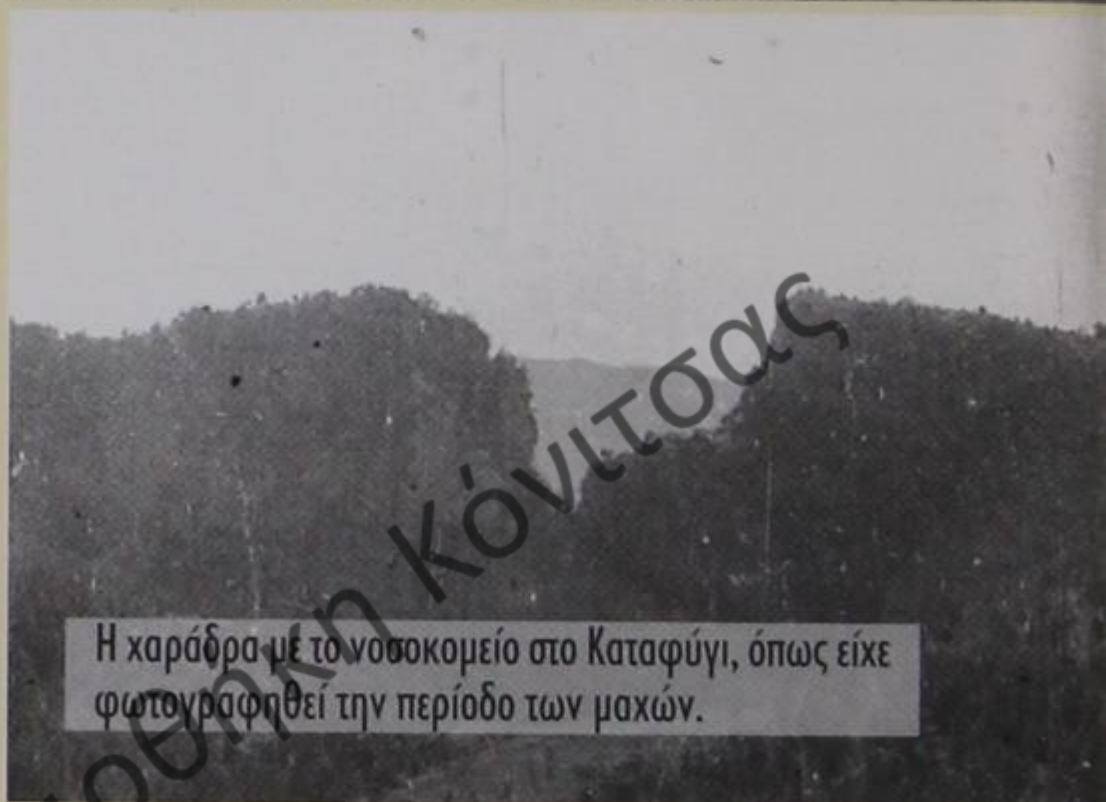

Το Υγειονομικό

Η Υγειονομική υπηρεσία του ΔΣΕ εξελίσσεται, ακολουθώντας την εξέλιξη από τις ομάδες ΟΔΕ-ΚΑ στη δημιουργία του Γενικού Αρχηγείου, των Μεραρχιών. Με την ίδρυση του ΓΑ τον Οκτώβρη του 1946, λειτούργησε η πρώτη Σχολή Νοσοκόμων στα Χάσια. Το Φλεβάρη του 1947 λειτούργησε ιδιαίτερη Σχολή στο Γράμμο με θεωρητική και πρακτική εκπαίδευση. Το Μάη του 1948, με τη βοήθεια των κατοίκων, χτίστηκε το Μεγάλο Νοσοκομείο στο Γράμμο στη θέση Καταφύγι για 1.500 κρεβάτια. Χτίστηκαν θάλαμοι για 10 - 12 μαχητές βαριά αρρώστους, θάλαμοι των 30 - 60 ατόμων για ελαφρά τραυματισμένους. Με τα παραρτήματά του μπορούσε να νοσηλεύσει 1.000 - 1.200 τραυματίες, αρρώστους. Χειρουργούνταν όλοι οι τραυματίες που είχαν ανάγκη από εγχείρηση. Δεν υπάρχει εγχείρηση που έπρεπε να γίνει και δεν έγινε από τους χειρουργούς του ΔΣΕ, αυτό που χαρακτηρίστηκε το «θαύμα και τα παράδοξα του Γράμμου». Αυτά μόνο ένας Δημοκρατικός Στρατός με σκοπό και στόχο μπορούσε να πετύχει.

Η χαράδρα με το νοσοκομείο στο Καταφύγι, όπως είχε φωτογραφηθεί την περίοδο των μαχών.

Στη Σχολή Νοσοκόμων, στο Βίτσι.

Η γη σ' αυτούς που τη δουλεύουν

Προχώρησε σε διανομή των δημόσιων, κοινοτικών και εκκλησιαστικών κτημάτων στους ακτήμονες, μια προσπάθεια δηλαδή για αλλαγή των σχέσεων ιδιοκτησίας υπέρ του λαού.

Λαϊκή εκπαίδευση

Ο ΔΣΕ ρίχτηκε επίσης στη μάχη για να οργανωθεί η λαϊκή εκπαίδευση. Το ΓΑ με την πράξη υπ' αριθμό 5 αποφάσισε ότι: Άρθρο 1: Η στοιχειώδης εκπαίδευση είναι δίχρονη, υποχρεωτική και δωρεάν για όλα τα παιδιά του Λαού. Άρθρο 2: Κάθε Λαϊκό Συμβούλιο έχει υποχρέωση να οργανώσει ένα σχολείο. Άρθρο 3: Επίσημη γλώσσα είναι η δημοτική. Για τα παιδιά που ανήκουν σε εθνικές μειονότητες ιδρύονται σχολεία από το Λαϊκό Συμβούλιο και η διδασκαλία γίνεται στη γλώσσα της μειονότητας.

Στις μεσαιές φωτό:

Το Δημοτικό Σχολείο στο Βατοχώρι, σε φωτογραφία της εποχής.

Το μάθημα γινόταν στο ύπαιθρο, ακόμα κι όταν τα σχολεία είχαν βομβαρδιστεί.

Λαϊκοί θεσμοί

Ο ΔΣΕ στην περιοχή που άσκησε την εξουσία του έβαλε σε εφαρμογή νέους λαϊκούς θεσμούς. Σε 323 ελεύθερα χωριά έγιναν εκλογές με συμμετοχή όλου του λαού και με την ψήφο των γυναικών που στην άλλη Ελλάδα δεν είχε αναγνωριστεί. Εκλέχτηκαν Λαϊκά Συμβούλια και δικαστήρια.

Ένας αληθινός Λαϊκός Επαναστατικός Στρατός γεννήθηκε

Στα 3,5 χρόνια του αγώνα του, ο ΔΣΕ έδωσε πάνω από 400 μικρές και μεγάλες μάχες.

Ποτέ τόσοι λίγοι, άοπλοι, σχεδόν πεινασμένοι και αποκομμένοι, κρατώντας ψηλά τη σημαία του αγώνα επί τρία χρόνια και πέντε μήνες, δεν πολέμησαν εναντίον τόσων πολλών, πάνοπλων, χορτάτων και διασυνδεμένων με ποταμούς εφοδίων.

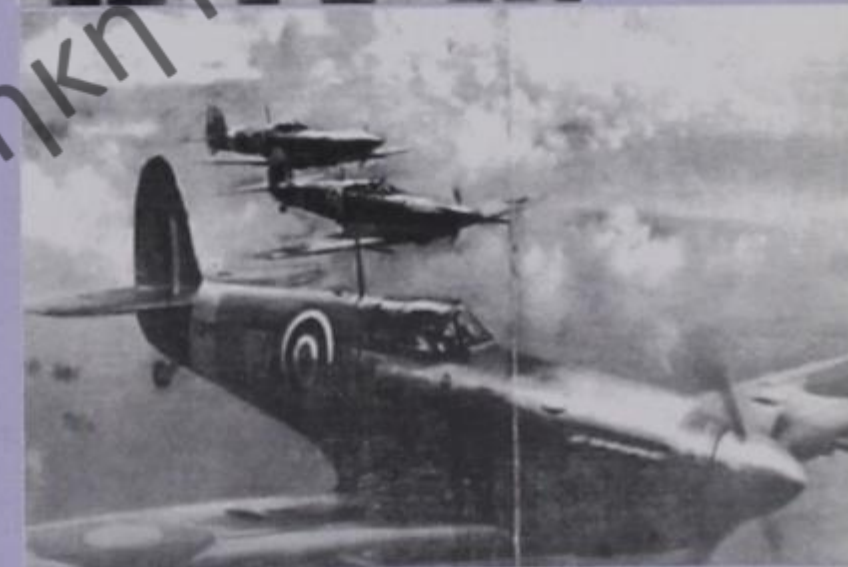
Όταν οι Αμερικανοί ανέλαβαν ουσιαστικά τις υποθέσεις της Ελλάδας σε ό,τι αφορά το ΔΣΕ, οι Έλληνες επιτελείς τους ενημέρωσαν ότι είναι θέμα 10 - 20 ημερών να ξεμπερδεύουν με τους «κομμουνιστοσυμμορίτες». Με τις πρώτες, από την παρουσία των Αμερικανών, επιχειρήσεις οι Αμερικανοί αντιλήφθηκαν ότι έχουν απέναντί τους οργανωμένο στρατό και όχι ένα συνονθύλευμα στάκτων.

Απέναντι στον οργανωμένο κυβερνητικό στρατό, ο ΔΣΕ, Λαϊκός Δημοκρατικός Στρατός, ανέδειξε την ανωτερότητά του, την υπεροχή του. Νικήθηκε στρατιωτικά, γιατί απέναντί του βρέθηκαν δυνάμεις υπέρτερες με τη στήριξη δύο ιμπεριαλιστικών κρατών, των ΗΠΑ και της Αγγλίας.

Ο αντίπαλος

Για την αντιμετώπιση της απειλής των ανταρτών, η αστική κυβέρνηση έκανε διαρκείς εκκλήσεις για αύξηση του στρατού της και της χωροφυλακής, καθώς και για την εκπαίδευση και τον εξοπλισμό τους. Ο αρχηγός της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής (ΒΣΑ) στρατηγός Rawlins, μετά από περιοδεία στη χώρα, συνιστά η κυβέρνηση να λάβει κατασταλτικά μέτρα. Ως τα μέσα Αυγούστου του 1946, είχαν εκδοθεί και επιβληθεί 33 θανατικές ποινές, 39 καταδίκες σε ισόβια, ενώ ως τα τέλη του Οκτωβρίου είχαν εξοριστεί 3.250 πολίτες. Το κλίμα τρομοκρατίας οδήγησε σε ένταση της αντάρτικης δράσης του ΔΣΕ – που στο μεταξύ είχε συγκροτηθεί και τις δυνάμεις του οποίου δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει ο τακτικός στρατός. Στις 24/2/1947, η Αγγλία ανακοίνωσε επίσημα στις ΗΠΑ ότι δεν είναι σε θέση να συνεχίσει την παροχή οικονομικής βοήθειας στην Ελλάδα πέραν τις 31/3/1947. Στις 12 Μάρτη του ίδιου έτους ο Αμερικανός πρόεδρος Τρούμαν κάλεσε το Κογκρέσο να σπεύσει να βοηθήσει την Ελλάδα. Το Κογκρέσο ανακοινώνει την ίδια μέρα βοήθεια 300 εκατομμυρίων δολαρίων στην Ελλάδα. Από την πρώτη Απρίλη του 1947 την ευθύνη των ελληνικών δυνάμεων αναλαμβάνει η JASMAGG. Το Μάη του 1947, αξιωματικοί του αμερικανικού στρατού ανέλαβαν το συντονισμό και την εκπαίδευση του Στρατού. Το ένα πρόγραμμα βοήθειας διαδέχεται το άλλο (συνολικά μέχρι τα τέλη Ιούνη 1949 είχαν σταλεί στην Ελλάδα 520.506 τόνοι στρατιωτικών εφοδίων από τις ΗΠΑ, άλλοι τόσοι από τη Μεγάλη Βρετανία και τη Μέση Ανατολή). Η συνολική βοήθεια σε δολάρια («Δόγμα Τρούμαν», «Σχέδιο Μάρσαλ» κλπ., πλην UNRRA) ανήλθε σε 1.176,2 εκατομμύρια. Ο καθηγητής Αγγελόπουλος σημείωνε σχετικά: «Το ποσό αυτό είναι: α) μεγαλύτερο από το ποσό που έλαβε οιαδήποτε άλλη χώρα ανάλογα με τον πληθυσμό της σε εξωτερική βοήθεια, β) κάτι περισσότερο από 4 φορές από ό,τι ήταν το προπολεμικό εθνικό εισόδημα της Ελλάδας, γ) μεγαλύτερο από τα εξωτερικά δάνεια που πράγματι εισέπραττε η Ελλάς από την επανάσταση του 1821 έως το 1930 δηλ. σε διάστημα 110 περίπου ετών.» Παρόλα αυτά, η οικονομική κατάσταση χειροτέρευε. Η παραγωγή μειώθηκε, οι εξαγωγές περιορίστηκαν, ο πληθωρισμός και τα έξοδα της κυβέρνησης αυξήθηκαν και τα αποθέματα χρυσού φάνηκαν να εξαντλούνται. Στις 24/2/48 αφίχθη και ανέλαβε καθήκοντα ο Αμερικανός στρατηγός Τζ. Βαν Φλιτ, τον οποίο υποδέχτηκε ο πρωθυπουργός Σοφούλης με την παραίνεση: «Στρατηγέ Βαν Φλιτ σε βλέπω σα σωτήρα μας και θα σε στηρίζω με όποιον τρόπο θέλεις για να σώσεις την Ελλάδα...». Στην πραγματικότητα ο Βαν Φλιτ κατέστη ο υπέρτατος διοικητής που είχε τον τελευταίο λόγο σε θέματα επιχειρήσεων. Όλα ήταν έτοιμα για τη μεγάλη αναμέτρηση...

Από πάνω προς τα κάτω: «Καραβιές» κατέφθανε η αμερικανική βοήθεια για το χτύπημα του ΔΣΕ.

Μοίρα αεροσκαφών στα Γιάννενα.

Ο γενικός διοικητής της Στρατιωτικής Ομάδας των ΗΠΑ στην Ελλάδα (USAGG) αντιστράτηγος Τζέιμς Βαν Φλιτ, ο Ράνκιν και ο αρχηγός της Ναυτικής Στρατιωτικής Ομάδας στην Ελλάδα, υποναύαρχος Τζον Σνέκενμπεργκ.

Μόνο το σήμα είχε τα ελληνικά χρώματα στα αεροσκάφη.

Μοίρα πεδινού πυροβολικού του αστικού στρατού με άφθονα πυρομαχικά.

Η μεγάλη μάχη του Γράμμου, το 1948

(15 Ιούνη - 21 Αυγούστου)

Ο μοναρχοφασισμός ύστερα από την ολόπλευρη προετοιμασία και με εντολή των Αμερικανών συγκέντρωσε στον κορμό της Β. Πίνδου τις 6 απ' τις 8 μεραρχίες του, ισχυρό πυροβολικό και αεροπορία ενάντια στο ΔΣΕ. Είναι το τρίτο μέρος του σχεδίου επιχειρήσεων των Βαν Φλιτ - Κιτριλάκη (Χαραυγή - Χρυσαιγή - Κορωνίς είναι οι ονομασίες που έχουν δώσει κατά σειρά στα τρία μέρη των επιχειρήσεων).

Η σημασία που δίνει ο μοναρχοφασισμός στην προσπάθειά του αυτή φαίνεται από τον όγκο των δυνάμεων που συγκέντρωσε, την όλη καμπάνια στο ραδιόφωνο και στον τύπο, το κουβάλημα βασιλιάδων και βασιλισσών, Τσαλδαροσοφούληδων, υπουργών ντόπιων και Αμερικανοάγγλων, του ίδιου του Αμερικανού υποστράτηγου Βαν Φλιτ και άλλων στη Β. Πίνδο για να ιδούν τα αποτελέσματα της «Κορωνίδας».

Η διάταξη του αστικού στρατού

Το Β' Σώμα του μοναρχοφασιστικού στρατού στο χώρο ευθύνης του γύρω από τη Β. Πίνδο, διέθετε τις πιο κατω δυνάμεις που θα παίρναν μέρος στην εκστρατεία: τις 1η, 2η, 8η, 9η, 10η και 15η Μεραρχίες, τη Διοίκηση Εθνοφρουράς Θεσσαλίας και Τάγματα Εθνοφρουράς με την πιο κάτω διάταξη:

1η Μεραρχία: Καστοριά με τις 3η Ορεινή, 51, 77 ταξιαρχίες και την 141 Μοίρα Ορειβ. Πυροβολικού και το 435 Τ. Διαβιβάσεων. Η 3η ορεινή Ταξιαρχία έπιασε θέσεις Δ. του Νεστορίου.

2η Μεραρχία: Σιάτιστα με τις 21, 22, 53 ταξιαρχίες και με τακτικό στρατηγείο το Τσοτύλι, τομέας ευθύνης της ο χώρος Σιάτιστα - Γρεβενά - Πεντάλοφος - Δαμασκησιά. Η 21η Ταξιαρχία με έδρα τα Γρεβενά και τάγματα τα 504, 505, 506 και 84ο Τ. Εθνοφρουράς από το χειμώνα ακόμη κατέχει προωθημένες θέσεις: Οροπέδιο - Κάστρο - Μαυραναίοι. Η 22η Ταξιαρχία με έδρα το Τσοτύλι και τάγματα 507, 508, 509, 603 και διλοχία του 83ου Τ. Εθνοφρουράς κατέχει θέσεις: Κορυφή, Αυγερινό, Πεντάλοφο, Πολυκάτανο, Δαμασκησιά, Νόστιμο. Η Μεραρχία διαθέτει μοίρα ΛΟΚ (6 λόχοι) και σύνταγμα πυροβολικού.

15η Μεραρχία: Κοζάνη με τις 45, 61, 73 ταξιαρχίες και με τακτικό στρατηγείο στην Καστοριά. Τομέας ευθύνης της ο χώρος Κοζάνη - Φλώρινα - Καστοριά. Η 45η Ταξιαρχία στη Φλώρινα για φύλαξη του χώρου, η 73η στην Καστοριά με προωθημένες θέσεις: Νεστόρι - Νεοχώρι - Κρανοχώρι - Άργος Ορεστικό. Η 61η Ταξιαρχία που είχε

έδρα το Αμύνταιο, προώθησε στην περιοχή Φαλτσάτας - Χιονάτο τα 117 και 619 τάγματα πεζικού.

10η Μεραρχία: Τρίκαλα με τις 35, 36, 37 ταξιαρχίες και με τακτικό στρατηγείο στην περιοχή Χασίων - Μετσόβου. Κινήθηκε προς βορρά μετά τις επιχειρήσεις Ρούμελης. Η 36η Ταξιαρχία παρέμεινε και φρουρούσε το δρόμο Καλαμπάκα - Μέτσοβο - Γιάννενα και πήρε μέρος στις επιχειρήσεις αργότερα. Η 37η Ταξιαρχία στις 14 Ιούνη προωθήθηκε και έπιασε θέσεις Σακούλι - Σαλταγκίνι. Η 35η Ταξιαρχία έπιασε θέσεις απο Αγίοφυλο ως Ορθοβούνι.

8η Μεραρχία. Γιάννενα με τις 75, 76, 74 ταξιαρχίες. Με την κατάσταση που υπήρχε στην Ήπειρο λόγω της δράσης του ΔΣΕ, εκεί οι 74 και 76 ταξιαρχίες ήταν καθηλωμένες στην Ήπειρο.

9η Μεραρχία: Γιάννενα με τακτικό στρατηγείο την Κόνιτσα και με τις 41, 42, 43, ταξιαρχίες στο χώρο Κόνιτσας - Μπισικέλι - Ζαγόρια όπου δρούσε η 102η Ταξιαρχία της 670ης Μονάδας του ΔΣΕ. Αργότερα διέθετε και μια μοίρα ΛΟΚ.

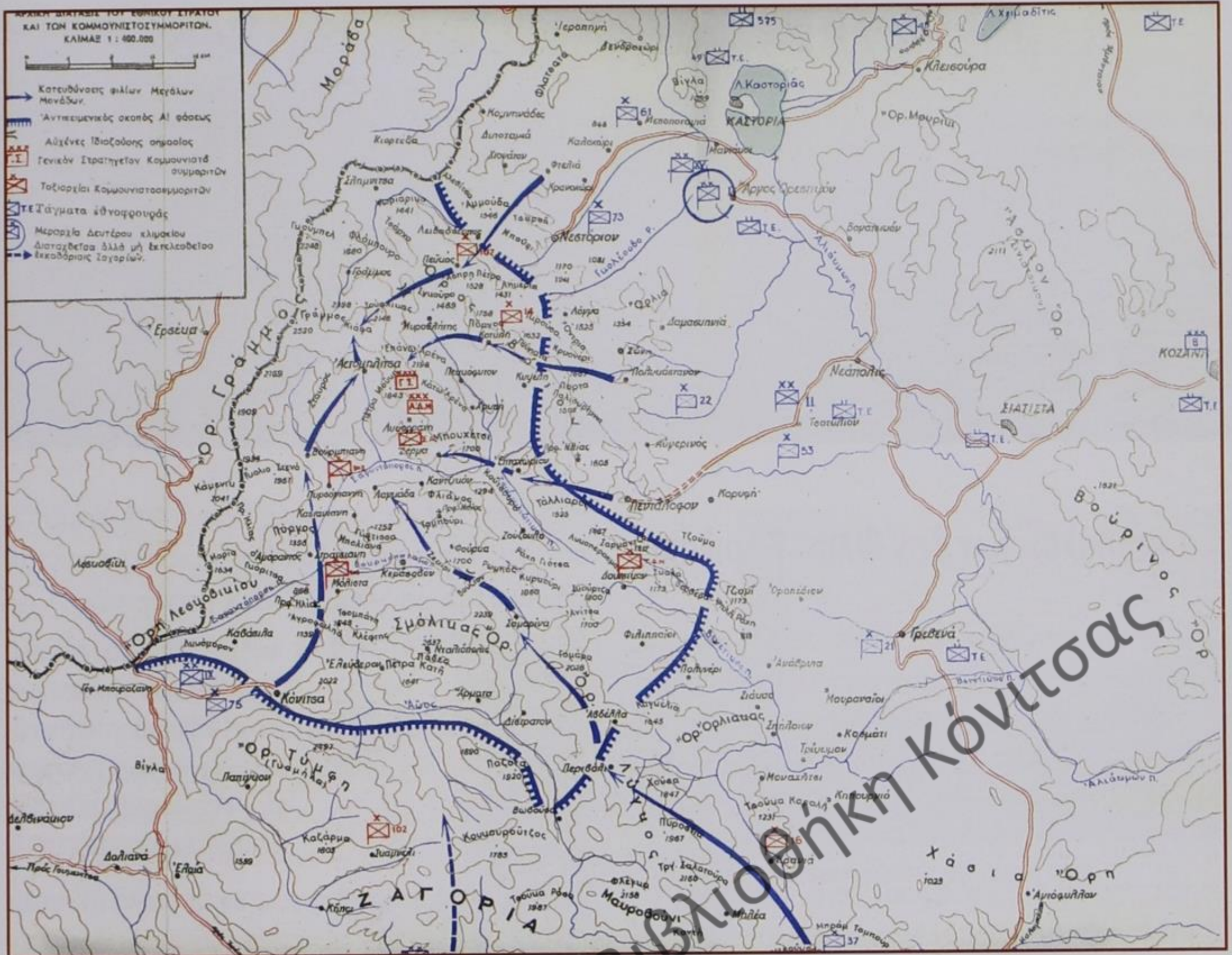
Διάταξη του πυροβολικού: Στο χώρο συγκεντρώθηκαν 4 συντάγματα πεδινού πυροβολικού, 5 μοίρες ορειβατικού, και πλέον της μοίρας βαρύ πυροβολικό και μοίρα όλμων των 4,2 ιντσών.

Με την έναρξη των επιχειρήσεων πήραν μέρος: Στον τομέα του Νεστορίου 3 μοίρες πεδινό πυροβολικό, 1 μοίρα ορειβατικό και 1 πυροβολαρχία βαρύ πυροβολικό. Στον τομέα της 2ης Μεραρχίας: 2 μοίρες ορειβατικού πυροβολικού. Στον τομέα της Κόνιτσας: 2 μοίρες πεδινού πυροβολικού, 1 μοίρα ορειβατικό και 1 πυροβολαρχία βαρύ πυροβολικό.

Στην περιοχή των επιχειρήσεων το πυροβολικό του ΜΦΣ αριθμούσε περίπου 200 πυροβόλα με 350.000 βλήματα και 2 μοίρες βαριών όλμων των 4,2 ιντσών.

Αεροπορία: Ο εχθρός στο χώρο της Β. Πίνδου κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων πραγματοποιούσε 25 - 30 εξόδους την ημέρα από τις γύρω αεροπορικές βάσεις ή βοηθητικά αεροδρόμια. Διέθετε συνολικά 130 αεροπλάνα διάφορων τύπων.

Κοντά στο θέατρο των επιχειρήσεων ο εχθρός είχε δυνάμεις πεζικού για την ασφάλεια και προστασία των αστικών κέντρων και συγκοινωνιών. Την 8η Μεραρχία στην Ήπειρο, την 11η σε Έδεσσα, Βέροια, την 45η Ταξιαρχία στη Φλώρινα και δυο τάγματα εθνοφρουράς συνολικής δύναμης 25.000. Συνολική δύναμη τακτικού στρατού ξηράς με σχηματισμούς των ταξιαρχιών και μεραρχιών - χω-

ρίς να υπολογίζονται οι σχηματισμοί και οι υπηρεσίες των μετόπισθεν των μεραρχιών αυτών, ήταν 55.000. Γενικό σύνολο με την πιο πάνω δύναμη 80.000.

Βαρύς οπλισμός στο κύριο θέατρο επιχειρήσεων: α) Όλμοι των 3 ιντσών 230. β) Πυροβόλα: 8 λόχοι και συνολικά 130 πολυβόλα. γ) Οπλοπολυβόλα 2.700.

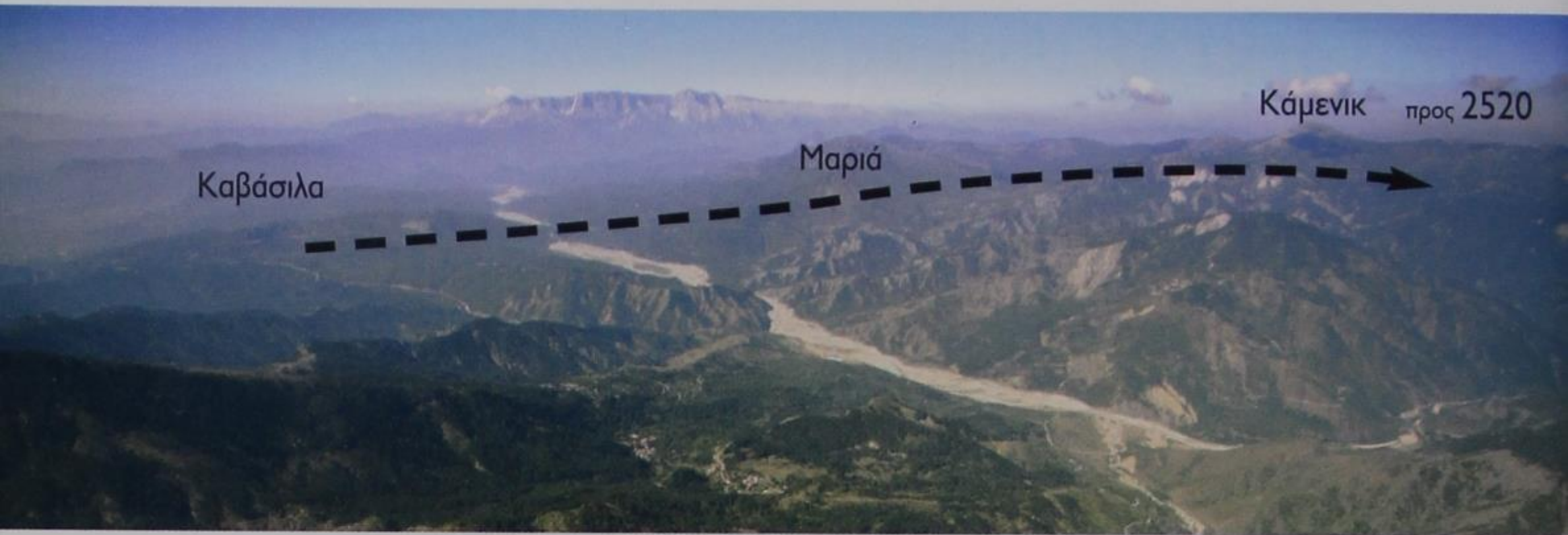
Δυνάμεις που μεταφέρθηκαν στο θέατρο επιχειρήσεων από τις 16-6-48 μέχρι τις 22-8-48:

α) 45η Ταξιαρχία, 36η Ταξιαρχία, 593ο Τ.Π., 819ο Τ.Π., 602ο Τ.Π., 596ο Τ.Π. β) 2 Μοίρες ΛΟΚ. γ) 2 Ίλες θωρακισμένα. Συνολική δύναμη με σχηματισμούς ταξιαρχιών 10.000. Δυνάμεις από τα κέντρα βασικής εκπαίδευσης που στάλθηκαν στις μονάδες του για συμπλήρωση των κενών άλλες 10.000. Έτσι διέθετε για την «Κορωνίδα» πάνω από 100.000 ταχτικό στρατό, ισχυρό πυροβολικό και αεροπορία.

Το σχέδιο: Συγκεντρώνοντας και κινώντας τις κύριες δυνάμεις από περιοχή Νεστορίου και Κόνιτσας σκόπευε να καταλάβει με τις δυο πτέρυγες της επιθετικής του διάταξης, τη γραμμή κατά μήκος των συνόρων. Σε συνέχεια με μερικότερες ενέργειες να επεκτείνει την κατοχή στο ορεινό συγκρότημα Γράμμου - Σμόλικα - Ζαγόρια επιδιώκοντας την κατάτμηση και συντριβή των δυνάμεων του ΔΣΕ. Ήταν η στρατηγική των περίφημων «κλοιών» που συμ-

βούλευαν οι Αμερικανοί στρατοκράτες. Ήταν η «Κορωνίδα» που ύστερα από τη «Χαραυγή» και τη «Χρυσαιγή», τη μετέτρεψαν σε «Ηλιοβασίλεμα» οι ηρωικοί μαχητές του ΔΣΕ πολεμώντας 70 μέρες στη Β. Πίνδο.

Η ημερήσια διαταγή του διοικητή του Β' Σώματος Στρατού Ε. Καλογερόπουλου, ανάμεσα στα άλλα, έλεγε και τα παρακάτω: «Από τον Γράμμο ξεκινάμε σήμερα για να συντρίψωμε τον σλαβοκομμουνισμό. Ο Γράμμος ας γίνει ο τάφος του σλαβοκομμουνισμού και στην υψηλότερη κορφή ας στήσουμε τη σημαία της πραγματικής ελευθερίας.» Όμως, βγήκαν γελασμένοι, γιατί κάτω απ' τα χτυπήματα των ηρωικών μαχητών του ΔΣΕ, αμέσως με την έναρξη των επιχειρήσεων, το Γενικό Επιτελείο του μοναρχοφασισμού αναγκάστηκε να ακυρώσει την ημερήσια διαταγή του Β' Σώματος και ο Παύλος Γκλίκσμπουργκ να αναβάλει το ταξίδι του στο Γράμμο. Στο χάρτη, το συνολικό σχέδιο «Κορωνίς» (περιέχεται στην έκδοση του Αρχηγείου Στρατού, *Αντισυμμοριακός Αγών*), όπου εμφανίζονται οι θέσεις των βασικών μονάδων του ΔΣΕ και οι σχεδιαζόμενες κινήσεις του αστικού στρατού. Το σχέδιο είχε χρόνο εκτέλεσης μία βδομάδα. Τινάχτηκε στον αέρα μπροστά στην αντίσταση που συνάντησε από τις δυνάμεις του ΔΣΕ. Αναπροσαρμόστηκε τρεις φορές και τελικά μετά από τις 70 μέρες είχε σαν αποτέλεσμα οι μεν δυνάμεις του ΔΣΕ να περάσουν συγκροτημένα στο Βίτσι, στο δε αστικό στρατό να ξεσπάσει σοβαρή κρίση.

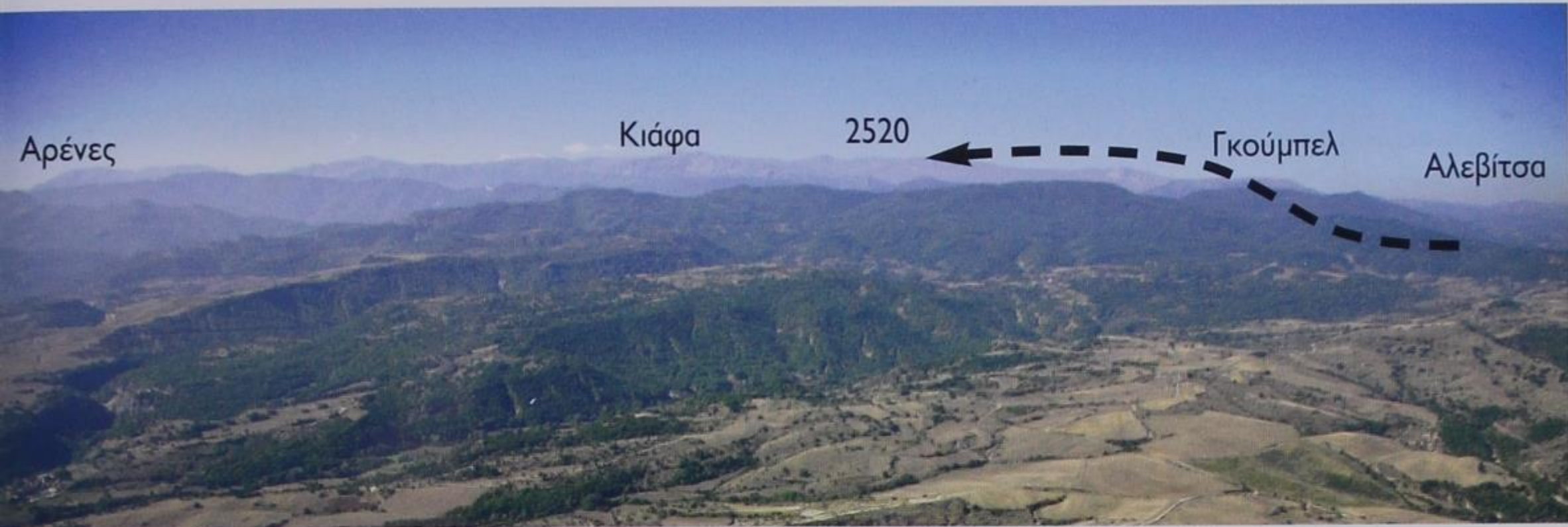
Τα «έμβολα» των Βαν Φλιτ - Κιτριλάκη

Ο εχθρός συγκεντρώνοντας και κινώντας τις κυρίως δυνάμεις των επιχειρήσεων από την περιοχή Νεστορίου και Κόνιτσας σκόπευε «εις την δημιουργίαν δύο ισχυρών εμβόλων άτινα θα ηκολούθουν ταχύτατα τις δύο κατευθύνσεις παραλλήλως των ελληνοαλβανικών συνόρων και εντός του εθνικού εδάφους το εν από ΒΑ (XV 15η Μεραρχία) προς ΝΔ και ετέρου από ΝΔ (IX 9η Μεραρχία) προς ΒΑ προς αποκοπήν το ταχύτερο δυνατόν πάσης επικοινωνίας εν τω Γράμμω συμμοριακών δυνάμεων μετά του Αλβανικού εδάφους, η συνάντησις των δύο ως άνω μεραρχιών (εμβόλων) εις περιοχήν ΑΡΕΝΑ (υψ. 2520).

Μετά την επίτευξιν του ως άνω αποτελέσματος επίθεσις κατά μέτωπον προς οριστικήν συντριβήν των Κ/Σ υπό την I, II και X μεραρχιών. Αυτή ήδη να επιτευχθεί εντός του βραχυτέρου δυνατόν χρόνου εντός των δύο, το πολύ τριών ημερών». (ΓΕΣ, Αρχεία Εμφυλίου Πολέμου, 10ος τόμος, σελ. 437). Δηλαδή σκόπευαν, αφού κλείναν τα έμβολα από τις περιοχές Νεστορίου - Κόνιτσας κατά μήκος των συνόρων, στη συνέχεια με μερικότερες ενέργειες να επεκτείνουν την κατοχή τους στο ορεινό συγκρότημα Γράμμου, Σμόλικα, Ζαγόρια, επιδιώκοντας την κατάτμηση των δυνάμεων του ΔΣΕ με τους περίφημους «κλοιούς» που επέβαλλαν οι Αμερικανοί στρατοκράτες «επιτελικοί». Ήταν το σχέδιο των Βαν Φλιτ - Κιτριλάκη.

Απέναντι σελ.: Μέρος του δυτικού μετώπου, στο οποίο καταγράφεται η κατεύθυνση του αριστερού εμβόλου, που είχε διαταχθεί να εφαρμόσει η 9η Μεραρχία του αστικού στρατού.

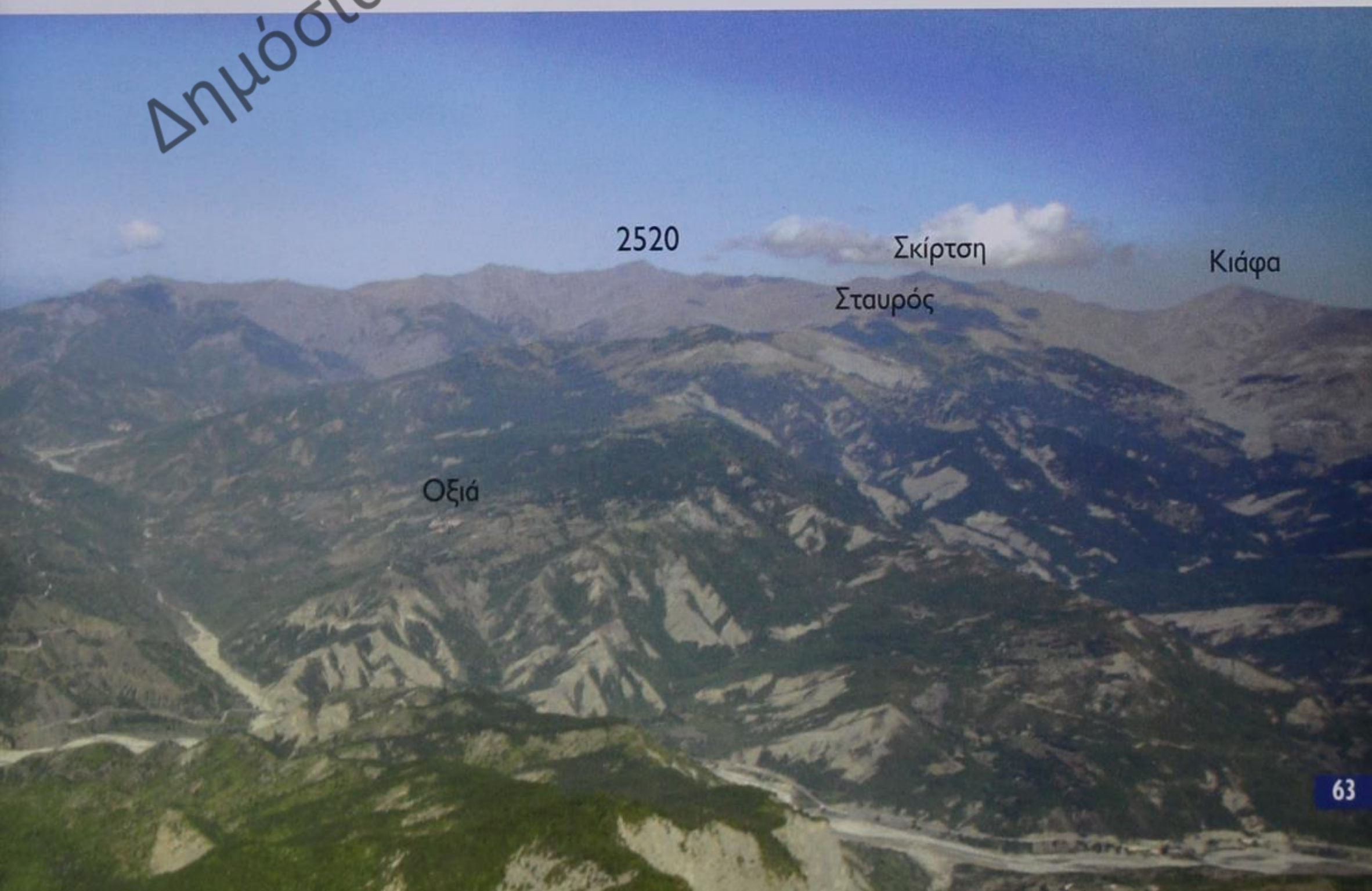
Πάνω: Το βόρειο τμήμα του ανατολικού μετώπου, στο οποίο καταγράφεται το δεξιό έμβολο, που είχαν διαταχθεί να εφαρμόσουν οι 15η και 1η Μεραρχίες του αστικού στρατού.

Κατασκευάζοντας μια οχυρή θέση.

Πλάι: Στα χαρακώματα.

Κάτω: Το κέντρο του μετώπου, όπου ο αστικός στρατός σκόπευε να εγκλωβίσει τις δυνάμεις του ΔΣΕ.

Σχέδιο αντιμετώπισης του εχθρού

Το ΓΑ του ΔΣΕ κατάρτισε σχέδιο αντιμετώπισης της γενικής εκστρατείας του εχθρού στη Β. Πίνδο, με βασική επιδίωξη: α) Να δεσμεύσει και να φθείρει στον ανώτατο βαθμό τις κύριες δυνάμεις του εχθρού στη Β. Πίνδο. β) Να δώσει τη δυνατότητα στις δυνάμεις του ΔΣΕ που δρούσαν στις άλλες περιοχές, να αναπτύξουν στον ανώτατο βαθμό τις δυνάμεις τους, δημιουργώντας στον αντίπαλο καταστάσεις πιο απειλητικές απ' αυτήν που θα αντιμετώπιζε στο Γράμμο. γ) Να διατηρήσει βασικά αξιόμαχες τις κύριες δυνάμεις του ΔΣΕ που δρούσαν στο χώρο Σμόλικα-Γράμμο, για να μπορέσουν στην κατάλληλη στιγμή να δράσουν και να ελιχθούν προς την κατεύθυνση που θα έκρινε κατάλληλη το Γενικό Αρχηγείο του ΔΣΕ. Στη βάση αυτών των σκοπών, καθορίστηκε η τακτική της ενεργητικής άμυνας, η διάταξη των δυνάμεων, η οχύρωση κ.ά.

Δυνάμεις και μέσα του ΔΣΕ στη Β. Πίνδο

Ο συσχετισμός δύναμης ήταν 1 προς 10 σε έμψυχο υλικό και 1 προς 50 στα μέσα. Όμως, ο όγκος της Β. Πίνδου με το μεγάλο του βάθος και τις υποχρεωτικές του διαβάσεις, την έλλειψη συγκοινωνιακού δικτύου, έδινε τη δυνατότητα και το πλεονέκτημα στις δυνάμεις του ΔΣΕ, παρά τον άνισο συσχετισμό, να δώσουν τη μάχη, να χαλάσουν τα σχέδια του εχθρού και να πετύχουν τις επιδιώξεις που έβαλε το ΓΑ του ΔΣΕ. Έτσι, ο ΔΣΕ στο χώρο της Β. Πίνδου διέθετε: 1) Δυνάμεις πεζικού: α) Το Αρχηγείο Δυτικής Μακεδονίας με την 14η Ταξιαρχία, την 16η Ταξιαρχία και την 35η Ταξιαρχία Δημοκρατικής Νεολαίας, σύνολο 6 Τάγματα και 3 Διλοχίες. β) Την 670η Μονάδα με τις 102, 103, 105 και 107 Ταξιαρχίες, σύνολο 11 Τάγματα, γ) Τη Σχολή Αξιωματικών του ΓΑ με δύο Διλοχίες. Σύνολο δυνάμεων πεζικού 17 Τάγματα και 5 Διλοχίες δηλ. 8.000 παραταχτή δύναμη. 2) Πυροβολικό. Δύο Μοίρες ορειβατικού πυροβολικού, 4 Πυροβολαρχίες με 16 πυροβόλα συνολικά και 8.000 βλήματα για όλη την περίοδο των επιχειρήσεων. Συνολική δύναμη μαζί με σχηματισμούς των μεγάλων μονάδων ήταν 10.000. Κοντά και γύρω στην περίμετρο του κύριου θεάτρου επιχειρήσεων βρίσκονταν και δρούσαν οι εξής δυνάμεις του ΔΣΕ: α) Δυνάμεις του Αρχηγείου Ηπείρου 2.000 β) Δυνάμεις

του ΚΓΑΝΕ 2.000 γ) Δυνάμεις του Αρχηγείου Πάικου - Καϊμακτσαλάν - Βίτσι - Χάσια 1.500. Συνολική δύναμη 5.500. Επίσης, προβλέπονταν και μεταφέρθηκαν δυνάμεις στο κύριο θέατρο επιχειρήσεων από τις 15/6/48: α) Μια Ταξιαρχία, η 123η από την Αν. Θεσσαλία με δύναμη 2 Ταγμάτων, 800 άνδρες. β) Ένα Τάγμα συν Διλοχία από Πιέρια - Βέρμιο - Πάικο - Βίτσι του Αρχηγείου Δυτ. Μακεδονίας, δύναμη 600 άντρες. γ) Μια Ταξιαρχία, η 108η από την Αν. Μακεδονία - Θράκη, δύναμη 2 Τάγματα, που έφτασε στο Βίτσι λίγο πριν γίνει ο ελιγμός του ΔΣΕ από Γράμμο - Βίτσι. δ) Στα έμπεδα διατίθονταν 500 άνδρες που κατά τη διάρκεια των μαχών θα συμπλήρωναν τα δημιουργούμενα κενά των μαχόμενων μονάδων. Οι Ταξιαρχίες πεζικού του ΔΣΕ διέθεταν η καθεμιά Λόχο όλμων με 4 όλμους και τα Τάγματα διέθεταν από ένα Λόχο πολυβόλων με 4 ή 6 πολυβόλα. Αυτός ήταν ο βαρύς οπλισμός του πεζικού του ΔΣΕ.

Διάταξη δυνάμεων του ΔΣΕ

Πριν ξεκινήσει η μεγάλη μάχη του Γράμμου οι δυνάμεις του ΔΣΕ είχαν πάρει την παρακάτω διάταξη:

α) Η 670η Μονάδα με έδρα το Σμόλικα και τις Ταξιαρχίες:

1) 102η Ταξιαρχία στο χώρο Μπισικέλι Ζαγορίου και περιοχή Κόνιτσας. 2) 105η Ταξιαρχία με διάταξη Πύργο Στράτσανης, με τάγμα στον Κλέφτη, τάγμα στην Μπολιάνα και τάγμα εφεδρεία κοντά στις προηγούμενες θέσεις. 3) 103η Ταξιαρχία εφεδρεία κοντά στο χώρο βόρεια Στράτσανης, προσανατολισμένη προς Κάμενικ, Πύργο Στράτσανης. 4) 107η Ταξιαρχία εφεδρεία του ΓΑ, κοντά στο χώρο Ψωριάρικα, Τσάρνο, Καψάλια προσανατολισμένη προς Αλεβίτσα. 5) Σχολή Αξιωματικών ΓΑ στο χώρο Ζέρμας, Μπουχέτσι και Πυρσόγιαννη σαν εφεδρεία του ΓΑ.

β) Το Αρχηγείο Δυτικής Μακεδονίας με έδρα το Γράμμο και τις Ταξιαρχίες:

1) 14η Ταξιαρχία με διάταξη Αλεβίτσα, Αμμούδα Βόλια, Μπούφι με τάγμα συν λόχο θέσεων στην Κουπάνκα. Με τάγμα στο ύψωμα 1241 - Λάγκα. Με τάγμα σε Όρλια, Όντρια, Πόρτες, Παληοκρίμνι συν διλοχία σχολής υπαξιωματικών. Με ανεξάρτητο λόχο θέσεων (55-50 ανδρών) στον Πρ. Ηλία Ζουμπανίου. 2) Ταξιαρχία Δημοκρατικής Νεολαίας με δυο τάγματα των 250. Ένα ενισχυμένο με λόχο θέσεων σε Τάλιαρο και Λυκοκρέμασμα. Το άλλο σε Δοτσι-

κό - Νιτρούζι. 3) 16η Ταξιαρχία: με δυο τάγματα. Υψώματα Πρόσβολου, Αλατόπετρας και Όρλιακα με τάγμα συν λόχος θέσεων. Μεγάλη Ράχη Μοναχιτίου, Πυροσιά, Σαλατούρα, Μαυροβούνι, Αυγό με τάγμα συν λόχο αυτοματιστών, εφεδρεία της ταξιαρχίας.

Πυροβολικό: 4 ουλαμοί στην 670η Μονάδα και 4 ουλαμοί στο Αρχηγείο Δυτικής Μακεδονίας. Τα βλήματα 8.000 για όλη την εκστρατεία μοιράστηκαν από μισά.

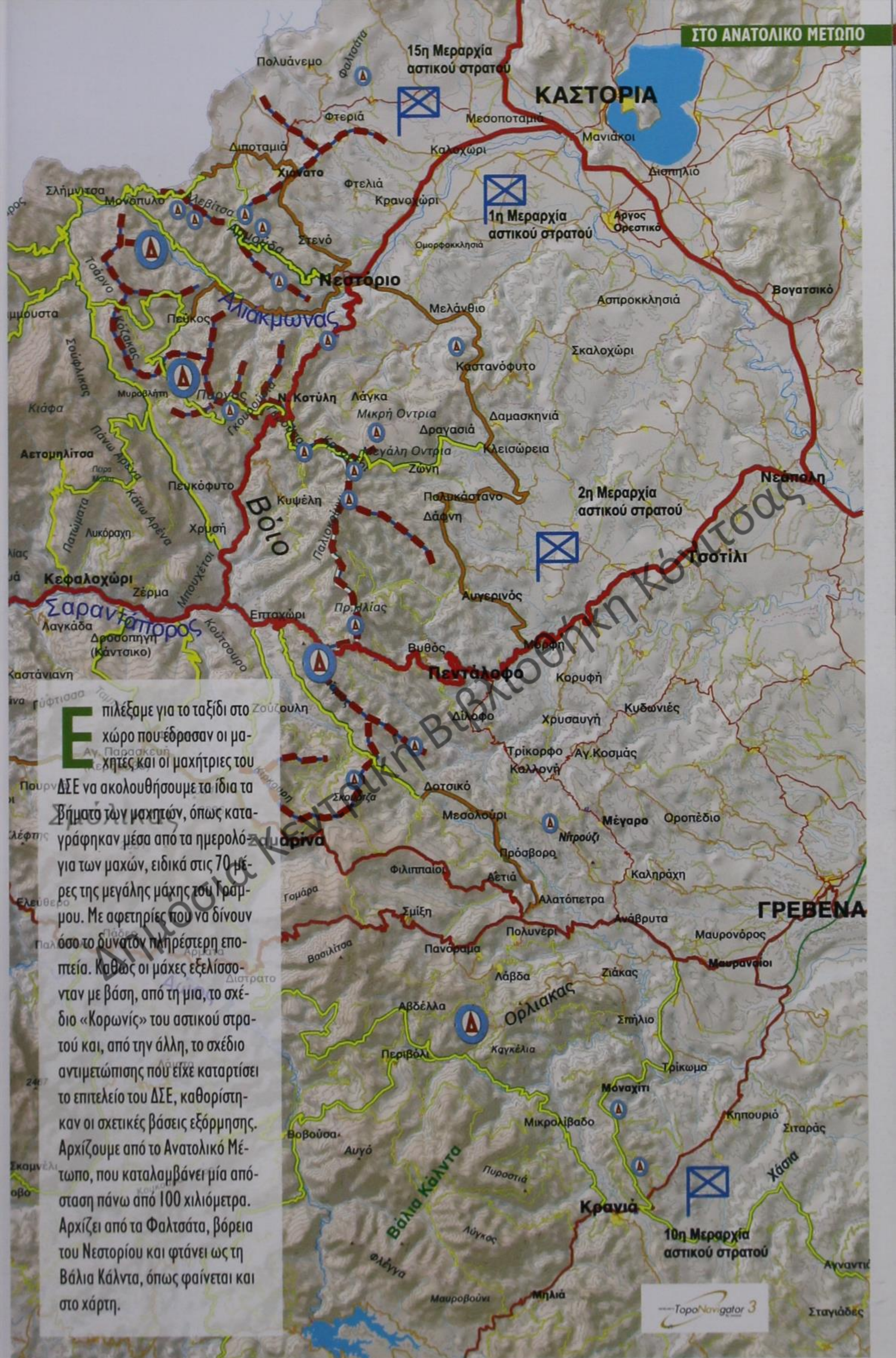
Στο χάρτη: Η θέση των ταξιαρχιών και η διασπορά των ταγμάτων.

Σημαντικές ημερομηνίες της μάχης του Γράμμου το καλοκαίρι του 1948

- 15 Ιούνη μέχρι 11 Αυγούστου οι μάχες στο συγκρότημα Αμμούδα - Αλεβίτσα.
- 16 Ιούνη μέχρι 20 Αυγούστου οι μάχες γύρω από το συγκρότημα Γκρούσα - Χάρος - Πύργος Κοτύλης.
- 14 Ιούνη μέχρι 5 Ιούλη οι μάχες στο νοτιοανατολικό τομέα (Μοναχίτη - Πεντάλοφο).
- 21 Ιούνη μέχρι 5 Αυγούστου οι μάχες στο δυτικό τομέα (Κόνιτσα - Κλέφτης - Κάμενικ).
- 21 Ιούνη μέχρι 1η Αυγούστου η μάχη στον Κλέφτη.
- 5 Ιούλη το ρήγμα στον Τάλιαρο.
- 5 Ιούλη μέχρι 5 Αυγούστου οι μάχες στον ανατολικό Σμόλικα.
- 5 Αυγούστου μέχρι 20 Αυγούστου οι βόρεια του Σαραντάπορου.
- 20-21 Αυγούστου ο ελιγμός στο Βίτσι.

Επιλέξαμε για το ταξίδι στο χώρο που έδρασαν οι μαχητές και οι μαχήτριες του ΔΣΕ να ακολουθήσουμε τα ίδια τα βήματα των μαχητών, όπως καταγράφηκαν μέσα από τα ημερολόγια των μαχών, ειδικά στις 70 μέρες της μεγάλης μάχης του Γραμμίου. Με αφετηρίες που να δίνουν όσο το δυνατόν πληρέστερη εποπτεία. Καθώς οι μάχες εξελίσσονταν με βάση, από τη μια, το σχέδιο «Κορωνίς» του αστικού στρατού και, από την άλλη, το σχέδιο αντιμετώπισης που είχε καταρτίσει το επιτελείο του ΔΣΕ, καθορίστηκαν οι σχετικές βάσεις εξόρμησης. Αρχίζουμε από το Ανατολικό Μέτωπο, που καταλαμβάνει μία απόσταση πάνω από 100 χιλιόμετρα. Αρχίζει από τα Φαλτσάτα, βόρεια του Νεσορίου και φτάνει ως τη Βάλια Κάλντα, όπως φαίνεται και στο χάρτη.

Κάτω Αρένα

Πάνω Αρένα

Τσουμιά

Κιάφα

Πύργος Κοτύλης

Άσπρη Πέτρα

Σούφλικας

Λημέρια

Μπούφι

Ορέσκα

Τσαρσί

Νεστόριο

Το Νεστόριο βρίσκεται 25 χλμ. δυτικά από την Καστοριά. Και είναι επί της ουσίας η ανατολική πύλη του Γράμμου. Εδώ διαμορφώνει ο Αλιάκμονας τα δικά του «Τέμπη», από το Νεστόριο ως ψηλά στο Λειβαδοτόπι, καθώς «τρώνει» το βράχο ανάμεσα Αλεβίτσα και Ψωριάτικο, Καψάλια και Αμμούδα, Τουκούλη και Όρεσκα. Πλησιάζοντας σήμερα στο Νεστόριο ερχόμενος από την Καστοριά, σε μαγεύει το τοπίο. Από τους κήπους και τα χωράφια στον κάμπο ως τα πυκνά δάση της οξιάς στα ψηλά, το βλέμμα χάνεται στα χρώματα. Κάθε βήμα αυτού του τόπου, οι μαχητές του ΔΣΕ το υπεράσπισαν σκληρά για 70 ολόκληρα μερόνυχτα, όσο κράτησε η μεγάλη μάχη του Γράμμου, το καλοκαίρι του 1948. Σ' αυτόν τον τομέα (από τα Φαλτσάτα ως τα Καστανοχώρια), ο αστικός στρατός είχε συγκεντρώσει τρεις ολόκληρες Μεραρχίες, τις 15η στο βόρειο τμήμα, την 1η στο μέσο και τη 2η στο νότιο με συνολική δύναμη πάνω από 55.000 φαντάρους (χάρτης στη σελ. 61). Απέναντι σ' αυτήν την τρομακτική δύναμη, στον τομέα του Νεστορίου, στάθηκαν οι μαχητές της 14ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ με συνολική δύναμη που δεν ξεπέρασε τους 700 μαχητές. Μαζί τους στη διάθεση του Γενικού Αρχηγείου και η 107η Ταξιαρχία,

Δημόσια

Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

520

Σακούλι

Γκούμπελ

Μπάνταρος

Πετρεπελένι

Αμμούδα

Κουπάνκα

Αλεβίτσα

Νικολέρι

Φτελιά

με επίσης 700 μαχητές, με έδρα αρχικά τα Ψωριάρικα και τομέα ευθύνης πρώτα την Αλεβίτσα και στη συνέχεια το σύνολο του συγκροτήματος Αμμούδα - Αλεβίτσα. Το πρώτο κύμα της επίθεσης του αστικού στρατού αντιμετώπιστηκε από ένα τάγμα της 14ης, ένα λόχο θέσεων και ένα τάγμα της 107ης.

Κάτω αριστερά (σελ. 68): Από το Νεστόριο και βορειότερα σχηματίζει ο Αλιάκμονας τα δικά του «Τέμνη».

Πάνω: Το πεδίο της μάχης από το Νεστόριο αριστερά ως και την Αλεβίτσα δεξιά.

Κάτω: Η κατεύθυνση των δυνάμεων του αστικού στρατού και οι θέσεις που κρατούσε ο ΔΣΕ κατά την πρώτη φάση των επιχειρήσεων.

Ψωριάρικα

Αλεβίτσα

Αμμούδα

Πετρεπελένι

Νικολέρι

Κουπάνκα

Για μια πρώτη κατανόηση της τιτανομαχίας που έγινε εδώ, αρκεί μια βόλτα από το Νεστόριο στα πρώτα υψώματα έξω από τη βόρεια έξοδο της πόλης με οδηγό το χάρτη (σημείο Δ.1). Με κατεύθυνση βόρεια κι αφού περάσουμε την πρώτη μεγάλη ρεματιά, συνεχίζουμε ως το σημείο που στα δεξιά μας υπάρχει ένα ύψωμα, η περιοχή ονομάζεται Τσαρσί (σημείο 2) και το ύψωμα είναι στα 1182 με λίγο πιο χαμηλό του ανατολικά το Βόλτσε. Από εδώ έχουμε μια πρώτη γενική άποψη του χώρου, ώστε να κατανοούμε τα ιστορικά γεγονότα. Η γνώση του χώρου είναι σημαντική, καθώς αυτό που σήμερα προσλαμβάνεται ως ένα ειδυλλιακό τοπίο, είναι μια στρατηγικού χαρακτήρα περιοχή, από την κατοχή της οποίας κρίθηκε από τις πρώτες μέ-

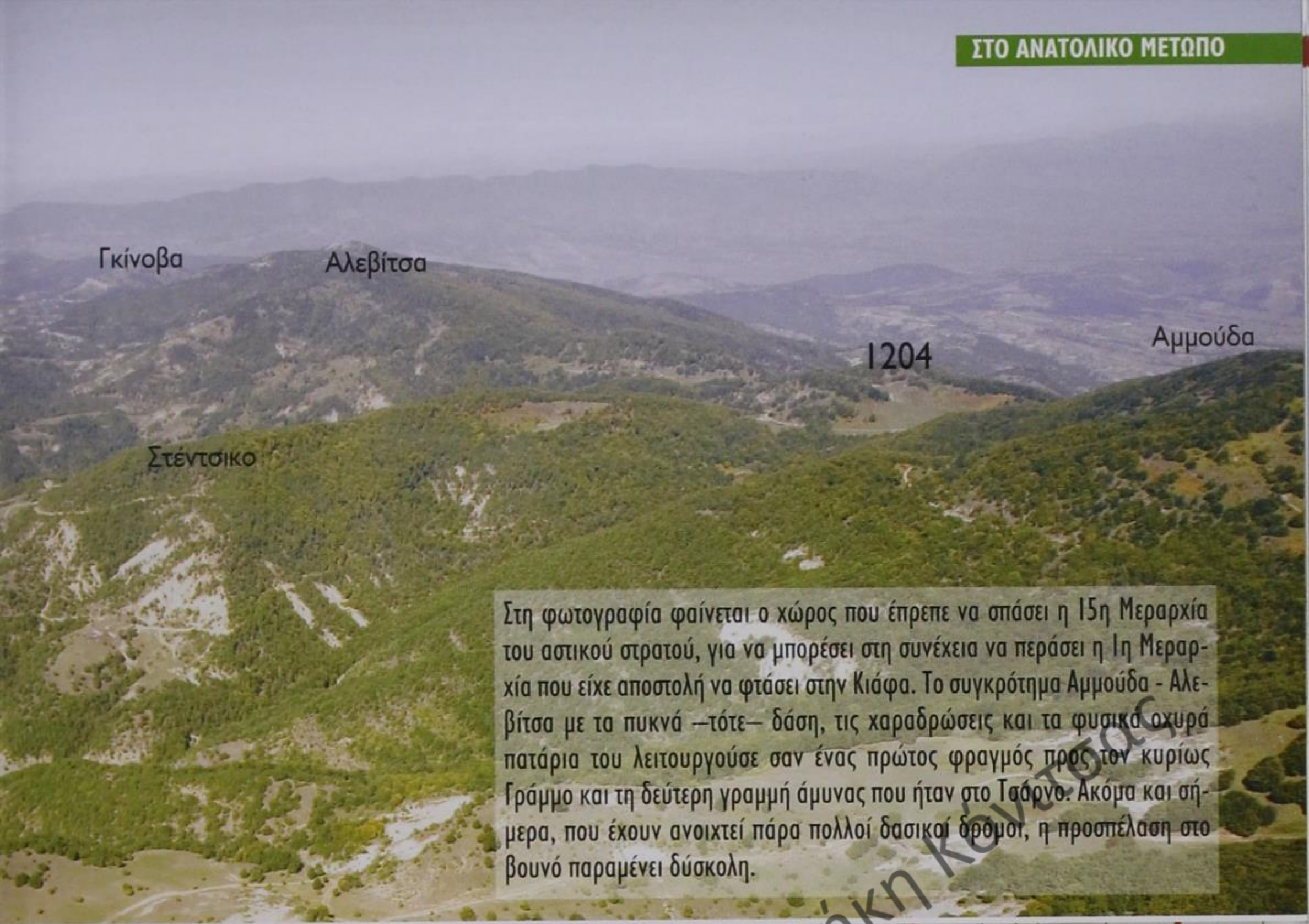
ρες η αποτυχία τελικά του σχεδίου «Κορωνίς» του αστικού στρατού, ενώ παράλληλα αποδείχτηκε ότι ένας ισχυρότατος αστικός στρατός μπορεί να αντιμετωπιστεί από ένα λαϊκό στρατό που διαθέτει ιδεολογική υπεροχή. Οι μαχητές του ΔΣΕ υπεράσπιζαν εδώ το δικό τους κράτος. Οι φαντάροι του αστικού στρατού ρίχνονταν στη μάχη κυριολεκτικά ως πρόβατα επί σφαγή. Κι αυτή η διαφορά καθόρισε την έκβαση των μαχών. Από το ύψωμα που βρισκόμαστε, σε μια πρώτη ματιά καταγράφουμε: Στο βορρά διακρίνεται η Αμμούδα (σημείο 3) και πίσω της, βορειότερα, η Αλεβίτσα (σημείο 4), δυτικά μας το Μπούφι (σημείο 5), ΒΑ το Νικολέρι (σημείο 6) και ανατολικά διάφορα υψίπεδα που καταλήγουν στον κάμπο προς τη Μεσοποταμιά.

Το Μπούφι στον ίδιο άξονα με την Αμμούδα προς το νότο. Αποτελέσε ένα ακόμα ισχυρό οχυρό του ΔΣΕ.

Προτεινόμενες διαδρομές: Δ.1. Από Νεστόριο προς Αμμούδα και στη συνέχεια προς Μεσόβραχο, Διποταμιά. Δ.2. Ανάβαση Αλεβίτσας (αρχίζει μετά την Καλή Βρύση αριστερά). Δ.3. Ανάβαση Τσάρνου από Πεύκο. Δ.4. Περιμετρική Τσάρνου από Παναγιά προς Άγ. Ζαχαρία και επιστροφή στο Πεύκο.

Στη φωτογραφία φαίνεται ο χώρος που έπρεπε να σπάσει η 15η Μεραρχία του αστικού στρατού, για να μπορέσει στη συνέχεια να περάσει η 1η Μεραρχία που είχε αποστολή να φτάσει στην Κιάφα. Το συγκρότημα Αμμούδα - Αλεβίτσα με τα πυκνά –τότε– δάση, τις χαραδρώσεις και τα φυσικά οχυρά πατάρια του λειτουργούσε σαν ένας πρώτος φραγμός προς τον κυρίως Γράμμο και τη δεύτερη γραμμή άμυνας που ήταν στο Τσάρνο. Ακόμα και σήμερα, που έχουν ανοιχτεί πάρα πολλοί δασικοί δρόμοι, η προσπέλαση στο βουνό παραμένει δύσκολη.

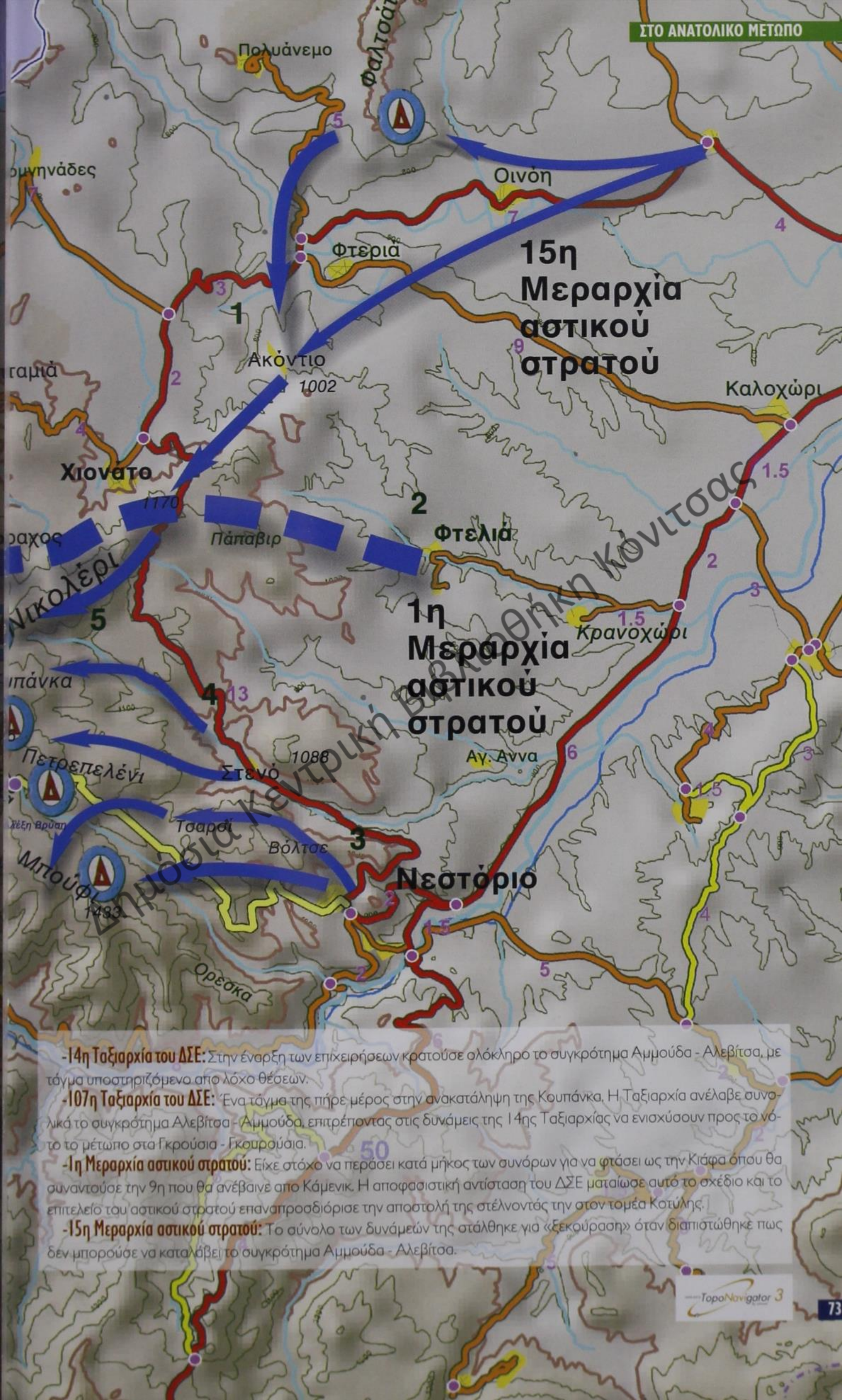

**107η
Ταξιαρχία
Δ.Σ.Ε.**

**14η
Ταξιαρχία
Δ.Σ.Ε.**

Το σχέδιο που έμεινε στα χαρτιά

Με βάση το σχέδιο του επιτελείου του αστικού Στρατού, η 1η και η 9η Μεραρχίες του, η πρώτη από Βορρά και η δεύτερη από Νότο θα έπρεπε να σχηματίσουν λαβίδα κατά μήκος των συνόρων ώστε να εγκλωβίσουν στο εσωτερικό τις δυνάμεις του ΔΣΕ. Η όλη επιχείρηση είχε σχεδιαστεί να διαρκέσει μία βδομάδα. Η αποφασιστική αντίσταση των μαχητών του ΔΣΕ στον τόμο Νεστορίου ακρήστεψε αυτό το σχέδιο, καθώς καθήλωσε την 15η Μεραρχία και ανάγκασε σε επαναπροσδιορισμό της αποστολής της 1ης Μεραρχίας. Επί της ουσίας στην ευρύτερη περιοχή αυτού του τόμου ο αστικός στρατός μπόρεσε να κυριαρχήσει μόνο όταν οι δυνάμεις του ΔΣΕ με τον ελιγμό που έκαναν στις 21 Αυγούστου πέρασαν στο Βίτσι. Στις 70 μέρες που κράτησε η μεγάλη μάχη του Γράμμου το σχέδιο «Κορωνίς» ακρηστεύτηκε συνολικά.

**15η
Μεραρχία
αστικού
στρατού**

**1η
Μεραρχία
αστικού
στρατού**

Νεστόριο

-14η Ταξιαρχία του ΔΣΕ: Στην έναρξη των επιχειρήσεων κρατούσε ολόκληρο το συγκρότημα Αμμούδα - Αλεβίτσα, με τάγμα υποστηριζόμενο από λόχο θέσεων.

-107η Ταξιαρχία του ΔΣΕ: Ένα τάγμα της πήρε μέρος στην ανακατάληψη της Κουπάνκα. Η Ταξιαρχία ανέλαβε συνολικά το συγκρότημα Αλεβίτσα - Αμμούδα, επιτρέποντας στις δυνάμεις της 14ης Ταξιαρχίας να ενισχύσουν προς το νότο το μέτωπο στα Γκούρσια - Γκουρούσια.

-1η Μεραρχία αστικού στρατού: Είχε στόχο να περάσει κατά μήκος των συνόρων για να φτάσει ως την Κιάφα όπου θα συναντούσε την 9η που θα ανέβαινε από Κάμενικ. Η αποφασιστική αντίσταση του ΔΣΕ ματαιώσε αυτό το σχέδιο και το επιτελείο του αστικού στρατού επαναπροσδιόρισε την αποστολή της στέλνοντάς την στον τομέα Κοτύλης.

-15η Μεραρχία αστικού στρατού: Το σύνολο των δυνάμεών της στάλθηκε για «ξεκούραση» όταν διαπιστώθηκε πως δεν μπορούσε να καταλάβει το συγκρότημα Αμμούδα - Αλεβίτσα.

2520

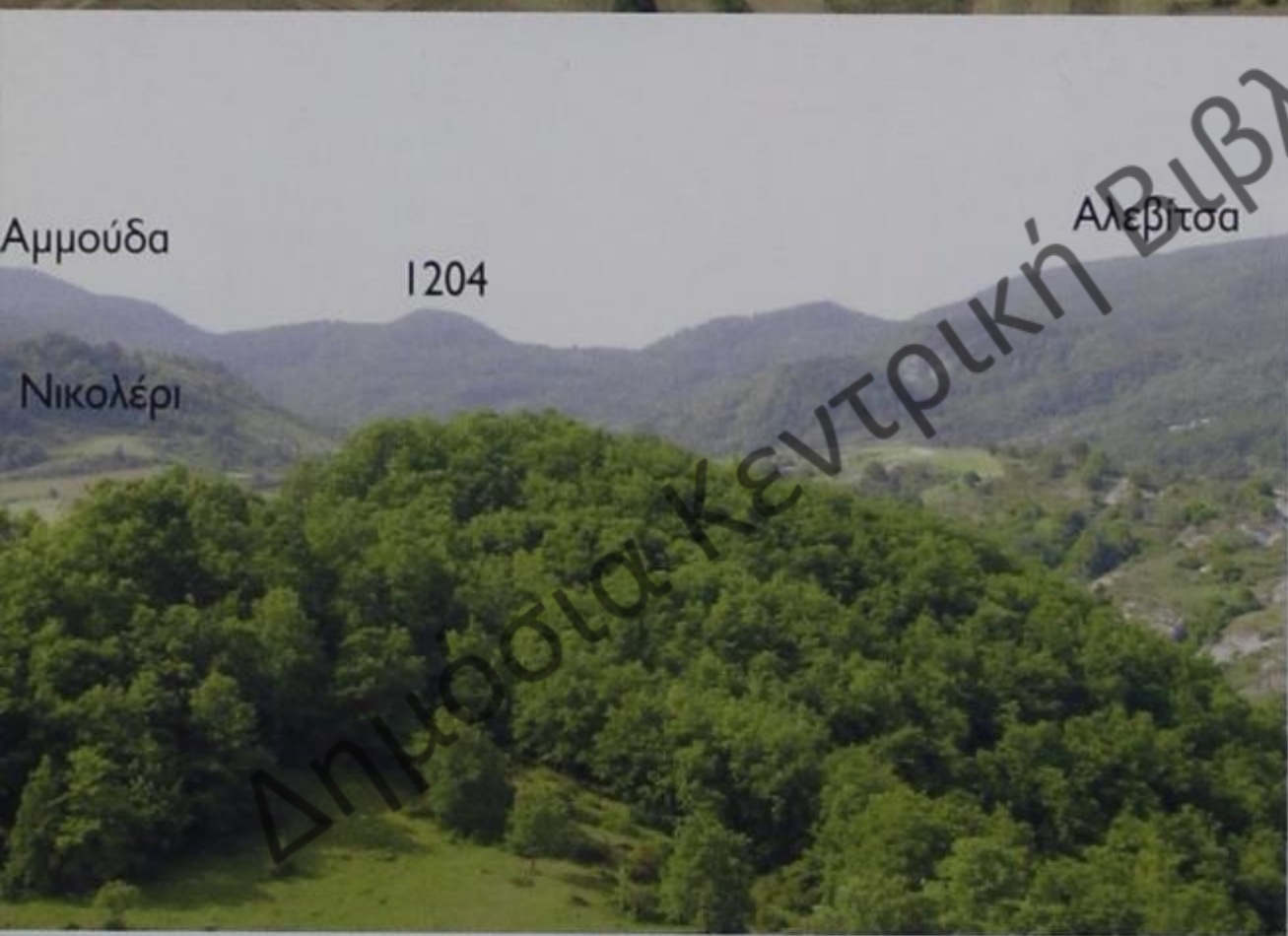
Γκούμπελ

Αλεβίτσα

Αμμούδα

Νικολέρι

Πάπαβιρ

Αμμούδα

1204

Αλεβίτσα

Νικολέρι

Αριστερά: Από τον αυχένα του Χιονάτου διακρίνονται στο βάθος τα Τρία Αυγά με δεσπόζον το 1204, για το οποίο δόθηκαν σκληρές μάχες μέχρι τέλους, καθώς είναι φυσικό πέρασμα προς τα Βόλια κι από κει για κάθοδο προς Λειβαδοτόπι.

Κάτω: Από την κορφή της Αλεβίτσας διακρίνονται, αριστερά, η Τούκουλη και, στο βάθος, ο Πύργος Κοτύλης. Στο κέντρο, τα Καψάλια και το Ταμπούρι. Δεξιά, τα ανατολικά αντερείσματα του Τσάρνου.

Πύργος Κοτύλης

Κάτω Αρένα

Πάνω Αρένα

Τσάρνο

Τούκουλη

Καψάλια

Ταμπούρι

Πλατιά Κορφή

Τρίλοφος

Φτελιά

Πάνω: Το μέτωπο Β-ΒΑ του Νεστορίου.**Δεξιά:** Το Μεσόβραχο και πίσω, προς το νότο, τα βορειοανατολικά αντρείσματα της Αμμούδας.

Ημερολόγιο μαχών

Στις 15 Ιούνη 1948 ο αστικός στρατός άρχισε με την 15η Μεραρχία το σφυροκόπημα των θέσεων του ΔΣΕ με μαζική χρήση πυροβόλων και αεροπορίας. Οι 61η και 73η Ταξιαρχίες του παίρνουν θέση απέναντι στις κατευθύνσεις Αμμούδα, Αλεβίτσα. Στις 16 Ιούνη χτυπά σε όλο το πλάτος του μετώπου: Από Πολυάνεμο χτυπάει τη Φτεριά (σημείο 1 στο χάρτη σελ. 67) και σταματά στο Ακόντιο, στο ανατολικό αντέρεισμα της κορυφογραμμής του Νικολερίου. Από τη Φτελιά χτυπά το ύψωμα Πάπαβιρ (σημείο 2 στο χάρτη σελ. 67) για να ανέβει στον αυχένα προς Νικολέρι. Από Βόλτσε (σημείο 3 στο χάρτη σελ. 67) επιχειρεί προς Μπούφι. Αποκρούστηκε. Από Νεστόριο και ύψωμα 1310 (πάνω από το Στενό) επιχειρεί να ανέβει στην Κοπάνκα (σημείο 4 στο χάρτη σελ. 67). Τα βράχια έλιωσαν από τα περίπου 2.000 βλήματα που ρίχτηκαν εκεί, αλλά το ύψωμα κρατήθηκε από το ΔΣΕ. Στις 17/6 επιτίθεται προς Νικολέρι (σημείο 5 στο χάρτη σελ. 67). Το καταλαμβάνει και γίνεται ανακατάληψη από το ΔΣΕ. Στις 18/6 επαναλαμβάνονται οι επιθέσεις. Αποκρούονται αποφασιστικά. Οι επιθετικές ενέργειες του εχθρού συνεχίστηκαν με ένταση μέχρι 24/6.

Δεν προχώρησαν «ούτε ένα βήμα»

Ο σχεδιασμός του αστικού στρατού προέβλεπε ότι από τις πρώτες μέρες θα είχε καταληφθεί όλη η περιοχή μέχρι την Αλεβίτσα, ώστε να δημιουργηθεί ισχυρό προγεφύρωμα. Η αντίσταση των μαχητών του ΔΣΕ ανέτρεψε αυτό το σχέδιο. Η 15η Μεραρχία αποσύρθηκε από το μέτωπο για επανεκπαίδευση. Η 3η ορεινή Ταξιαρχία της 1ης Μεραρχίας αποσύρθηκε επίσης ύστερα από σημαντικές απώλειες. Κανένας από τους στόχους του αστικού στρατού δεν μπόρεσε να ικανοποιηθεί στις καθημερινές σκληρές μάχες που έγιναν μέχρι τις 24 Ιούνη του 1948. Το μοναρχοφασιστικό επιτελείο, εγκαταλείποντας το αρχικό του σχέδιο, επιδίωξε ψάχνοντας με διαδοχικές επιθετικές ενέργειες σ' όλη την περίμετρο του θεάτρου των επιχειρήσεων να βρει κάθε φορά τα αδύνατα σημεία της διάταξης του ΔΣΕ. Μέχρι που αναγκάστηκε σε ολική αναδιάρθρωση των δυνάμεών του. Είναι χαρακτηριστικό τι γράφει ο ίδιος ο αντιστράτηγος Κιτριλάκης: «Είχομεν πλέον στρατηγικά αιφνιδιασθεί και συνεπώς αποτύχει. Δεν ήτο πλέον δυνατόν να εφαρμοστεί το σχέδιο "Κορωνίς" ως συνελήφθη, διότι δεν υπάρχουν καθ' ολοκληρίαν οι προϋποθέ-

σεις εφ' ων είχε βασισθή τοίχο» (...) «Έχουσι παρέλθει 15 ημέραι από τον ημερας εκτοξεύσεως του εμβόλου υπό της XV (15η Μεραρχία - Μέτωπο Νεστούρα - Αλεβίτσα, Αμμούδα, κ.α.) καθ' ας η Μεραρχία αυτή διαρκώς επιτιθέμενη δεν έχει προχωρήσει ούτε κατά εν σχεδόν βήμα.»

Στις 22-6-48 γίνεται σύσκεψη στην Κοζάνη για την εκτίμηση της «Κορωνίδας». Στη σύσκεψη συμμετείχαν ο Βαν Φλιτ, ο Τζίκινς και ο συνταγματάρχης Μπρίτικαμ και άρχισαν να ψάχνουν άλλες κατευθύνσεις για την επιτυχία του σκοπού. Μετά τη συζήτηση αποφασίζεται «αλλαγή του σχεδίου το ταχύτερον δυνατόν και της αναλήψεως εκ μέρους των εθνικών δυνάμεων αιφνιδιαστικής ενέργειας κατά την κατεύθυνση ΠΕΝΤΑΛΟΦΟΥ - ΕΦΤΑΧΩΡΙ μέχρι του υψώματος, αλλά κατ' αυτού προέχει η συνέχιση της επίθεσης προς ολοκλήρωσιν της ΑΜΜΟΥΔΑΣ υπό της XV (15 Μεραρχίας)». Επί της ουσίας το βασικό σχέδιο για την εφαρμογή των δύο εμβόλων στα άκρα έχει εγκαταλειφθεί και πλέον στόχος είναι η κατάληψη της κοιλάδας του Σαραντάπορου από ανατολή και δύση, ώστε να στηθούν προγεφυρώματα προς τον κεντρικό Γράμμο. Το νέο σχέδιο οδηγεί σε σοβαρές και συνδυασμένες επιχειρήσεις σ' όλο το μέτωπο από τα υψώματα του Εφταχωρίου μέχρι το Κάμενικ που συνεχίστηκαν 30 μέρες.

Η κατάληψη του συγκροτήματος Αμμούδα - Αλεβίτσα ήταν στρατηγικής σημασίας στόχος για τον αστικό στρατό, ώστε να μπορέσει να συνεχίσει προς το μέσα Γράμμο (φωτογραφία πάνω). Οι μαχητές του ΔΣΕ ανέτρεψαν αυτό το σχέδιο, αναγκάζοντας το επιτελείο του αστικού στρατού να αναπροσαρμόσει το σχεδιασμό του και να στρέψει την 1η Μεραρχία προς το νότο, προς το συγκρότημα Γκρούσα και Γκουρούσια (φωτογραφία στην αριστερή σελίδα).

Φωτό μέση (1): Το πλάτωμα στην κορφή της Αμμούδας.

Φωτό μέση (2): Η Γκίνοβα, στρατηγικής σημασίας ύψωμα, ακριβώς στη γραμμή των συνόρων στη συνέχεια της Αλεβίτσας.

Κάτω: Η κορφή της Αλεβίτσας, όπως φαίνεται από την κορφή της Αμμούδας.

Πάνω: Το ύψωμα Ψωριάτικο, όπως φαίνεται από το πέρασμα ανάμεσα Γκινόβα - Αλεβίτσα. Ένα φυσικό φρούριο απέναντι από το Μονόπουλο, στηρίζει την άμυνα του Τσαρνου. Στην αρχή των μαχών, ήταν η έδρα της 107ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ. Κρατήθηκε από τους μαχητές του ΔΣΕ μέχρι το τέλος.

Κάτω: Στην κορφή της Αλεβίτσας. Εδώ, ο επισκέπτης συναντά δίπλα δίπλα χτίσματα από τα οχυρά «Μεταξά» και τις οχυρώσεις του ΔΣΕ. Από την κορφή έχεις μια πλήρη εικόνα με περιστροφή 360 μοιρών. Ο χώρος προσφέρεται για συζήτηση και ανάλυση τόσο των μαχών που έγιναν όσο και της εξέλιξης του μεγάλου ελιγμού που έκαναν οι δυνάμεις του ΔΣΕ στις 20 και 21 Αυγούστου του 1948.

Στις 2 Ιούλη του 1948 ο αστικός στρατός, ενώ έχει καθηλωθεί στον τομέα Νεστορίου, βρίσκει το ευαίσθητο σημείο της εξωτερικής διάταξης του ΔΣΕ στο κέντρο του ανατολικού μετώπου, στον Τάλιαρο και δημιουργήσε θύλακα στο εσωτερικό της διάταξης του ΔΣΕ. Αλλάζει, έτσι, την αποστολή της 1ης και τη στρέφει προς Λημέρια - Γκρούσα για να ενισχύσει το ρήγμα που έχει γίνει στον Τάλιαρο. Η 15η μένει στον τομέα Νεστορίου και συνεχίζει. Αυτό οδηγεί σε αναδιάταξη και τις δυνάμεις του ΔΣΕ. Η 14η Ταξιαρχία του ΔΣΕ ρίχνει όλο το βάρος στα Γκρούσα και στην Αμμούδα παραμένει η 107η. Στον τομέα Νεστορίου, μετά από 37 μέρες στασιμότητας, στις 3/8 ο εχθρός επιχειρεί μια συνολική επίθεση σ' όλο το μέτωπο. Με ισχυρή δύναμη κινήθηκε προς Χιονάτο, Νικολέρι. Από τη χαράδρα Μπούφι προς ύψωμα Καμάτα - Βόλια. Από Αλιάκμονα και Μπούφι προς Βόλια και Καμάτα. Από νότιο αντέρεισμα Μπούφι προς Καμάτα. Προς Πετρεπελί, Αμμούδα κατά μήκος του δρόμου και από Στενά προς Πετρεπελί - Αμμούδα. Τον τομέα υπερασπίζεται η 107η Ταξιαρχία. Τελικά, ο εχθρός στις 4/8 κατέλαβε την Αμμούδα και προσπάθησε προς στα υψώματα ανάμεσα Αμμούδα - Αλεβίτσα όπου καθηλώθηκε. Στις 10/8 ο εχθρός επαναλαμβάνει την επίθεση με 3 ταξιαρχίες, σύνταγμα πυροβολικού, 3 μοίρες ορειβατικό και μια μοίρα βαρύ πυροβολικό και δύναμη Αεροπορίας. Οι μαχητές της 107ης αμύνονται λυσσαλέα. Στις 11/8, ύστερα από 56 μέρες ηρωικής αντίστασης, οι υπερασπιστές της Αλεβίτσας συμπύχθηκαν σε άλλες θέσεις. (Βλ. χάρτης σελ. 67).

Τσάρνο

Παπούλη

Φούσια

Αμμούδα

Πάνω:

Το Τσάρνο και το Παπούλη, όπως φαίνονται από την Αμμούδα. Ο αστικός στρατός πάτησε πάνω τους μόνον όταν, ήδη, οι μαχητές του ΔΣΕ είχαν περάσει με τον ελιγμό από το Μονόπουλο στο χώρο του Βίτσι.

Κάτω:

Η κοιλάδα του Αλιάκμονα στο τμήμα από Μονόπουλο ως το Πεύκο. Διακρίνονται, αριστερά, ο όγκος του Τσάρνου και, δεξιά, τα δυτικά αντερείσματα του συγκροτήματος Μπούφι - Αμμούδα - Αλεβίτσα που έπρεπε να περάσει η 1η Μεραρχία του αστικού στρατού. Όλα κάστρα ενός αγώνα, που είχε τα χαρακτηριστικά της τιτανομαχίας.

Γκούμπελ

Φούσια

Κούρια

Κόντρα Πολίγκα

Φλάμπουρο

Οτόριτσε

Ψωριάρικα

Μονόπουλο

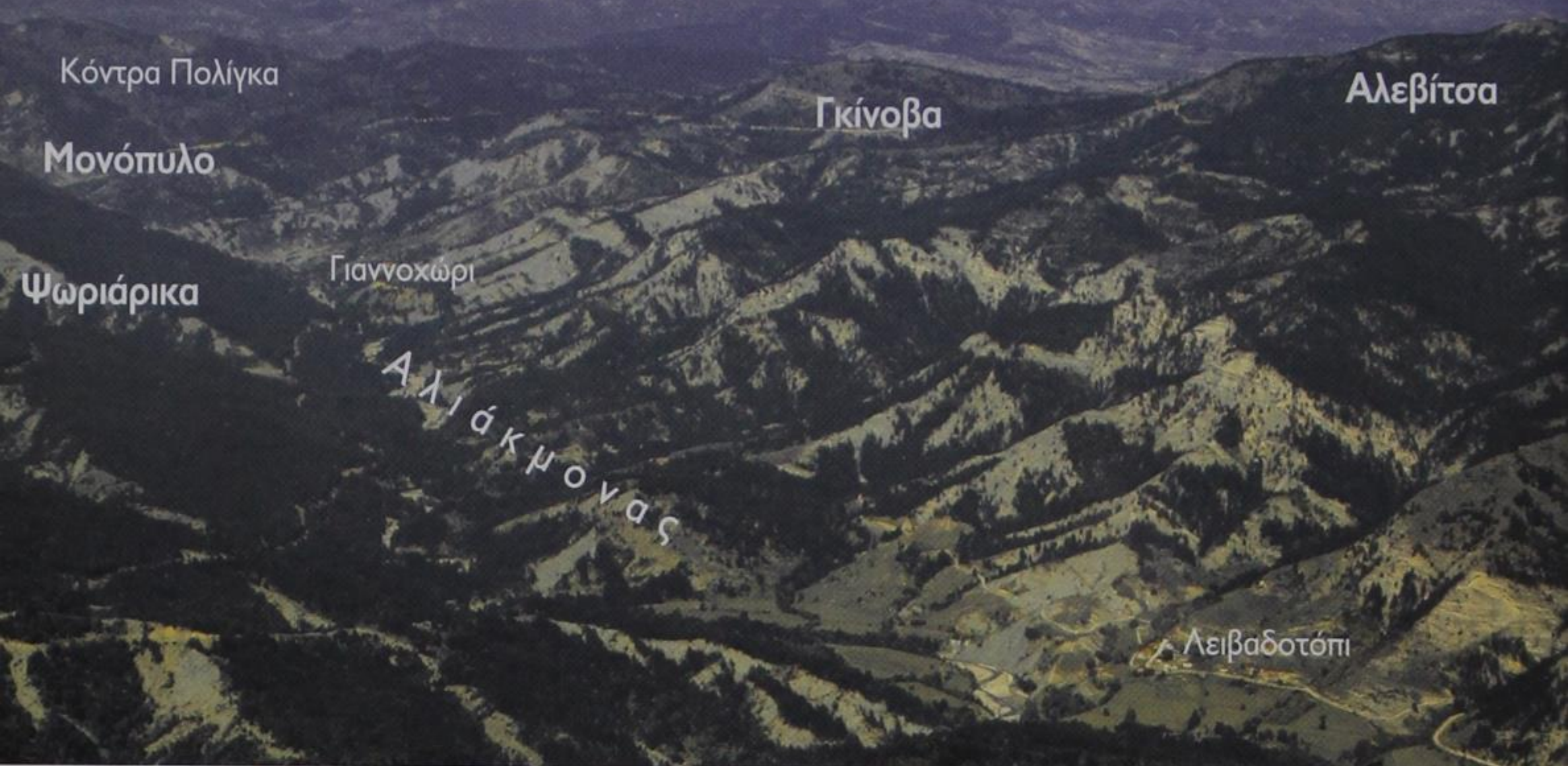
Τσάρνο

Γκάσι

Γαμπούρι

Καψάλια

Λειβαδοτόπι

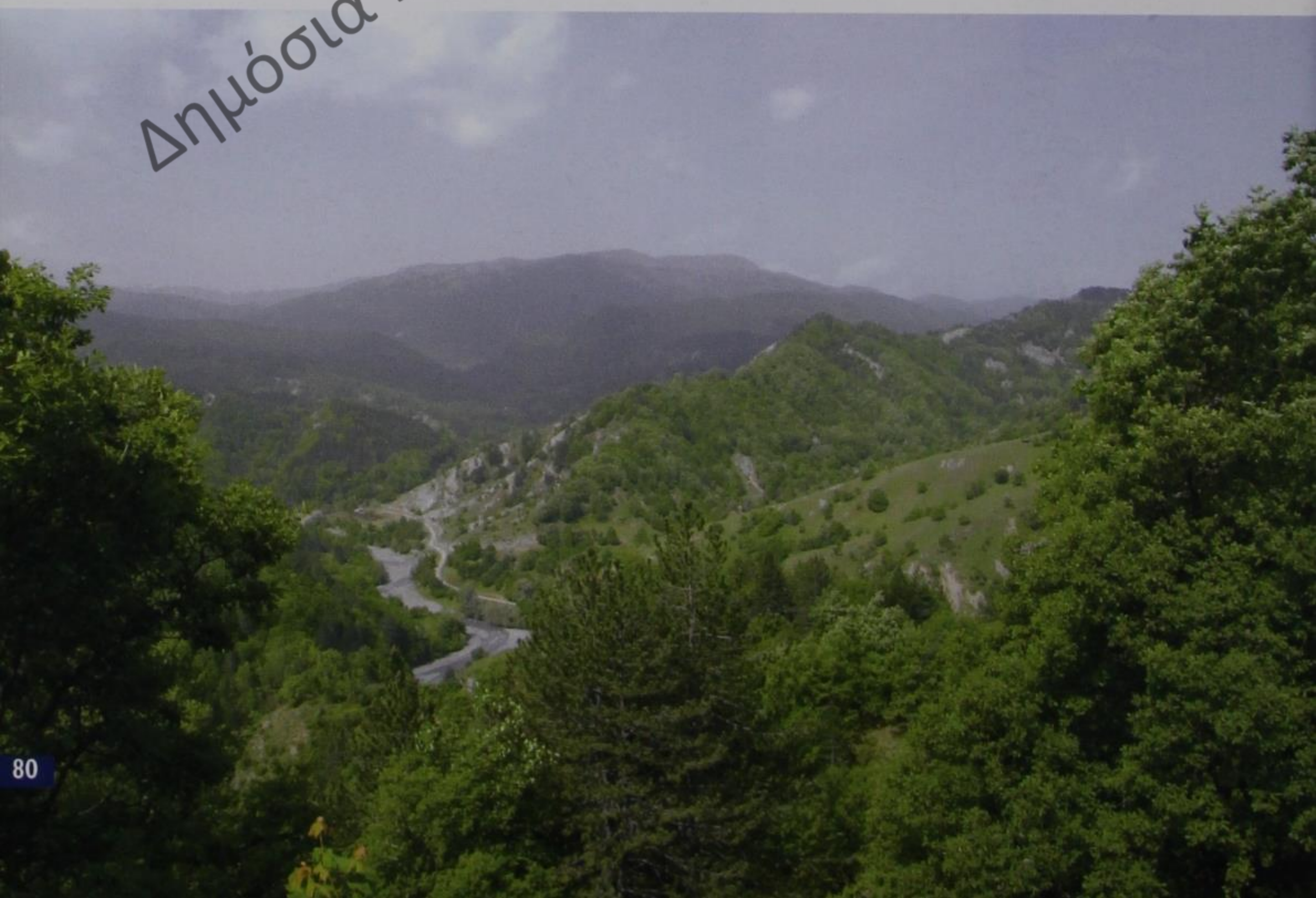

Στις 19 του Αυγούστου του 1948, η ένταση της επίθεσης αυξάνεται. Επανειλημμένες επιθέσεις του αστικού στρατού για κατάληψη του φυλακίου Γκίνοβας για να βγει στα αλβανικά σύνορα. Τελικά, παραβιάζοντας το αλβανικό έδαφος, κατέλαβαν τη θέση. Την ίδια μέρα, κατέλαβαν και τα Καψάλια, βάζοντας πόδι στο συγκρότημα του Τσάρνου. Την επομένη, 20/8, έπιασαν τον αυχένα Ταμπούρι. Την ίδια μέρα έκαναν προσπάθειες προς Ψωριάρικα - Παπούλη. Αποκρούστηκαν από τα τμήματα του ΔΣΕ που κρατούσαν γερά τις θέσεις τους σαν

οπισθοφυλακή για τον ελιγμό στις 21 Αυγούστου. Η οπισθοφυλακή ελίχτηκε και αυτή προς Βίτσι απ' το ίδιο ρήγμα που δημιουργήθηκε για το πέρασμα των φαλαγγών του ΔΣΕ στις 20/8. Θα δούμε αυτό που καταγράφηκε ως μεγάλος ελιγμός, αφού πρώτα ταξιδέψουμε στα υπόλοιπα μέτωπα...

Κάτω:

Το πέρασμα του Μονόπυλου, όπως φαίνεται από το ανέβασμα προς την Γκίνοβα. Από δω πέρασαν 8.000 μαχητές του ΔΣΕ προς το Βίτσι.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

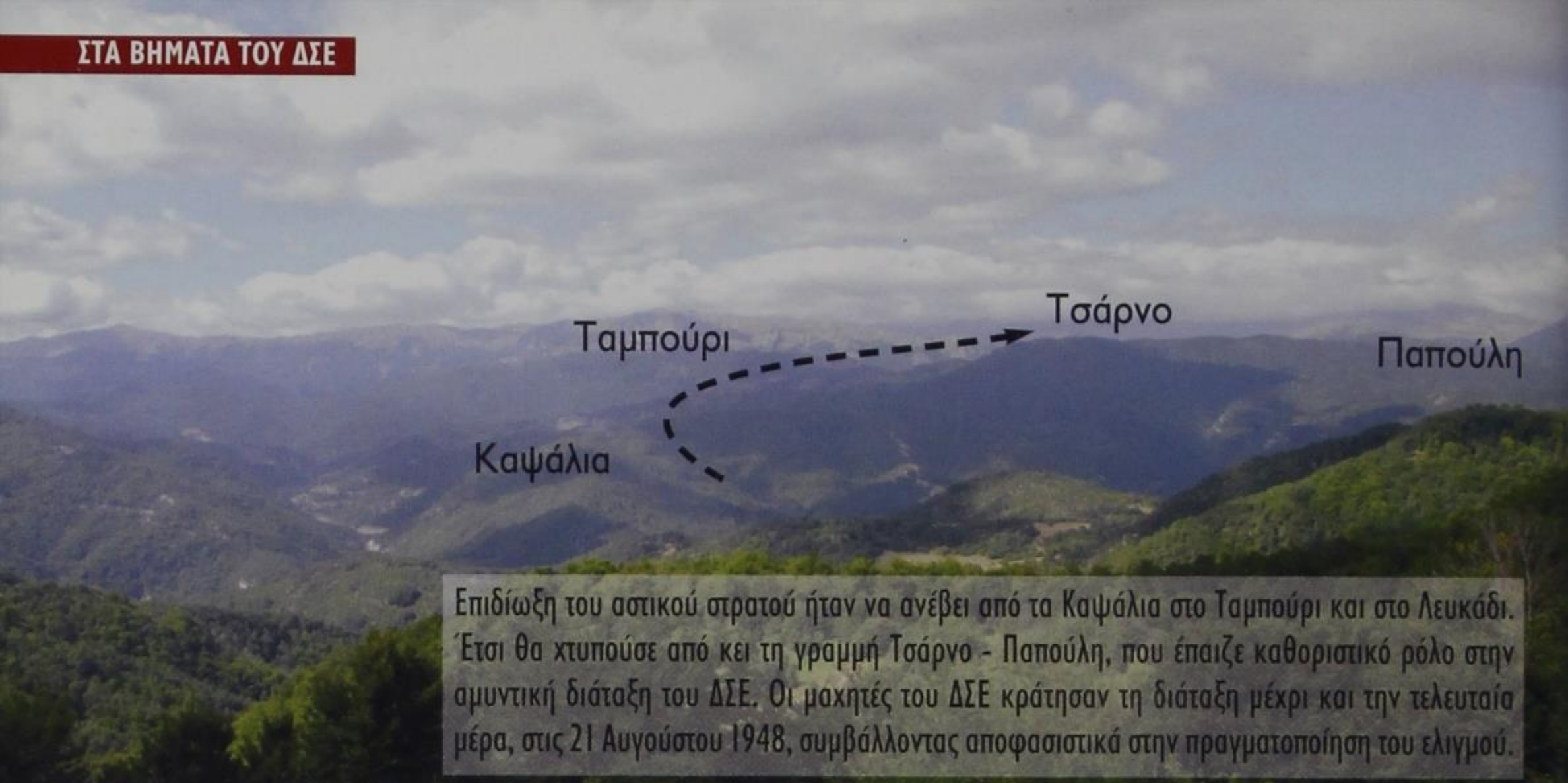
1-4 οι διασταυρώσεις για Τσάρνο. 23 και 5 οι διασταυρώσεις για μέσα Γράμμο χωρίς ανέβασμα στο Τσάρνο. 6-9 οι διασταυρώσεις για νοσοκομείο. 10-19 οι διασταυρώσεις για ανέβασμα στο 2520. 20-22 οι διασταυρώσεις για Φούσια - Πόρτα Οσμάν.

Εχοντας μια πρώτη γνώση για τα ιστορικά γεγονότα γύρω από το συγκρότημα Αμμουδά - Αλεβίτσα, είναι ώρα για ένα ταξίδι στο μέσα Γράμμο. Έναν κόσμο, όπου κυριαρχούν οι μεγάλοι όγκοι και τα υψόμετρα και στον οποίο επίσης τα σημάδια από τη ζωή των μαχητών και μαχητριών του ΔΣΕ παραμένουν εμφανή. Με αφετηρία το Νεστόριο έχουμε δύο επιλογές:

Δ1. Με αφετηρία το Νεστόριο πηγαίνουμε Πεύκο κι από κει, μέσα από το χωριό, ανεβαίνουμε τη διαδρομή για Τσάρνο. Στα 5,5 χλμ. συναντάμε διασταύρωση. Δεξιά κάνει το γύρο του Τσάρνου. Συνεχίζουμε ευθεία και στα 50 μέτρα στη δικάλα που βρίσκουμε μπαίνουμε δεξιά. Δυο χλμ. μετά, νέα διασταύρωση, ξανά δεξιά και σε 500 μέτρα σταματάμε. Μπροστά δεξιά μας μονοπάτι μας βγάζει στην κορφή του Τσάρνου μετά από

1.300 μέτρα ανάβαση. Βρισκόμαστε ακριβώς στο μέρος που καταγράφηκε σαν άπαρτο! Ο αστικός στρατός ανέβηκε μόνο όταν κι ο τελευταίος μαχητής του ΔΣΕ είχε περάσει από το Μονόπυλο προς το Βίτσι.

Δ2. Στη διαδρομή προς Πεύκο, στο 9ο χλμ., η διασταύρωση δεξιά στο χώμα μας φέρνει στο Λειβαδοτόπι κι από κει στο Γιαννοχώρι. Η διαδρομή προτείνεται σε όσους θέλουν να διασχίσουν κατά μήκος τον Αλιάκμονα, περνώντας από Μονόπυλο, Σλήμνιτσα και Φούσια. Ανάμεσα Σλήμνιτσα και Φούσια, το πέρασμα είναι δύσκολο και όχι πάντα ανοιχτό. Από τα Φούσια υπάρχει διαδρομή που βγάζει πάνω στην Πόρτα Οσμάν κι από κει στη Γράμμουστα. Σημαντική διαδρομή, αλλά καλό είναι να υπάρχουν τουλάχιστο δύο αυτοκίνητα στην ομάδα.

Ταμπούρι Τσάρνο Παπούλη
Καψάλια

Επιδίωξη του αστικού στρατού ήταν να ανέβει από τα Καψάλια στο Ταμπούρι και στο Λευκάδι. Έτσι θα χτυπούσε από κει τη γραμμή Τσάρνο - Παπούλη, που έπαιζε καθοριστικό ρόλο στην αμυντική διάταξη του ΔΣΕ. Οι μαχητές του ΔΣΕ κράτησαν τη διάταξη μέχρι και την τελευταία μέρα, στις 21 Αυγούστου 1948, συμβάλλοντας αποφασιστικά στην πραγματοποίηση του ελιγμού.

Το Τσάρνο είναι το ύψωμα που έφαγε το περισσότερο σίδηρο και στο οποίο έκαναν τις πρώτες ρίψεις του τα νέα όπλα που έφεραν οι Αμερικανοί τα αεροπλάνα «Hell Divers». Είναι χαρακτηριστική η αναφορά του αστικού στρατού για τις μάχες του 1949: «Αι ριφθήσαι βόμβαι 500 λιβ επί Τσάρνο έσχον ως αποτέλεσμα να αλλάξει η κορυφή του υψοδείκτη, να εξουδετερωθούν τα σοβαρότερα πολυβολεία και να κονιορτοποιήσει αριθμό πολυβολείων μη εξακριβωμένων λόγω αλλαγής του εδάφους, άνοιξαν κρατήρες διαμέτρου 8-10 μέτρων και 3-4 μέτρων βάθους, πολλά ΝΑΠΑΛΜΣ έχουν κατακαύσει την περιοχή.» (ΓΕΣ, Αρχεία εμφυλίου, σελ. 473).
Ανεβαίνοντας στις πλαγιές του είναι εμφανή παντού τα χαρακώματα και τα πολυβολεία και ξεχωρίζουν εύκολα οι θέσεις μάχης του ΔΣΕ από τα

κτίσματα που έστησε αργότερα ο αστικός στρατός. Από δώ βλέπουμε ανατολικά το συγκρότημα Αμμούδα Αλεβίτσα και βορεια το Παπούλη. Απέναντι δυτικά αρχίζουμε από τα Κούρια στο βορρά, και συνεχίζουμε προς Νότο με Φούσια, Φλάμπουρο, Καταφύκι, Σκάλα, Πέτρα, Σούφλικα και Κόζακας σε πρώτο πλάνο. Πίσω τους οι ψηλές κορφές το Γκούμπελ και το Σακούλι (φωτογραφία στη βάση της σελίδας).

Το Τσάρνο από τη θέση του είναι ένα φυσικό οχυρό για το μέσα Γράμμο. Σημαντικός ήταν ο ρόλος του και το 1948 και το 1949. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι οι μαχητές του συμπύχθηκαν στις 25/8/49 και παρά τον ορυμαγδό του σίδηρου που είχε δεχτεί το ύψωμα, όταν ο εχθρός πάτησε το Τσάρνο, νεκροί, τραυματίες του ΔΣΕ δε βρέθηκαν...

Σκίρτση 2520 Σακούλι
Σούφλικας Πέτρα
Κόζακας

Προφήτης Ηλίας

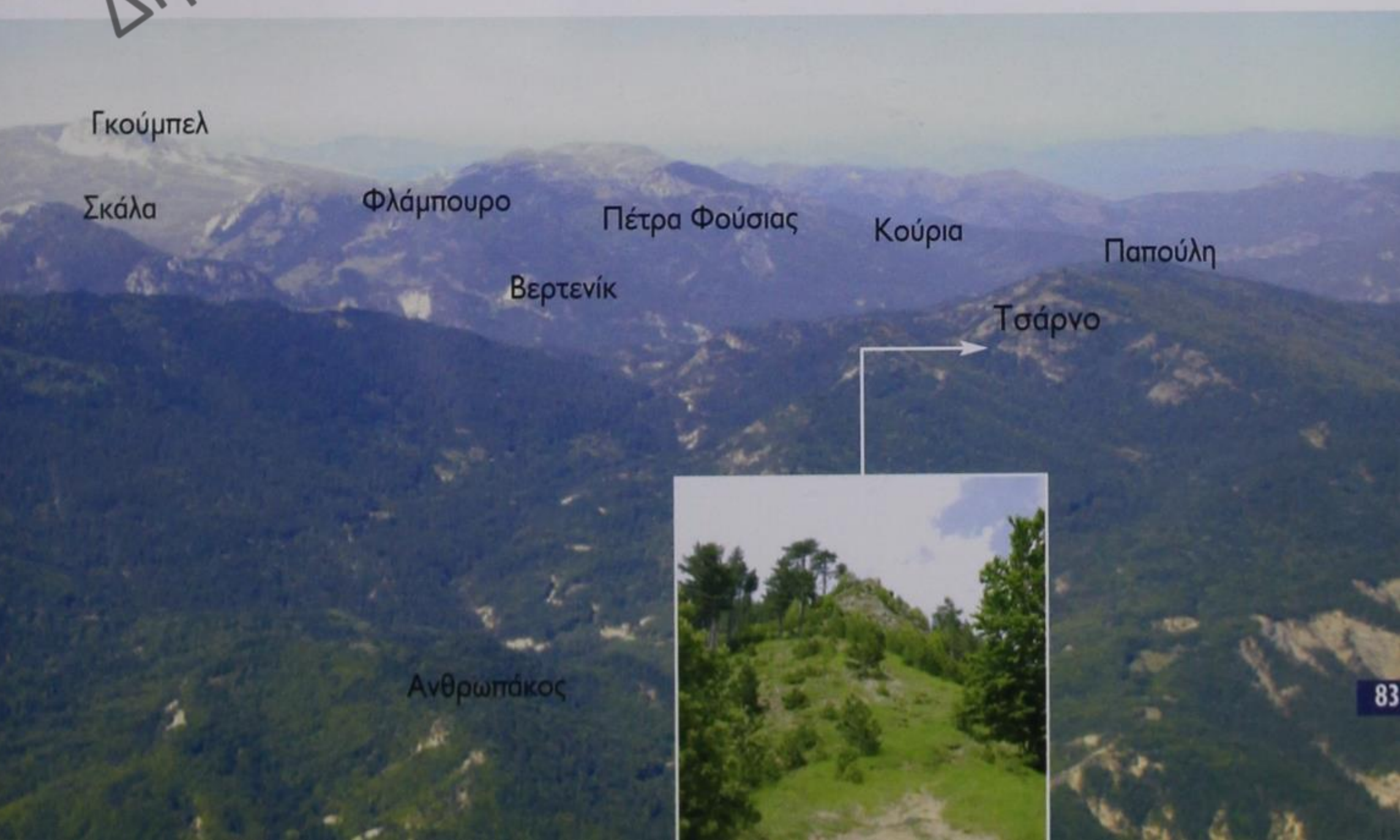
Από πάνω προς τα κάτω:

Η αρίθμηση στο χάρτη σηματοδοτεί τις κρίσιμες διασταυρώσεις για την ανάβαση στο Τσάρνο. Με πράσινη γραμμή, σημειώνεται το μονοπάτι της ανάβασης.

Από την κορφή του Τσάρνου προς νότο. Στο βάθος αριστερά ο Πύργος Κοτύλης και δεξιά ο Κόζακας. Πιο πίσω οι Αρένες. Στο μέσο και χαμηλά, ίσα που διακρίνεται το ύψωμα Ανθρωπάκος.

Στο πλάτωμα της κορφής εμφανίζονται οχυρωματικά. Εδώ με το βλέμμα στραμμένο ανατολικά, διακρίνονται απέναντι η Γκίνοβα και η Αλεβίτσα.

Το σημείο, απ' όπου ξεκινά η πεζοπορική ανάβαση στο Τσάρνο.

Πάνω: Η περιοχή με το νοσοκομείο, όπως φωτογραφήθηκε τις μέρες του πολέμου. Το ίδιο πλάνο, τραβηγμένο σήμερα από το Τσάρνο

Αριστερά: Η γέφυρα μετά το Λιανοτόπι. Στο αριστερό της μέρος, αρχίζει το μονοπάτι.

Κάτω: Η χαράδρα με τις σπηλιές, όπως φαίνονται από τη στροφή προς το Βερτενίκ. Στην πλαγιά αριστερά, απλωνόταν το νοσοκομείο. Δεξιά: Χάρτης γενικής προσέγγισης στο νοσοκομείο. Με κόκκινη διακεκομμένη, το μονοπάτι από το ποτάμι. Με ασπρόμαυρη, η βλαχόστρατα που υπήρχε τον καιρό του πολέμου.

Πρώτη Σπηλιά

Δεύτερη Σπηλιά

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Κατεβαίνοντας απο το Τσάρνο (1), επιστρέφουμε στη τελευταία διασταύρωση που αφήσαμε (3) και αν έχουμε ικανό όχημα για διαδρομή σε δύσκολο χώμα φεύγουμε δεξιά προς Παναγιά (4). Αλλιώς γυρνάμε προς Πεύκο (2) κι επιστρέφουμε στη διασταύρωση της Παναγιάς από τον κεντρικό δρόμο. Από εκεί ακολουθούμε τις ταμπέλες να μας οδηγούν προς Λιανοτόπι, Γράμμουστα.

Αφήνουμε δεξιά τη διασταύρωση προς Ζαχαριά (5) και συνεχίζουμε. Στα 2,5 χλμ. γέφυρα και διασταύρωση Λιανοτοπίου (6). Δεξιά και στα 2 χλμ. συναντάμε δεύτερο γεφύρι (7). Ακριβώς αριστερά ο χωματόδρομος μας βγάζει προς το νοσοκομείο του ΔΣΕ στο Καταφύγι. Στα 50 μέτρα σταματάμε στο ποτάμι. Περνάμε απέναντι, εμ-

φανές το μονοπάτι. Πορεία δυτικά σε μεγάλη κλίση. Φτάνουμε σε πλάτωμα με φτέρες, ανεβαίνουμε στα βράχια και βγαίνουμε στο επόμενο πλάτωμα. Δεξιά μας διακρίνονται κτίσματα. Δυτικά και στη βάση αριστερά του κάθετου βράχου η πρώτη σπηλιά (8). Το νοσοκομείο λειτουργούσε το '47 και το '48 στα πλατώματα. Οι σπηλιές χρησιμοποιήθηκαν για λίγο στις μάχες του '49.

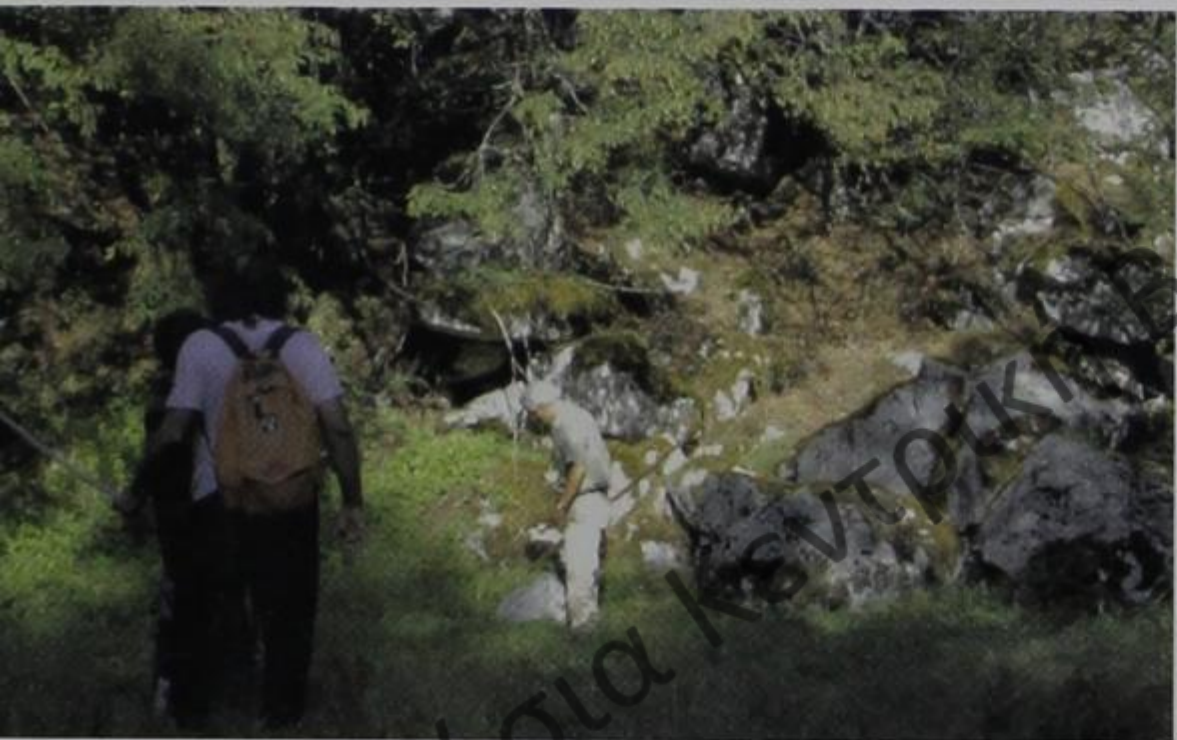
Το ΚΚΕ τιμώντας την προσφορά του κομμουνιστή επιστήμονα Πέτρου Κόκκαλη (διατέλεσε υπουργός Υγείας, Πρόνοιας και Παιδείας της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης) στην οργάνωση της υγειονομικής υπηρεσίας του ΔΣΕ, έστησε στην περιοχή την προτομή του (σημείο Π, στον χάρτη, λίγο πριν από το Βερτενίκ).

Προς Σλήμνιτσα

Προς Πευκόφυτο

Απο Πεύκο

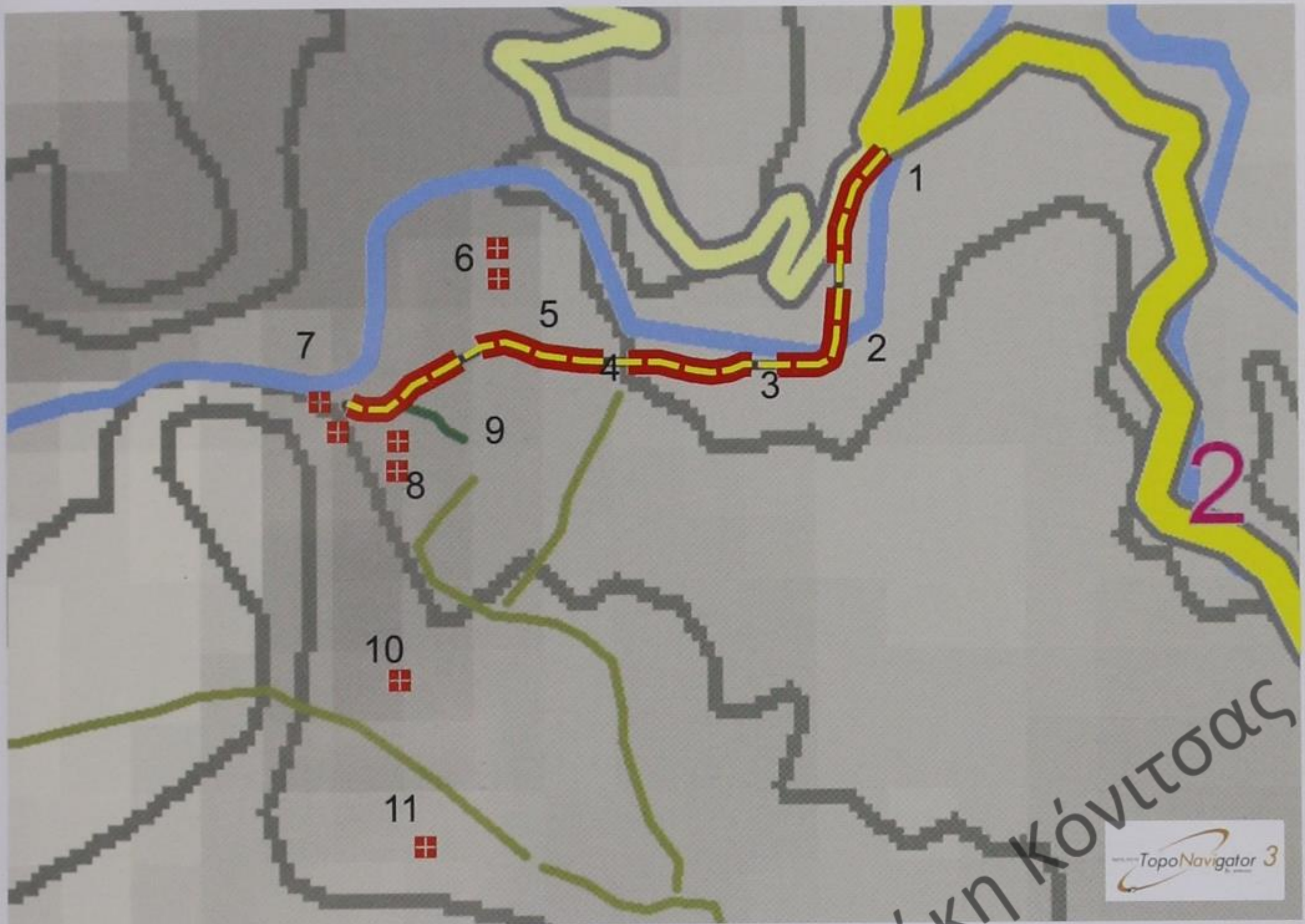

Μαρτυρία

«Το νοσοκομείο της Γράμμουσας δε μας εξυπηρετούσε, ήταν μακριά, μικρό και δεν είχε ευκολίες. Πήραμε εντολή να βρούμε άλλη θέση κατάλληλη. Μαζί με τον Φορφόλια, ο οποίος γνώριζε την περιοχή του Γράμμου με την πιθαμή, γυρίσαμε μαζί να βρούμε την κατάλληλη θέση. Διαλέξαμε, μπορώ να πω, την πιο κατάλληλη τοποθεσία, δασωμένη, καταπράσινη, με άφθονο νερό κάτω από την Άσπρη Πέτρα δυτικά πάνω από το Παλαιοχώρι (σημ.: εννοεί το Λιανοτόπι), αριστερά του μονοπατιού (σημ.: αναφέρεται στη μουλαρόστρατα που υπάρχει και σήμερα) που πάει προς τη Γράμμουσα, λίγο προτού φτάσουμε στη Σκάλα (θέση Καταφύκι). Με τη βοήθεια και των κατοίκων χτίστηκε το Νοσοκομείο για 1.500 κρεβάτια. Χτίστηκαν θάλαμοι με πέτρες και άλλα με κορμούς δέντρων και από πάνω σκεπάστηκαν με κορμούς δέντρων, 8-10 τον αριθμό, για κάλυψη από αεροπορικές επιδρομές. Χτίστηκε χειρουργικός θάλαμος μεγάλος, ο οποίος επέτρεπε να χειρουργούν δύο - τρεις γιατροί. Τι μπορεί να φτιάσει ο Λαός, όταν το καταλαβαίνει δικό του.» (Νώντας Σακελλαρίου, αρχίατρος Υγειονομικού του ΔΣΕ).

ΑΠΟ ΛΙΑΝΟΤΩΠΙ

Αριστερή σελίδα: Η διαδρομή προσέγγισης του νοσοκομείου.

Στο νοσοκομείο, τον καιρό που λειτουργούσε.

Ένα από τα πέτρινα κτίσματα του νοσοκομείου, με διαστάσεις 5x10 μέτρα.

Πάνω: Στο χάρτη. 1. Γεφυράκι, 2. Πέρασμα ποταμού, 3. Πρώτες φτέρες, 4. Ανάβαση στα πρώτα βράχια, 5. Πρώτα ισάδια, 6. Πέτρινα κτίσματα, 7. Σπηλιές, 8. Ισάδια, 9. Νάρκες, 10 - 11 κυρίως χώρος νοσοκομείου.

Κάτω: Η πρώτη σπηλιά, η δεύτερη σπηλιά, τα ισάδια, όπου είχε αναπτυχθεί το νοσοκομείο.

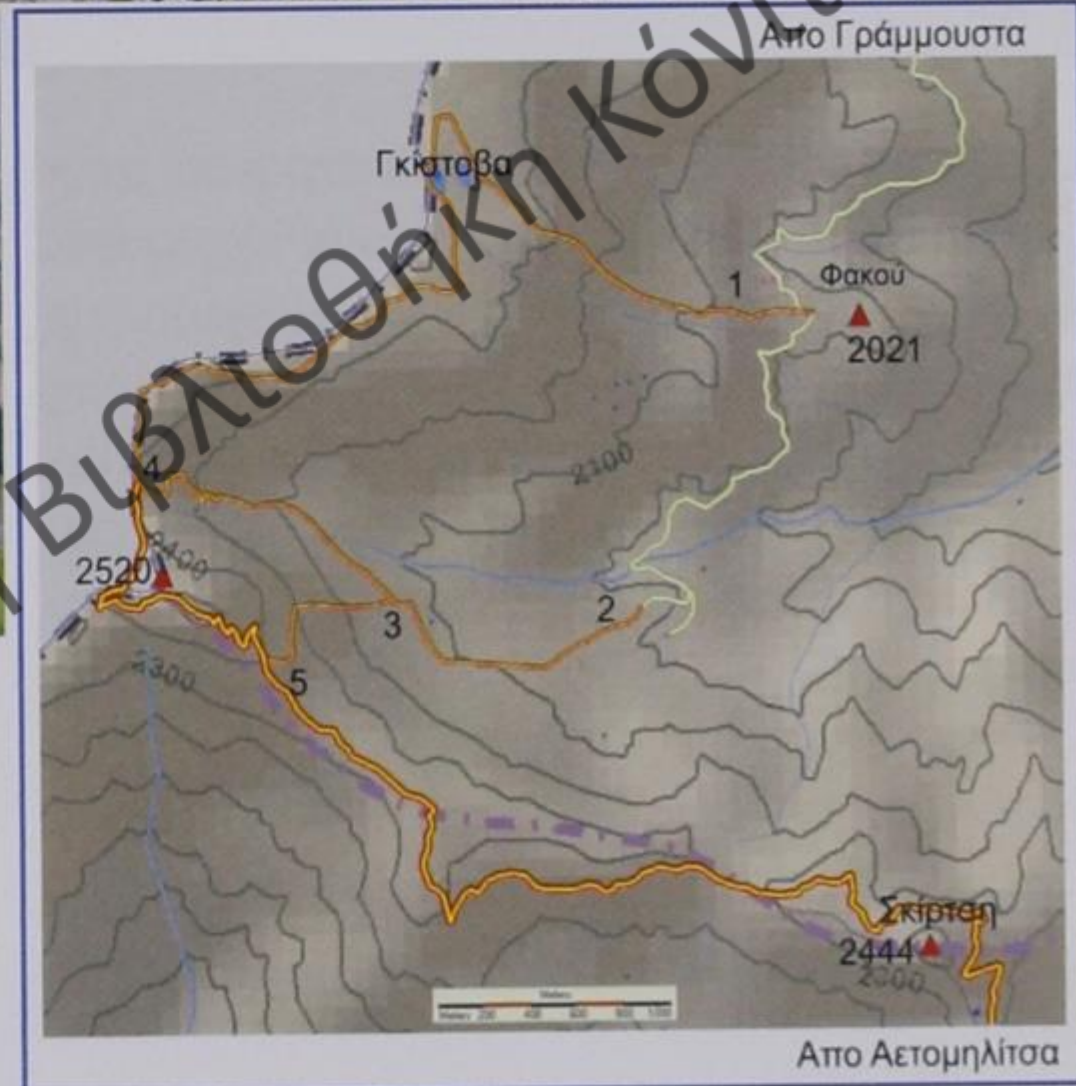

Από πάνω προς τα κάτω:

Ώρα για ανάβαση.
Στην Πόρτα Οσμάν.
Η κοιλάδα της Γράμμουσας.
Ο βράχος του Βερτενίκ, το χειμώνα.

Γραμμή για... Γράμμουστα! Περνάμε το βράχο του Βερτενίκ και κατηφορίζουμε στην κοιλάδα. Μια απόλαυση! Η διασταύρωση στα 2 χλμ. δεξιά βγάζει πάνω στο Φλάμπουρο και την Πόρτα Οσμάν. Προσπερνάμε... Περνάμε και τη Γράμμουστα. Έχουμε μπροστά μας 8 χλμ. σκληρού χωματόδρομου. Φτάνουμε στις πηγές του Αλιάκμονα και πάνω αριστερά μας στέκει το 2520! Ακολουθώντας βόρεια την εμφανή βλαχόστρατα, βγαίνει κάποιος εύκολα στον αυχένα που βλέπει Αλβανία. Εκεί παίρνει το μονοπάτι που ακολουθεί τα σύνορα δυτικά και βγαίνει στο 2520. Προτείνουμε στο 1,5 χλμ. από το σημείο που σταματάει το αυτοκίνητο, ανάβαση στο κατακόρυφο που βγαίνει στον αυχένα ανάμεσα 2520 - Σκίρτση. Είναι εύκολη και γρήγορη διαδρομή για όσους έχουν στοιχειώδη καλή φυσική κατάσταση. Η ανάβαση στην κορφή είναι σταθμός μ' όλες τις έννοιες... Από δω έχεις μια πλήρη εικόνα για όλα τα μέτωπα, καθώς με κέντρο το 2520 ξεδιπλώνονται και οι τρεις αυχένες του Γράμμου. Ανατολικά η κορυφογραμμή που φτάνει ως την Αμμούδα. Στο κέντρο η κορυφογραμμή που φτάνει ως τις Αρένες και νοτιοδυτικά η κορυφογραμμή που φτάνει ως τη Μαριά (δες το κεφάλαιο «ο Γράμμος στο χώρο» για πλήρη περιγραφή των κορφών).

Στο χάρτη. Με κοκκινοκίτρινο οι πεζοπορικές διαδρομές:
 1. Ανάβαση Γκίστοβας, 2. Αφετηρία για 2520,
 3. Αριστερά η γρήγορη διαδρομή, 4. Στον αυχένα αριστερά, 5. Για όσους συνεχίσουν προς Σκίρτση.

Σ' όλη την κορυφογραμμή διάσπαρτα τα σημάδια μιας μάχης που δεν τη χωράει ανθρώπου τους αν ξεκινήσει από τα στατιστικά δεδομένα. Ένας προς 10 οι μαχητές κι ένα προς 50 τα πυρομαχικά. Κι όμως από δω, εδώ, στο 2520, μπορείς ακριβώς αυτό να αντιληφθείς: Κανένας συσχετισμός δεν είναι αρνητικός μπροστά στην ιδεολογική υπεροχή του μαχητή που δίνει ό,τι πολυτιμότερο –κι αυτήν ακόμα τη ζωή του– για να υπερασπίσει το δίκιο όλων αυτών που παράγουν τα πάντα και πρέπει να κατέχουν ως κοινωνική ιδιοκτησία τα πάντα. Αξίζει κάποιος να ανέβει εκεί έχοντας πριν διαβάσει κάποιες από τις μαρτυρίες των μαχητών που υπεράσπισαν το Γράμμο. Να

ξέρει, για παράδειγμα, πως σ' αυτά εδώ τα χαλάσματα μια μαχήτρια μόνη της κράτησε απέναντι έναν ολόκληρο λόχο που προσπαθούσε να πιάσει την κορφή. Είναι οι αξίες, τελικά, που καθορίζουν την υπεροχή. Επιστροφή στην Ιστορία. Στη μεγάλη μάχη του Γράμμου, το '48, η κορυφογραμμή από το 2520 ως και πέρα την Κιάφα κρατήθηκε από τμήματα του ΔΣΕ ως τις τελευταίες μέρες, κρατώντας το μέτωπο μέχρι που ο κύριος όγκος των μαχητών να περάσει από το Μονόπυλο στο Βίτσι. Ωστόσο, για την κατανόηση της μάχης θα χρειαστεί η περιήγηση στα άλλα μέτωπα. Επιστροφή στο Νεστόριο...

Η καθήλωση του αστικού στρατού στην Αμμούδα οδήγησε το επιτελείο του σε επανασχεδιασμό της επιχείρησης. Με στόχο τώρα να σπάσουν την αμυντική διάταξη του ΔΣΕ στα Γκρούσα - Γκουρούσια έστρεψαν εκεί όλη τη δύναμη της 1ης Μεραρχίας, ενώ παράλληλα αυξήθηκε στον ίδιο τομέα η πίεση και από τη 2η Μεραρχία που δρούσε νότια από τις Όντριες ως τον Πεντάλοφα. Στόχος τους ήταν, σπάζοντας την αμυντική διάταξη, να ελέγξουν όλη την κοιλάδα του Σαραντάπορου από τις πηγές του ως κάτω στην έξοδο προς την Αλβανία, καθώς παράλληλα στον ίδιο στόχο είχε ενταθεί και η αποστολή της 9ης Μεραρχίας που δρούσε από την πλευρά της Κόνιτσας. Είχε, δηλαδή, εγκαταλειφθεί το σχέδιο για τις δύο λαβίδες κατά μήκος των συνόρων. Και σ' αυτό το μέτωπο όμως έσπασαν τα μούτρα τους, παρότι τις πρώτες μέρες υπήρχε αίσθηση επέλασης στα υψώματα που βρίσκονται νότια του Νεστορίου. Στην πράξη –και με δεδομένη πάντα τη διακήρυξή τους ότι ξεμπερδεύουν όπου να 'ναι με τους «συμμορίτες»– και οι τρεις Μεραρχίες (σημ.: η 15η συνέχιζε στην Αμμούδα) του ανατολικού Μετώπου, παρά την τρομακτική υπεροπλία τους, βρέθηκαν αντιμέτωπες με την αποφασιστική άμυνα των μαχητών του ΔΣΕ. Και στα Γκουρούσια, σταμάτησαν όχι για λίγο, αλλά μέχρι και τη

μέρα που οι δυνάμεις του ΔΣΕ έκαναν τον ελιγμό προς Βίτσι. Στα Γκρούσα και τα Γκουρούσια, οι στρατηγοί του αστικού στρατού ανακάλυψαν διάφορες απίθανες δικαιολογίες για να καλύψουν το προφανές: Πως παρά την τρομακτική υπεροπλία τους, μια χούφτα μαχητές του ΔΣΕ, που έδιναν το δικό τους δίκαιο αγώνα, αποδείχτηκαν πιο ισχυροί κι από τα τανκς, κι από τα πυροβόλα, κι από τις ειδικές δυνάμεις, κι από τις ακόμα πιο ειδικές αμερικανικές βόμβες. Όσοι αντιλαμβάνονται τα πράγματα μόνο από τη σκοπιά του αρνητικού συσχετισμού, φτάνουν εύκολα στο συμπέρασμα ότι η μάχη δεν έπρεπε καν να δοθεί. Απ' αυτό ζητάνε να βγουν συμπεράσματα για το σήμερα. Η πράξη των μαχητών του ΔΣΕ τους διαψεύδει. Είναι εντελώς άλλο πράγμα τα λάθη σε μια μάχη που δόθηκε κι άλλο, στο όνομα του πιθανού λάθους, να μη σχεδιάζεις καν τη μάχη που πρέπει να δώσεις. Στις επόμενες σελίδες ακολουθούμε τα χνάρια των μαχητών που έδωσαν τη μάχη.

Κύρια δρομολόγια:

Για μια πλήρη εποπτεία στο χώρο που κατά κύριο λόγο έδρασε η 14η Ταξιαρχία του ΔΣΕ προτείνουμε τα παρακάτω δρομολόγια:

ΔΙ. Από Νεστόριο μετά τη γέφυρα το δρόμο

για Κοτύλη. Μετά την Κοτύλη δεξιά στο χώμα προς Πύργο Κοτύλης. Και συνέχεια προς Τρία Σύνορα - Πεύκο κι επιστροφή Νεστόριο. Είναι μια σύντομη διαδρομή που προσφέρεται για εποπτεία από τον Πύργο όλης της κοιλάδας του Άνω Σαραντάπορου και μελέτης της μάχης σ' όλη την περίοδο των 70 ημερών που κράτησε.

Δ2. Από Νεστόριο μετά τη γέφυρα αριστερά προς Μελάνθιο, μέχρι να βρούμε ταμπέλες

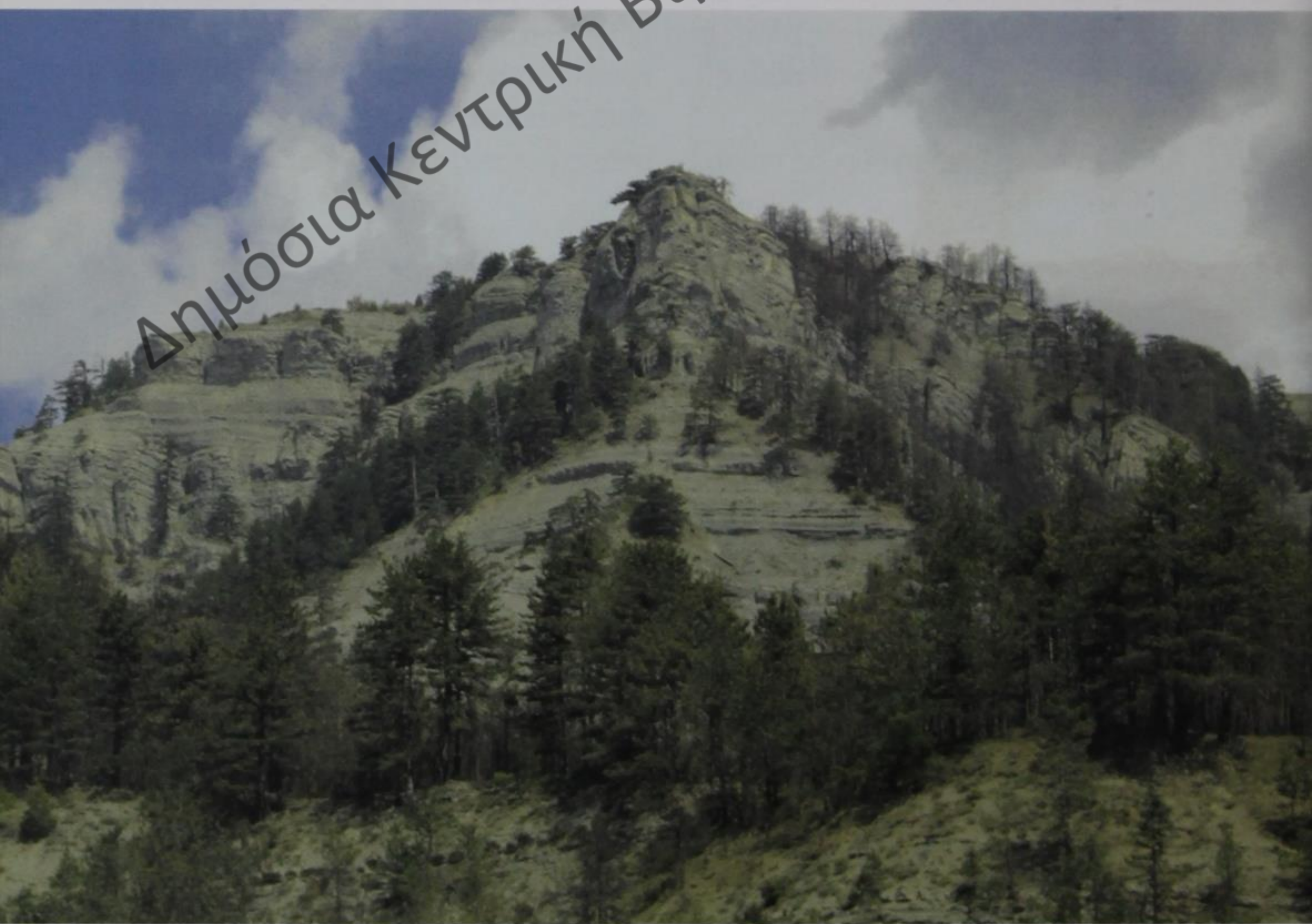
για Πολυκάστανο. Από το Πολυκάστανο ανεβαίνουμε Παλιοκρίμι. Από εδώ δίνεται οπτική του ανατολικού μετώπου στο μέσο και μια πρώτη γνώση για το ρήγμα που δημιουργήθηκε στον Τάλαρο. Γίνεται μια πρώτη αναγνώριση νοτιοδυτικά του μετώπου προς Σμόλικα. Από Παλιοκρίμι επιστροφή προς Πόρτα, Κρουονέρι, Γούπατα, Γκρούσα, Κοτύλη κι επιστροφή στο Νεστόριο (χάρτης στη σελ. 93).

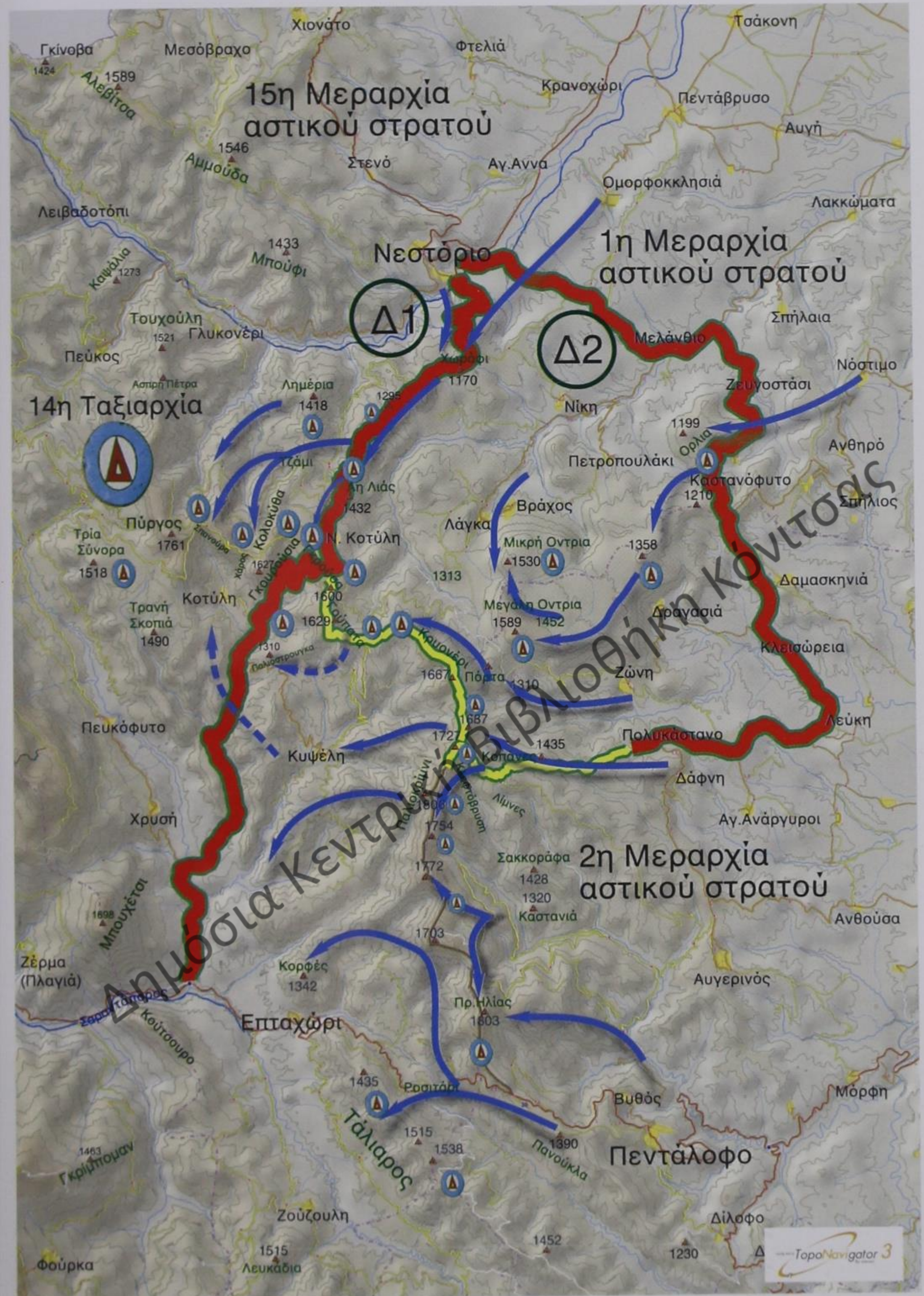

Μετά τη σύσκεψη της Κοζάνης, ο αστικός στρατός στρέφει τις δυνάμεις του στην κατεύθυνση Νεστόριο - Ζέρμα. Στόχος να ενωθούν η 1η και 2η Μεραρχία με την 9η που θα ερχόταν από Κόνιτσα και τη 10η από τη Σαμαρίνα, για να χτυπηθεί ο ΔΣΕ στο κέντρο του Γράμμου. Απέναντι σε δύο Μεραρχίες, ο ΔΣΕ αντιπάρθεσε μία Ταξιαρχία –αυτήν είχε... Κι εδώ, από τα Γκουρούσια, ο αστικός στρατός δεν πέρασε. Το μέτωπο κρατήθηκε ζωντανό ως και τη μέρα του μεγάλου ελιγμού. Χαρακτηριστικό για την ένταση της αντίστασης που ανέπτυξαν οι δυνάμεις του ΔΣΕ στην περιοχή είναι το στοιχείο ότι ένα μόνο ύψωμα, τον Αϊ - Λια, πριν από τη σημερινή Νέα Κοτύλη, ο αστικός στρατός χρειάστηκε τρεις μέρες για να το καταλάβει ((26-28 Ιούνη), ενώ σ' ένα ακόμα ύψωμα, την Κολοκύθα που βρίσκεται 1.800 μέτρα σε ευθεία προβολή απέναντι και δυτικά από τον Αϊ - Λια μπόρεσαν να πατήσουν μόνο στις 10 Ιούλη, όπου και καθλώθηκαν. Στις 30 Ιούνη το επιτελείο του αστι-

κού στρατού αναγκάστηκε να αλλάξει και πάλι το σχέδιό του. Είναι χαρακτηριστική μια αναφορά προς το Β' Σώμα Στρατού από το μέραρχο της 1ης Μεραρχίας: «Επτά τάγματά μου κατάκοπα εκ συνεχών προσπαθειών και αϋπνιών με σημαντικές απωλείας δεν παρέχουσιν εγγύησιν επαρκούς καλύψεως πλευρών μου.» Επί 18 μέρες, η 1η δεν προχώρησε πάνω από 4 χλμ. Η πέραν κάθε ορίου αντίσταση των μαχητών του ΔΣΕ στον ανατολικό τομέα κράτησε ανοικτό το μέτωπο μέχρι τέλους με σοβαρότατες απώλειες για τον αστικό στρατό. Είναι χαρακτηριστικό ότι, στις 20 Αυγούστου, μία μέρα πριν τον ελιγμό των δυνάμεων του ΔΣΕ, η 1η Μεραρχία κατέγραψε εκτός μάχης πάνω από 100 άντρες της σε μάχες γύρω από το Μυροβλύτη. Την νύχτα 20 προς 21 και οι τελευταίοι μαχητές εφυγαν για Γκίνοβα. Στις 21 Αυγούστου η 1η Μεραρχία του αστικού στρατού βομβάρδιζε το ύψωμα «Χάρος» σαν να είχε απέναντί της μαχητές. Χτύπαγε τα βράχια

Το ύψωμα Χάρος στα Γκουρούσια, όπως φαίνεται από τη διαδρομή της παλιάς Κοτύλης προς τη νέα Κοτύλη.

Στο χάρτη: Με συνεχόμενη γραμμή η κατεύθυνση των δυνάμεων του αστικού στρατού μετά την αλλαγή των σχεδίων του. Με διακεκομμένη, οι επιδιώξεις του προς τον πυρήνα της αμυντικής γραμμής του ΔΣΕ. Με το σήμα του ΔΣΕ καταγράφονται τα σημεία που καλύπτονταν από τμήματα του ΔΣΕ. Με Δ1 η διαδρομή Νεστόριο - Κοτύλη και Δ2 η διαδρομή Νεστόριο - Μελάνθιο - Πολυκάστανο.

Χωράφι

1241

1295

Πάνω: Στη φωτογραφία ο αυχένας Χωράφι- 1241 - 1295.

Κάτω: Χάρτης με τις οχυρώσεις του ΔΣΕ στην περιοχή (Αρχειό ΚΚΕ).

Το ταξίδι στην περιοχή αρχίζει από το Νεστόριο, απ' όπου περνώντας τη γέφυρα του Αλιάκμονα στη νότια έξοδο της πόλης βγαίνουμε μετά από 4 χλμ. σ' ένα ύψωμα που ονομάζεται «Χωράφι» (είναι στα 1170 και αναγνωρίζεται σήμερα από τις κεραιές κινητής τηλεφωνίας που είναι εγκαταστημένες εκεί). Από το χάρτη με τα χιλιόμετρα των χαρακωμάτων που είχαν σκάψει οι μαχητές του ΔΣΕ, διαπιστώνουμε ότι όλος ο αυχένας πάνω στον οποίο βρισκόμαστε με κατεύθυνση νοτιοδυτική ήταν μέρος της γραμμής άμυνας του ΔΣΕ (προκαλύψεις της κύριας γραμμής άμυνας στα Γκρούσα). Η περιοχή είχε καταληφθεί από δυνάμεις του αστικού στρατού και πάνω σ' αυτήν τη στενή λουρίδα γης είχε ρίξει δύο ταξιαρχίες της 1ης Μεραρχίας. Από το Χωράφι βλέπουμε νότια τις Όντριες και πλάι τους στα ανατολικά την Όρλια. Προωθημένα τμήματα του ΔΣΕ αντιμετώπισαν εκεί τη 22η Ταξιαρχία της 2ης Μεραρχίας του αστικού στρατού που ενεργούσε από Καστανόφυτο και Νόστιμο. Στη διάρκεια των μαχών κατέρριψαν και ένα αεροπλάνο. Αντιμετώπισαν επίσης τις επιθετικές ενέργειες προς μικρή και μεγάλη Όντρια, τις οποίες τελικά ο εχθρός κατέλαβε καταγράφοντας μεγάλες απώλειες. Κοιτώντας νοτιοδυτικά, βλέπουμε τα υψώματα από τα οποία έγιναν οι επιθέσεις στον Αϊ - Λια, παράλληλα με τις επιθέσεις που έγιναν κατά μήκος του αυχένα στην ίδια κατεύθυνση.

Γκρούσα

Ν. Κοτύλη

Αϊ Λιας

Φτάνουμε στον Αϊ - Λια, αφού περνάμε μια σειρά υψώματα, όλα πεδία σκληρής μάχης στην πρώτη φάση. Ο Αϊ - Λιας με υψομετρικό 1431 δεσπόζει σαν κάστρο ανάμεσα σε δύο ρεματιές. Κι αυτόν ακριβώς το ρόλο έπαιξε το τριήμερο 26-28 του Ιούνη 1948. Από τον Αϊ - Λια έχουμε μια πλήρη εικόνα του μετώπου προς Γκρούσα. Δυτικά - βορειοδυτικά δεσπόζουν τα Λημέρια. Στη συνέχειά τους προς το νότο, το ύψωμα Τζαμί κι αμέσως μετά αρχίζει η Κολοκύθα. Αριστερά από την Κολοκύθα αρχίζουν τα Γκρούσα νοτιοδυτικά από το σημείο που βρισκόμαστε και γυρνώντας το βλέμμα νότια και ανατολικά στο βάθος διακρίνονται το Κρυονέρι και οι Όντριες.

Πάνω: Ο Αϊ-Λιας δεσπόζει στη συνέχεια της διαδρομής.

Κάτω: Το 1319, απ' όπου χτυπήθηκε ο Αϊ-Λιας
Στο βάθος, οι Όντριες και το Κρυονέρι.

Το Τζαμί αριστερά και τα Λημέρια δεξιά.

Δεξιά η Κολοκύθα, αριστερά τα Γκρούσα.

Η νέα Κοτύλη κάτω από τα Γκρούσα.

Το μνημείο στη Σπανούρα

Προς Πεύκο

Φεύγοντας από τον Αϊ - Λια φτάνουμε στη Νέα Κοτύλη κι από κει βγαίνουμε στον αυχένα, όπου δεξιά και αριστερά είναι τα Γκρούσα. Εδώ υπάρχει διασταύρωση που οδηγεί δεξιά (1) προς Γκουρούσια, Χάρο, Σπανούρα, Πύργο Κοτύλης. Κάθε μια από αυτές τις κορφές είναι κυριολεκτικά σκαμμένη από οχυρωματικά έργα και κρατήρες από τις βόμβες. Στα 2 χλμ. του χωματόδρομου προς Πύργο, ανάμεσα στις δύο κορφές από τα Γκουρούσια, υπάρχει μονοπάτι (3) που ανεβαίνει στο ύψωμα 1627. Χρειάζεται πολλή προσοχή, καθώς ο γκρεμός στην άκρη φτάνει στα 300 μέτρα βάθος. Στη Σπανούρα έχει στηθεί μνημείο για

τους τρεις μαχητές του ΔΣΕ, που, όταν τους τέλειωσαν οι σφαίρες, επέλεξαν να καθούν στον γκρεμό παρά να πιαστούν αιχμάλωτοι. Από τη Σπανούρα ανεβαίνουμε στον Πύργο (4) για εποπτεία όλης της περιοχής. Επιστρέφουμε στη διασταύρωση στα Γκρούσα και περνάμε απέναντι (στο σημείο 2). Από δω μπαίνουμε μέσα προς Γούπατα, Κρυονέρι, Παλιοκρίμι. Μόλις μπούμε στον πρώτο χωματόδρομο, ξανά δεξιά σε δευτερεύοντα χωματόδρομο. Βγάζει σε πλαγιά με θέσεις μάχης και παλιό ναρκοπέδιο. Από δω έχουμε οπτική όλης της περιοχής από Γούπατα ως κάτω στην Παλιόστρουγκα και δυτικά προς Γκουρούσια - Χάρο.

Απο Νεστόριο

Αϊ Λιας

1432

Κοτύλη

Προς Χάρο - Πύργο

Γκρούσα

Νέα Κοτύλη

Προς Χάρο

1

Γκρούσα

2

1600

1629

Γούπατα

Παλιόστρουγκα

Προς Κριονέρι

Προς Κυψέλη

Όντριες

Αναζητώντας κενό στην αμυντική διάταξη του ΔΣΕ, το επιτελείο του αστικού στρατού αναδιατάσσει τις δυνάμεις του και ενισχύει τη 2η Μεραρχία με τμήματα της 1ης. Παρόλα αυτά, μέχρι τις 24 Ιούνη, οι δυνάμεις του παραμένουν καθηλωμένες. Από 25 Ιούνη μέχρι 1 Ιούλη, η 1η με την 3η Ορεινή και τις 51η - 77η Ταξιαρχίες χτυπά προς Γκουρούσια. Πήραν Αϊ - Λια κι έβαλαν πόδι στα Γκρούσα. Αντεπίθεση του ΔΣΕ τους αναγκάζει να επιστρέψουν στις βάσεις εξόρμησης.

ιονέρι

Γκρούσα

Κολοκύθα

Γκρούσια

Οι οχυρώσεις στο μεσαίο Ποδάρι βόρεια της Σπανούρας

Την 1η του Ιούλη του '48, ο αστικός στρατός εξαπολύει νέα σφοδρή επίθεση σ' όλο το μέτωπο του Βόιου με δυνάμεις της 1ης και 2ης Μεραρχίας και σκοπό να δημιουργήσει ρήγμα που θα του επιτρέψει να περάσει στην κοιλάδα του Σαραντάπορου. Στο βορρά από τη θέση Λημέρια εξορμά προς Γκρούσα η 51η Ταξιαρχία της 1ης Μεραρχίας βοηθούμενη από την 77η της 15ης Μεραρχίας. Στο μέσο από τη θέση Λίμνες δυνάμεις της 2ης Μεραρχίας προσπαθούν να ανέβουν στην Πετρόστρουγκα (αντέρεισμα που φτάνει στο Παλιοκρίμι). Ρίχνουν πάνω από 1.000 βλήματα. Στις 2 του Ιούλη, το έδαφος μπροστά από τα Γκρούσα σκάφτηκε κυριολεκτικά από τις βόμβες. Το πυροβολικό σταματούσε μόνο όταν έπρεπε να κινηθούν τα τανκς. Παίρνουν προσωρινά τα Γκρούσα και ο Βαν Φλιπ στέλνει ο ίδιος τηλεγράφημα συγχαρητηρίων στο διοικητή του τάγματος, γιατί «άνοιξε τις πύλες του Σαραντάπορου». Το βράδυ, ο ίδιος ο Πετζόπουλος ανακοινώνει με ασύρματο την υποχώρηση κάτω από το βάρος μιας θυελλώδους αντεπίθεσης του ΔΣΕ. Για τις επόμενες 55 μέρες, η μάχη στα Γκρούσα δινόταν καθημερινά σώμα με σώμα. Ο αστικός στρατός δεν μπόρεσε ποτέ να περάσει στο Σαραντάπορο από αυτό το σημείο που κρατήθηκε από τους μαχητές του ΔΣΕ ως και τη νύχτα που συμπύχθηκαν για τον ελιγμό.

Γκρούσα

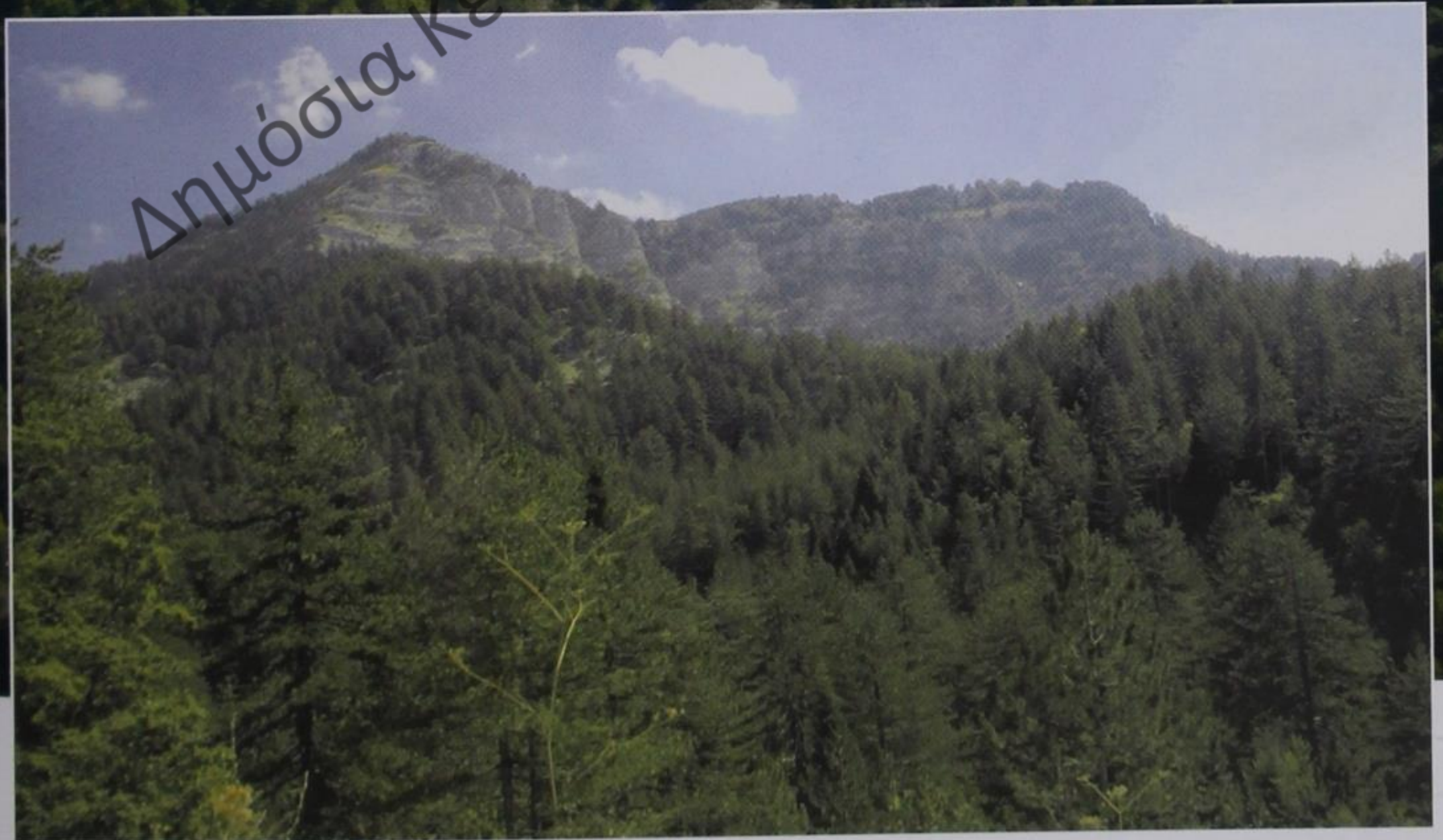
Στα Γκρούσα.

Από τα Γκρούσα προς τα Γκουρούσια.

Όντρια

Κρυονέρι

Ο αυχένος στα Γούπατα όπως φαίνεται από την παλιά Κοτύλη.

Όντρια

Κρυονέρι

Γούπατα

Στις 3 Ιούλη οι δυνάμεις του αστικού στρατού χτυπάνε Κρουονέρι και Γούπατα. Στις 8 ξανά Γούπατα. Γύρω από το Ανώνυμο στα Γούπατα σκληρές μάχες με διαρκή κατάληψη και ανακατάληψη του υψώματος. Στις 9 Ιούλη επιχειρούν ταυτόχρονα προς Χάρο και Γούπατα, με σκοπό να πλευροκοπήσουν το στρατηγικό αυχένα Γκρούσα. Οι μάχες μεταξύ Ανώνυμου, Κολοκύθας και Χάρου γίνονται κυριολεκτικά σώμα με σώμα. Στασιμότητα για 8 μέρες και στις 18 Ιούλη επαναλαμβάνουν προς Γκρούσα και Χάρο. Το βράδυ εκείνης της μέ-

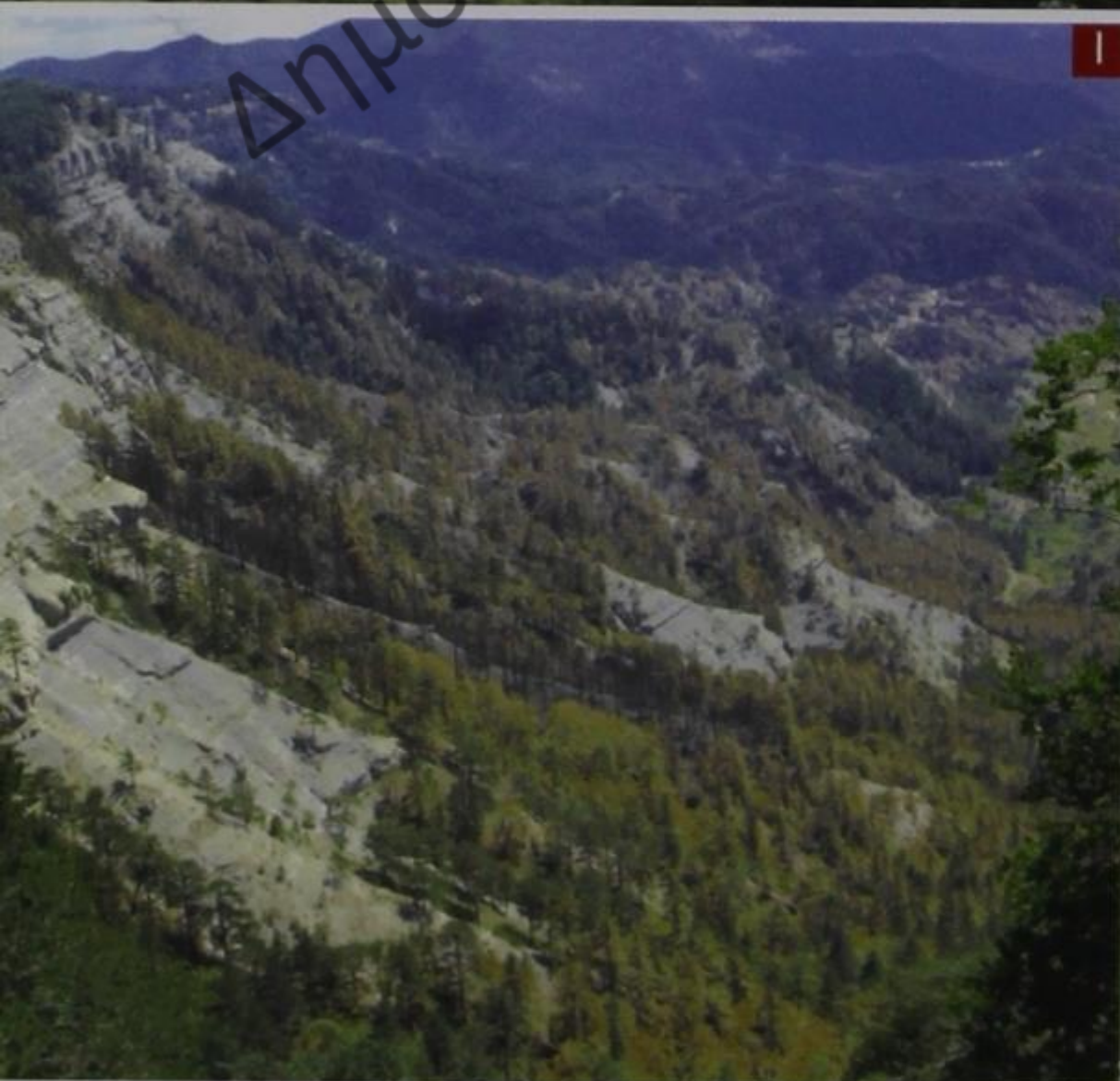
ρας, βρήκε τις πλαγιές της Κολοκύθας σπαρμένες με πτώματα φαντάρων του αστικού στρατού. Το ίδιο βράδυ, όμως, πατάνε στα Γκρούσα και από κει χτυπούν τα Γούπατα. Κι όμως, μόνο στις 11 Αυγούστου πήραν τα Γούπατα, που μέχρι τότε άλλαζαν διαρκώς χέρια. Από το σημείο αυτό και μετά, ο αστικός στρατός κατεβαίνει προς το βόρειο τμήμα της κοιλάδας του Σαραντάπορου κι από την Παλιόστρουγκα (κάτω από τα Γούπατα) θα επιχειρήσει να χτυπήσει τα υψώματα γύρω από την παλιά Κοτύλη.

Πρ. Ηλίας

Τάλιαρος

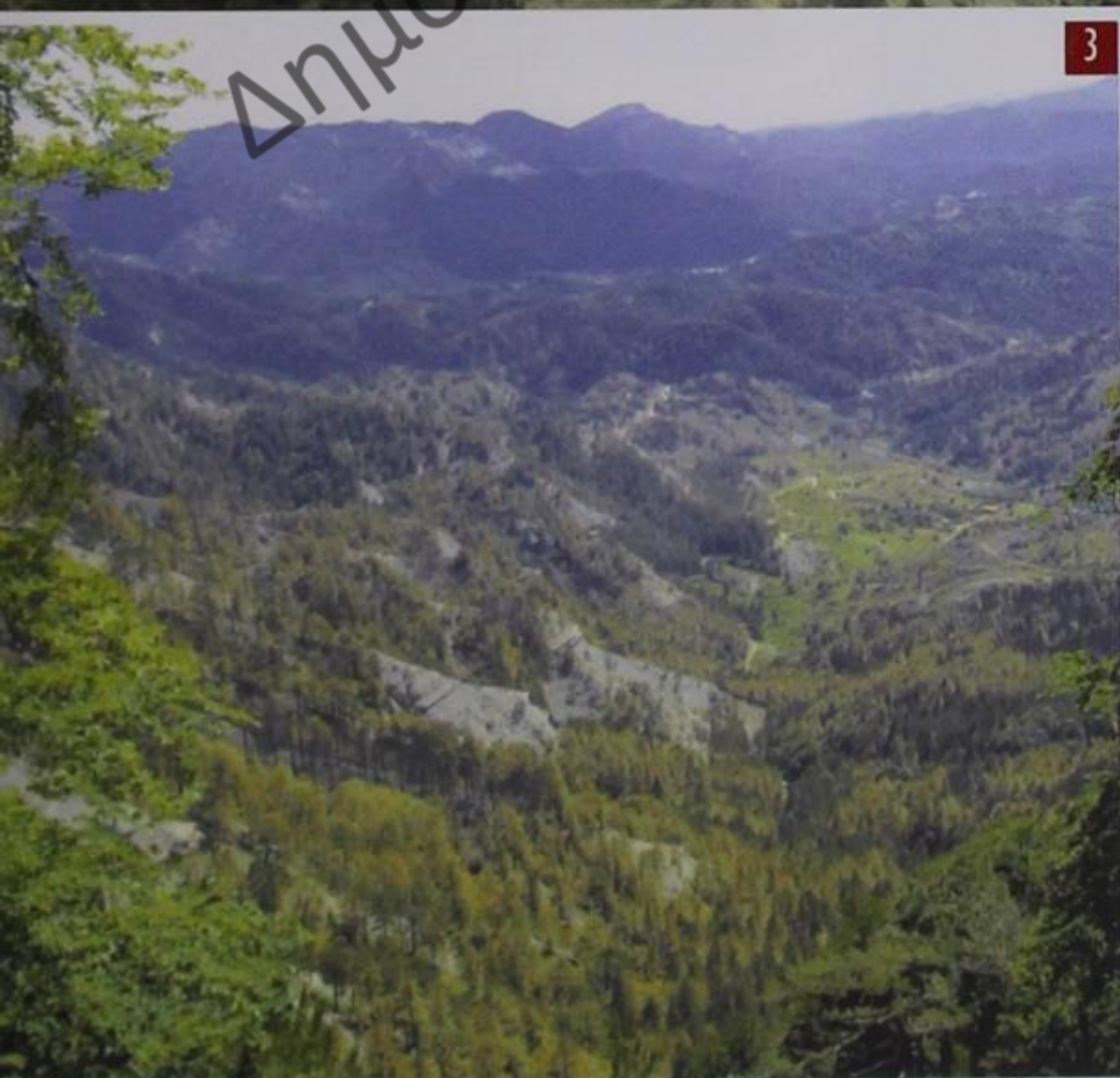
Κυψέλη

Παλιόστρουγκα

Κορφές

Έχουμε περάσει, ήδη, στην τρίτη φάση των επιχειρήσεων. Στις 5 Αυγούστου έχουν τελειώσει πια οι μάχες στο Σμόλικα και το μέτωπο έχει μετατοπιστεί βόρεια του Σαραντάπορου από το ύψος της Στράτσανης στα δυτικά, στο Μπουχέτσι στο κέντρο και στην περιοχή με κέντρο τα Γκρούσα ανατολικά. Η περιοχή που ταξιδεύουμε σ' αυτό το δρομολόγιο, τα Γκρούσα, γίνεται πεδίο σκληρής αναμέτρησης μέχρι και τη νύχτα του μεγάλου ελιγμού στις 20 προς 21 Αυγούστου. Η 14η Ταξιαρχία του ΔΣΕ αναπτύσσει τις δυνάμεις της από Γούπατα, Παλιόστρουγκα, Γκρέκια (νότια της Κοτύλης), Χάρο, Πύργο και βορειότερα. Στα ανατολικά, η 2η Μεραρχία του αστικού στρατού απλώνει τις δυνάμεις της με άξονα την κορυφογραμμή του Βόιου, από το Επταχώρι μέχρι το Κρουονέρι. Η 1η Μεραρχία του αστικού στρατού απλώνεται από Γούπατα μέχρι Αλιάκμονα. Και στα βόρεια του Αλιάκμονα η 15η Μεραρχία αναπτύσσεται μέχρι τα σύνορα. Σ' αυτήν τη φάση επανέρχεται το σχέδιο Βαν Φλιτ - Κιτριλάκη για χτύπημα στις άκρες. Έτσι, μετά την κατάληψη της Αλεβίτσας στις 11 Αυγούστου, στις 13 αρχίζουν το σφυροκόπημα σε όλη την περιοχή που κατέχει ο ΔΣΕ με κέντρο βάρους στον αυχένα Γκρούσα (χάρτης στη σελ. 107).

Πάνω: Από την άκρη του Χάρου στα Γκουρούσια πανοραμικό της κοιλάδας μέχρι και τον Τάλιαρο.

Ένθετη: Ο Χάρος, όπως φωτογραφήθηκε τις μέρες των μαχών (φωτογραφία σε γυαλί, από το Αρχείο του ΚΚΕ).

Φωτό 1: Οι ορθοπλαγιές Χάρου, Γκουρούσια και στο βάθος τα Γούπατα.

Φωτό 2: Ανεβαίνοντας στα Γκουρούσια.

Φωτό 3: Η κοιλάδα της παλιάς Κοτύλης.

Άσπρη Πέτρα

Τούμπα

Τούκουλη

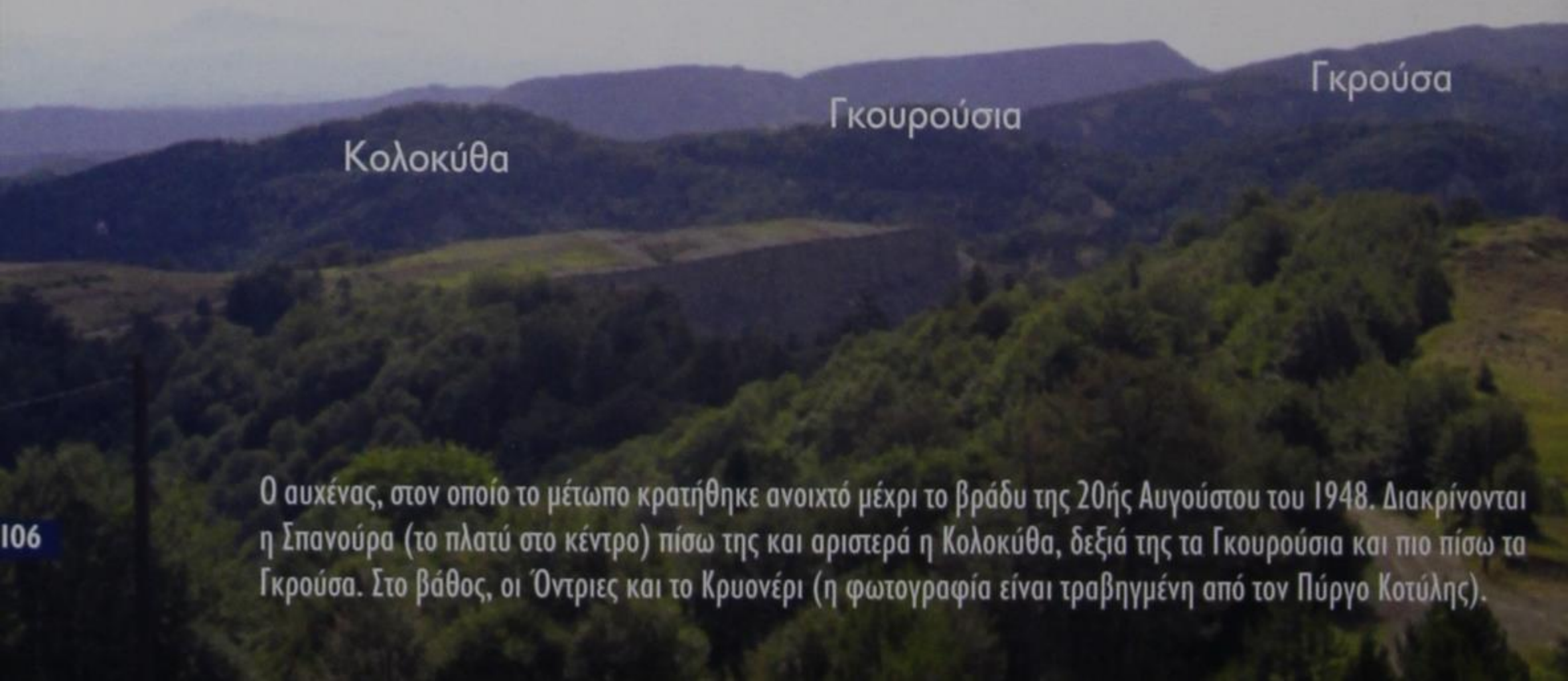
Τρία Σύνορα

Πρ. Ηλίας

Μυροβλήτη

Ολη η περιοχή, από τα Καψάλια (πάνω από τον Πεύκο) απέναντι στην Τούκουλη, στον αυχένα από Άσπρη Πέτρα μέχρι Πύργο Κοτύλης κι από κει στην Κολοκύθα, στο Χάρο, στα Γκουρούσια, στα Γκρούσα και τα Γούπατα, φλέγεται. Παίρνουν τα Γούπατα με τανκς και αεροπλάνα. Κατεβαίνουν στην Παλιόστρουγκα, όπου οι δυνάμεις του ΔΣΕ τους ματώνουν για τα καλά. Μέχρι τις 15 Αυγούστου, προσπαθούν να περάσουν απέναντι από την Παλιόστρουγκα προς την Κοτύλη. Καθηλώνονται. Όλο το μέτωπο από Τούκουλη μέχρι Γκρούσα κρατιέται καλά. Σε αυτήν τη φάση, ο αστικός στρατός στρέφει και τις τρεις μεραρχίες του πάνω σ' αυτόν τον αυχένα. Η 15η χτυπάει προς Τούκουλη - Άσπρη Πέτρα. Η 1η από Λημέρια προς Μεσαίο Ποδάρι, Κολοκύθα, Χάρο. Και η 2η από Παλιόστρουγκα προς Κοτύλη - Τρία Σύνορα.

Χρειάστηκαν 5.000 βλήματα για να πάρουν το απόγευμα της 18ης Αυγούστου την Άσπρη Πέτρα. Στις 19 και 20 Αυγούστου καίγεται ο τόπος νότια και ανατολικά από τα Τρία Σύνορα. Το μέτωπο κρατάει γερά η Δημοκρατική Νεολαία. Και κρατά τις θέσεις της μέχρι και το βράδυ του ελιγμού. Με τον κύριο όγκο των δυνάμεων του ΔΣΕ να κινείται ήδη προς το χώρο συγκέντρωσης για τον ελιγμό, στις 20 Αυγούστου ο αστικός στρατός προσπαθεί ακόμα να πάρει τον Πύργο Κοτύλης με όλες τις διαθέσιμες δυνάμεις της 15ης και της 1ης Μεραρχίας του από βορρά, ενώ η 2η είναι καθηλωμένη στη Μυροβλήτη. Στις 11 τη νύχτα της 20ής Αυγούστου, τα τμήματα του ΔΣΕ που διατηρούσαν το μέτωπο έκαναν τον ελιγμό. Έφτασαν σε Παπούλη - Ψωριάρικα με τις βασικές δυνάμεις να είναι ήδη στη Σλήμνιτσα...

Κολοκύθα

Γκουρούσια

Γκρούσα

Ο αυχένος, στον οποίο το μέτωπο κρατήθηκε ανοιχτό μέχρι το βράδυ της 20ής Αυγούστου του 1948. Διακρίνονται η Σπανούρα (το πλατύ στο κέντρο) πίσω της και αριστερά η Κολοκύθα, δεξιά της τα Γκουρούσια και πιο πίσω τα Γκρούσα. Στο βάθος, οι Όντριες και το Κρυονέρι (η φωτογραφία είναι τραβηγμένη από τον Πύργο Κοτύλης).

Πύργος
Κοτύλης

Γκουρούσια

Γκρούσα

Γούπατα

Κρυονέρι

Τρανή Σκοπιά

Στο χάρτη: Με διακεκομμένη κόκκινη γραμμή, το μέτωπο που κρατούσαν οι δυνάμεις του ΔΣΕ στον ανατολικό τομέα κατά την τρίτη φάση των επιχειρήσεων.

Κάτω: Η φυσιογνωμία του μετώπου διατηρήθηκε από τις δυνάμεις του ΔΣΕ σε όλον αυτόν το χώρο ως και τη νύχτα του ελιγμού προς το Βίτσι.

Σγουρό

Τσάγκος
Καραούλι

Μυροβλήτης

Τσάρνο

Πρ. Ηλίας

Τρία Σύνορα

Τούμπα

Άσπρη
Πέτρα

Πύργος
Κοτύλης

Τρανή Σκοπιά

Με αφετηρία το Νεστόριο ξεκινά το δεύτερο ταξίδι, αυτή τη φορά για προσέγγιση του ανατολικού μετώπου στο κέντρο του. Η διαδρομή Νεστόριο - Μελάνθιο - Πολυκάστανο είναι άσφαλτος. Όταν φτάνεις ανάμεσα Ζευγοστάσι και Καστανόφυτο, έχεις στο δεξί χέρι τον όγκο της Όρλιας, όπου τμήματα του ΔΣΕ αντιμετώπισαν τις πρώτες επιθέσεις του αστικού στρατού. Το κέντρο της άμυνας του ΔΣΕ σ' αυτόν τον τομέα ήταν στη γραμμή Κρυονέρι, Πόρτες, Παλιοκρίμνι. Η απόσταση από την Όρλια σε ευθεία προβολή είναι 10 χλμ. Αυτό έχει τη σημασία του, γιατί δείχνει πώς λειτουργούσε η τακτική της ενεργητικής άμυνας. Οι δυνάμεις του ΔΣΕ έφευγαν μπροστά από τις θέσεις τους κι έπιαναν τον αντίπαλο από νωρίς και τον μάτωναν. Έτσι έγινε και εδώ από την Όρλια ως τις Όντριες και το Παλιοκρίμνι. Ένα τάγμα του ΔΣΕ με σπαρμένες διμοιρίες σ' όλο αυτό το μήκος αντιμετώπισε μια μεραρχία. Οι αναφορές των αξιωματικών του αστικού στρατού κάνουν λόγο για μυθικών διαστάσεων αμυντικά έργα του ΔΣΕ. Στην πραγματικότητα, επρόκειτο για πρόχειρα ορύγματα σκεπασμένα με κορμούς δέντρων. Αυτό που έκανε τη διαφορά ήταν ο σκοπός, ήταν η ιδεολογία. Συνεχίζοντας τη διαδρομή, φτάνουμε στην Κλεισώρεια. Από δω ξεκινά δρόμος που οδηγεί σε Δραγασιά, Ζώνη κι από κει ανεβαίνει στις Πόρτες, απ' όπου φεύγοντας αριστερά φτάνεις στο Παλιοκρίμνι. Εμείς προτείνουμε τη διαδρομή Κλεισώρεια - Λεύκη - Πολυκάστανο. Μέχρι εκεί είναι άσφαλτος. Από Πολυκάστανο αρχίζει χωματόδρομος που διασχίζει τα υψώματα Κοπάνες και φτάνει στην Κλεφτόβρυση κάτω από το ύψωμα 1727. Από κει ξεκινά προς

νότο το μονοπάτι που ανεβαίνει στο Παλιοκρίμνι, στο 1806 (η φωτογραφία σ' αυτή τη σελίδα είναι από την ανάβαση στο 1806). Για όσους έχουν διάθεση για περπάτημα, από το Παλιοκρίμνι το μονοπάτι συνεχίζει πάνω στην κορυφογραμμή ως τον Αϊ - Λια Πενταλόφου.

Φτάνοντας στο 1806, έχουμε εποπτεία όλου του ανατολικού μετώπου στο κέντρο του. Σ' όλο το ύψωμα είναι εμφανή τα οχυρωματικά του ΔΣΕ. Από την κορφή γίνεται επίσης κατανοητός ο στόχος του αστικού στρατού, που έψαχνε να βρει ρήγμα στη διάταξή μας για να κατέβει στην κοιλάδα του Σαραντάπορου, καθώς μετά τα εμπόδια που είχε βρει στον τομέα Αμμούδα - Αλεβίτσα είχε πλέον στρέψει τις δυνάμεις του στην κατεύθυνση Κοτύλη - Ζέρμα. Το ρήγμα το βρήκε τελικά στις 2 Ιούλη στον Τάλιαρο.

Για την επιστροφή από το Παλιοκρίμνι, προτείνουμε το χωματόδρομο που διασχίζει προς βορρά την κορυφογραμμή από το 1727 στο 1687 κι από κει στο 1667 και στη συνέχεια πάει Κρυονέρι - Γούπατα - Γκρούσα - Κοτύλη κι από κει Νεστόριο. Λίγο πριν από το 1667, υπάρχει χωματόδρομος που βγάζει δεξιά στην Πόρτα. Κι από κει άλλος χωματόδρομος φεύγει δυτικά (αριστερά) ξανά προς Κοτύλη. Η διαδρομή χρειάζεται τετρακίνηση και καλό είναι να υπάρχουν δύο αυτοκίνητα στην ομάδα. Κείνα τα χρόνια από δω, απ' την Πόρτα, περνούσε το μονοπάτι που συνέδεε τα χωριά της κοιλάδας του Σαραντάπορου με τα Καστανοχώρια γύρω από τις Όντριες. Η στρατηγική σημασία του ήταν εντοπισμένη κι απ' τις δυνάμεις του ΔΣΕ κι απ' τον αστικό στρατό, που μπορούσε να φτάσει μέχρι εδώ και με τανκς, όπως και έκανε.

1808 1727

1687

Πόρτα

Όντρια

Από πάνω προς τα κάτω:

Ανεβαίνοντας από Πολυκάστανο, διακρίνεις, δεξιά, τις Όντριες και, αριστερά, τον κεντρικό αυχένα του Βόιου. Στο μέσο, το στρατηγικό πέραςμα Πόρτες.

Φτάνοντας στο 1727 και κοιτώντας νότια στο δεξί χέρι, ο αυχένος προς το Παλιοκρίμνι και στο βάθος ίσα που φαίνεται η κορφή του Πρ. Ηλία Ζουμπανίου. Στο μέσο, η Κλεφτόβρυση.

Γυρνώντας στο 1687, στο δρόμο για Κρυονέρι, βλέπεις αριστερά το βόρειο τμήμα της κοιλάδας του Σαραντάπορου.

Από το 1727 το μονοπάτι σε βγάζει πάνω στο Παλιοκρίμνι. Κοιτώντας βόρεια, βλέπεις τον αυχένα Κοπάνες και στο βάθος την Όντρια.

1727

Όντρια

Καπάνες

από Παλιοκρίμνι

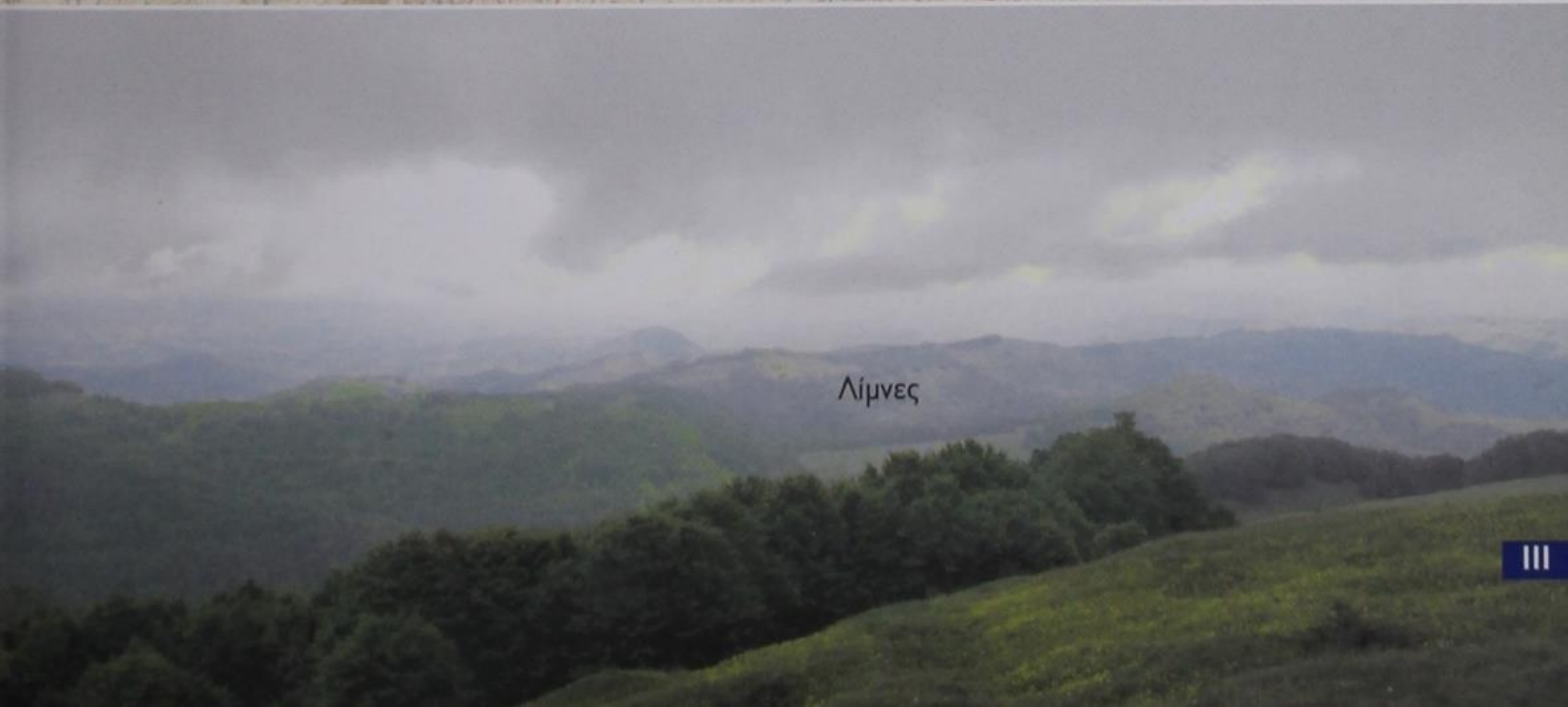

Χρονικό

Στις 16 Ιούνη του '48, τάγμα της 22ης Ταξιαρχίας της 2ης Μεραρχίας του αστικού στρατού κινήθηκε από Δαμασκησιά προς Όρλια και λόχος από Νόστιμο προς Βλαχά Όρλια. Η μάχη κράτησε έξι ώρες, με τον αστικό στρατό να καταγράφει σημαντικές απώλειες σε φαντάρους, ενώ καταρρίφθηκε κι ένα αεροπλάνο του. Μπόρεσαν, όμως, να πάρουν τελικά τα Όρλια. Στις 17 Ιούνη κινήθηκαν προς Όντρια. Δεν πέρασαν. Στις 18 Ιούνη επιχείρησαν ξανά με διλοχία ΛΟΚ και πεζικό. Μετά από 7ωρη μάχη σώμα με σώμα, έφυγαν αφήνοντας πίσω τους νεκρούς τους. Ξαναγύρισαν από την 1η μέχρι και την 5η Ιούλη με τρεις ταξιαρχίες. Κινήθηκαν προς Παλιοκρίμνι, Πόρτες. Στις 2 Ιούλη χτυπάνε την Πετροστρουγκα και στις 3 Ιούλη ξανά τις Πόρτες. Με δεδομένο πλέον το ρήγμα στον Τάλιαρο, οι δυνάμεις του ΔΣΕ συμπύχθηκαν προς Κρουονέρι - Γούπατα.

Πάνω: Όλη η ανατολική πλαγιά στο Παλιοκρίμνι είναι χαραγμένη από τα οχυρωματικά του ΔΣΕ, που διακρίνονται ακόμα και σήμερα κάτω απ' το παχύ χορτάρι.

Κάτω: Από το Παλιοκρίμνι κοιτώντας ανατολικά, βλέπεις την περιοχή Λίμνες. Από εκεί έγινε η πρώτη απόπειρα του αστικού στρατού να περάσει στο Παλιοκρίμνι, για να μπορέσει να κατέβει στο πάνω μέρος της κοιλάδας του Σαραντάπορου.

Λίμνες

1764

Παλιοκρίμνι

Πετρόστρουγκα

Πάνω: Με την πλάτη στο ύψωμα Αρκούδα, βλέπουμε απέναντι την Πετρόστρουγκα. Από τον αυχένα αριστερά, φεύγεις προς 1703 και Πρ. Ηλία και δεξιά προς Παλιοκρίμνι. (Βλ. χάρτη σελ. 115).

Κάτω: Το 1703 και ο Πρ. Ηλίας, όπως φαίνονται από τις Αρένες.

Δύο εναλλακτικές διαδρομές: Είτε από Πολυκάστανο προς Αυγερινό είτε από Πεντάλοφο προς Αυγερινό. Παίρνουμε το χωματόδρομο που οδηγεί στο ύψωμα Καστανιά κι από κει βγαίνουμε στον αυχένα ανάμεσα Παλιοκρίμνι και Πρ. Ηλία Ζουμπανίου. Από τον αυχένα έχουμε οπτική στην πύλη του κεντρικού Σαραντάπορου, ανάμεσα Κούτσουρο και Μπουχέτσι. Μπορούμε, επίσης, να μελετήσουμε τη διαμόρφωση του μετώπου μετά το ρήγμα στον Τάλιαρο.

1703

Πρ. Ηλίας
Ζουμπανίου

πούρι
λιάμα
γκρίμπομαν
ιαρος

Γύφτισσα

Κούτσουρο

Μπουχέτσι

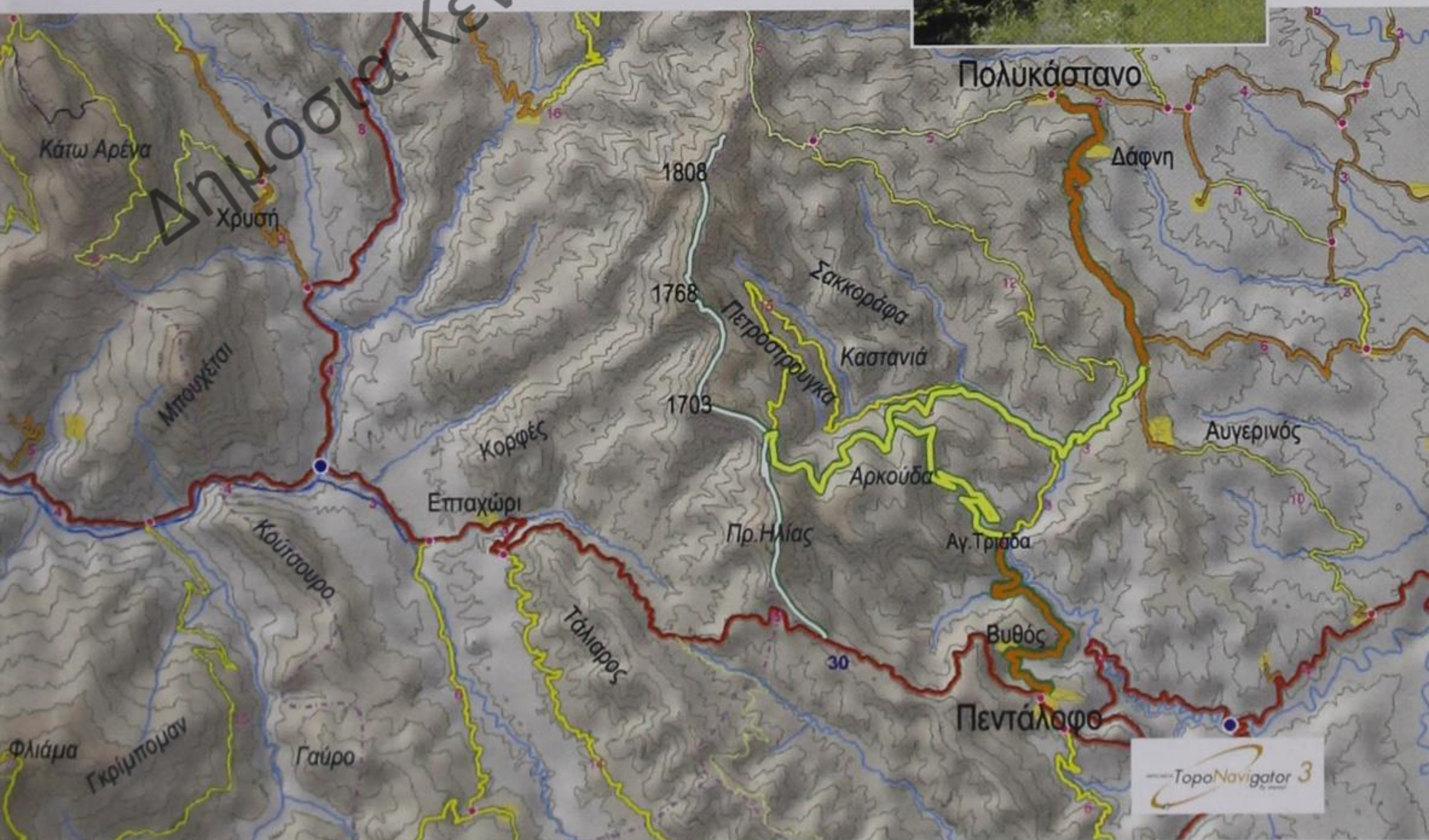
Κορφές

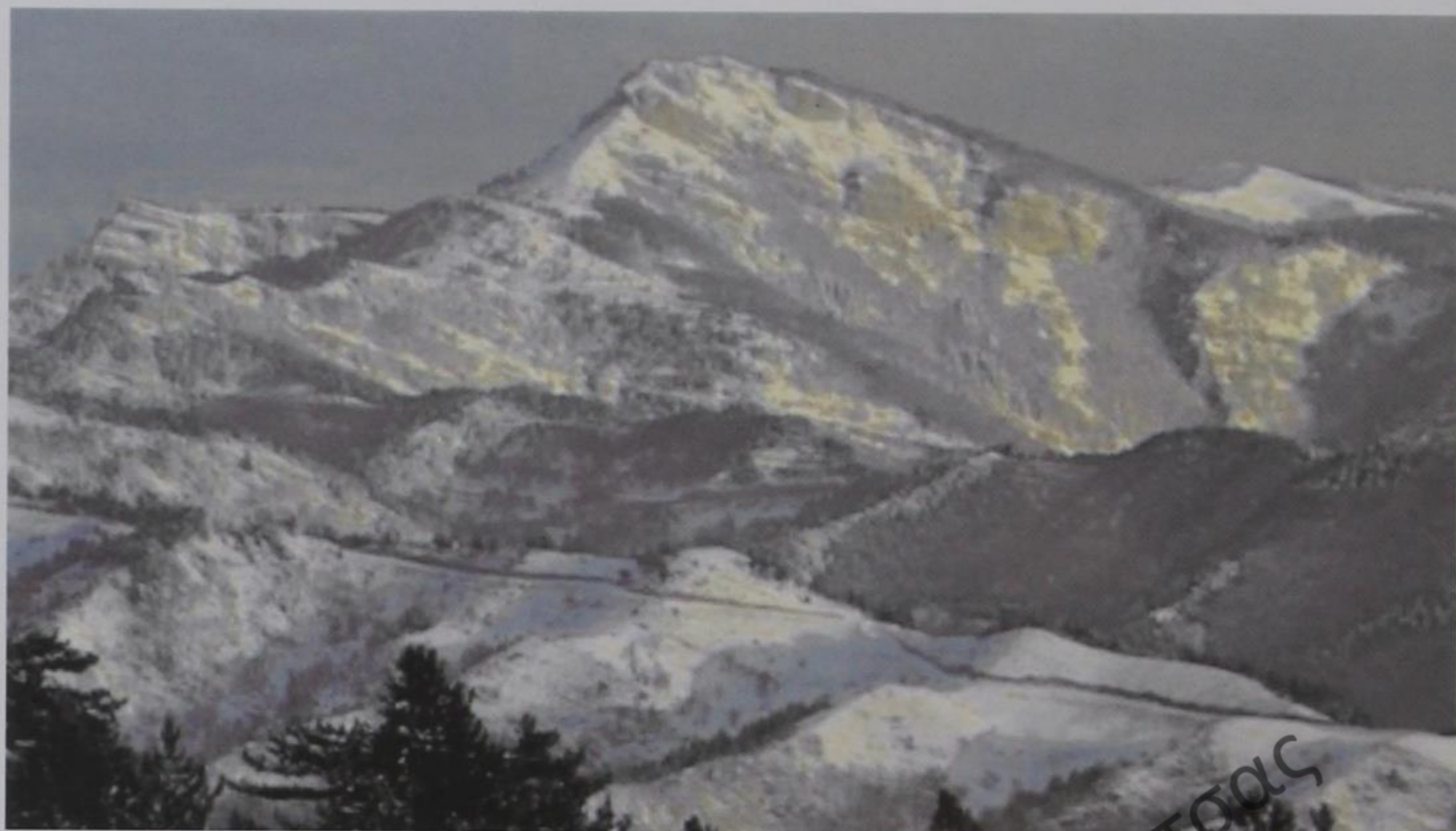
Κάτω Αρένα

Πάνω και μέση: Με το χάρτη στο χέρι, ανάμεσα 1703 και Πρ. Ηλία. Διακρίνονται στο βάθος δεξιά οι Αρένες, το Μπουχέτσι, το Κούτσουρο, πιο πίσω αριστερά το Ταμπούρι, η Φλιάμα, το Γκρίμπομαν και στην άκρη αριστερά το κατέβασμα του Τάλιαρου προς το Επταχώρι.

Κάτω: Στο χάρτη οι δύο διαδρομές προς Παλιοκρίμνι: 1. Από Πολυκάστανο - Δάφνη, 2. Από Πεντάλοφο - Βυθός.

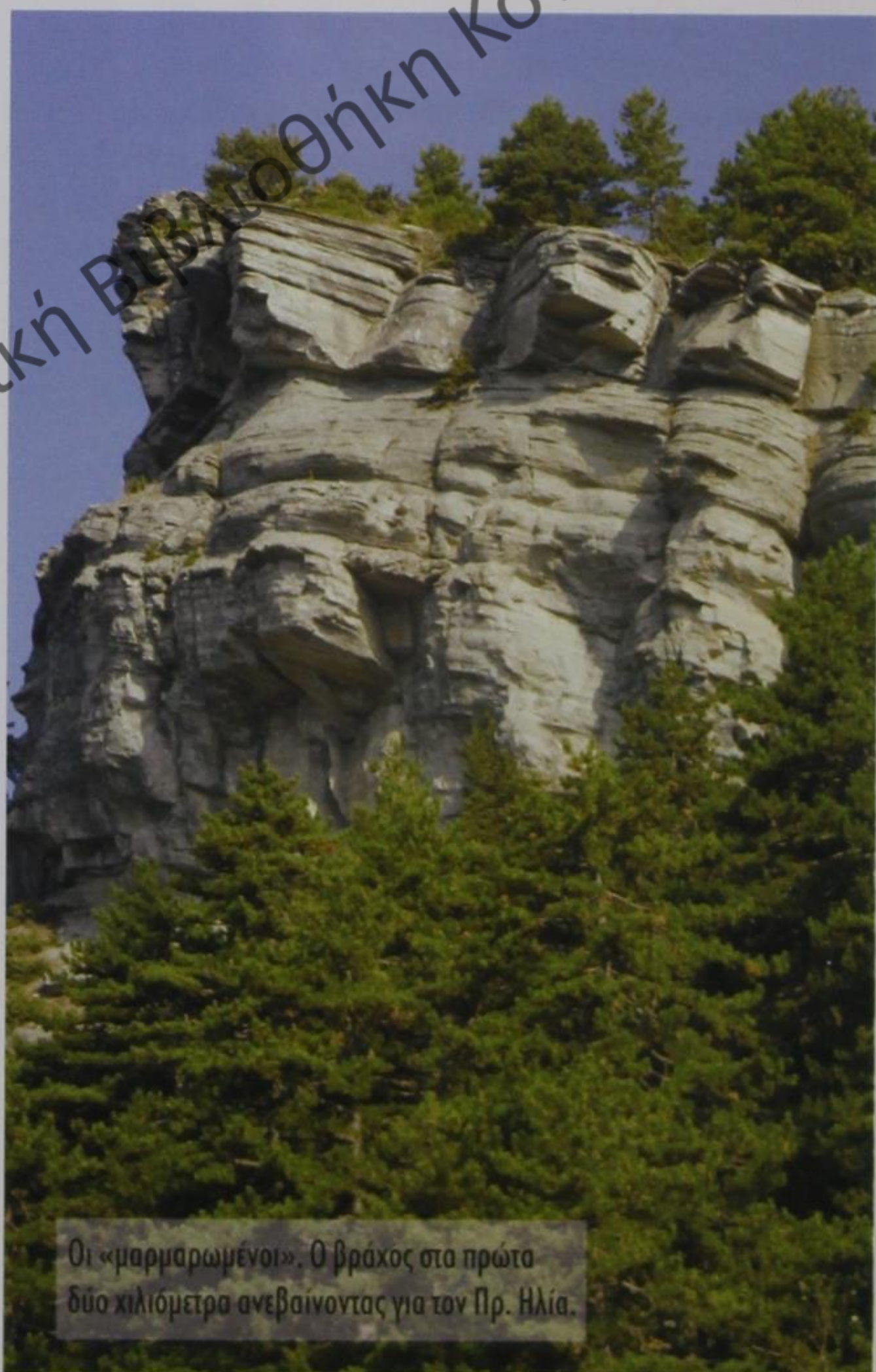

Ερχόμενος από Κοζάνη προς το Γράμμο αφού περάσεις τη Νεάπολη και το Τσοτύλι φτάνεις στον Πεντάλοφο. Εκεί που οι οδοδείκτες αναφέρουν 102,5 χιλιόμετρα, στο δεξί, ξεκινά μονοπάτι που οδηγεί στον πρ. Ηλία Ζουμπανίου. Στην κορυφή του στα 1803 προσφέρεται ένα από τα καλύτερα σημεία θέασης του τεράστιου μετώπου που απλώνονταν από ψηλά πάνω στην Αμμούδα ως κάτω στο Νιτρούζι κι ακόμα πέρα απ' τον Όρλιακα προς το Μοναχίτι. Η ανάβαση παρότι δύσκολη στα τελευταία μέτρα, ανταμείβει τον επισκέπτη. Ας δούμε, όμως, πρώτα πώς ήταν διαμορφωμένη η κατάσταση σ' αυτόν τον τομέα.

Πάνω: Ο πρ. Ηλίας Ζουμπανίου τον χειμώνα, ερχόμενος από Τσοτύλι προς Πεντάλοφο.

Δεξιά (σελ. 117): Σύγχρονος χάρτης με τα βασικά δρομολόγια στο νοτιοανατολικό μέτωπο και αποτυπωμένες τις θέσεις που κατείχε ο ΔΣΕ το καλοκαίρι του 1948.

Οι «μαρμαρωμένοι». Ο βράχος στα πρώτα δύο χιλιόμετρα ανεβαίνοντας για τον Πρ. Ηλία.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κοιτίας

Σήμερα, κάθε γωνιά αυτής της γης είναι προσπελάσιμη με αυτοκίνητο. Η Σαμαρίνα έχει γίνει ήδη ένας κύριος χειμερινός προορισμός, καθώς ο δρόμος καθαρίζεται διαρκώς, όσο κι αν χιονίζει. Στο χάρμα, μάλιστα, η διαδρομή το χειμώνα είναι χάρμα οφθαλμών. Το ίδιο ισχύει και για τη διαδρομή προς τη Βασιλίτσα. Τα χωριά του Όρλιακα είναι διαρκώς κατοικήσιμα. Αρκεί, όμως, να βγεις λίγο απ' το δρόμο και στο πρώτο αντέρεισμα θα αρχίσεις να συναντάς τα σημάδια ενός τπάνιου αγώνα που δόθηκε για κάθε σπιθαμή αυτής της γης. Αμπριά, πολυβολεία, σκόρπιες σφαίρες και προπάντων μια γη σπαρμένη με θραύσματα βομβών. Βρίσκεσαι, ήδη, στο χώρο ευθύνης της 16ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ. Από την άνοιξη ακόμα του 1948, οι προετοιμασίες για τη μεγάλη μάχη του Γράμμου έδιναν κι έπαιρναν. Οχυρώσεις, εξασφάλιση γραμμών ανεφοδιασμού, θέσεις ανεφοδιασμού. Με δεδομένες και τις προετοιμασίες του αστικού στρατού, το Γενικό Αρχηγείο του ΔΣΕ είχε καθορίσει με λεπτομέρειες το σχέδιο της ενεργητικής άμυνας, που για τον τομέα αυτόν προέβλεπε κίνηση των μονάδων σ' όλο το πλάτος από το Νιτρούζι ως κάτω στο Μοναχίτι και πέρα στα Χάσια. Οι νοτιοανατολικές απολήξεις του Τάλιαρου ήταν στο ξεκίνημα των μαχών δεύτερη γραμμή άμυνας. Αυτό που είχε καθοριστεί σα μέρα γενικής επίθεσης από τον αστικό στρατό δε βρήκε απροετοίμαστο το ΔΣΕ. Αν και λιγοστές οι σχέσεις με τον αντίπαλο, οι δυνάμεις του ΔΣΕ δυσκόλεψαν σημαντικά την προέλαση της 10ης Μεραρχίας του αστικού στρατού που στον τομέα αυτόν έκανε μάλλον παραπλανητική διείσδυση, καθώς το κύριο σχέδιο προέβλεπε χτύπημα στα δύο άκρα (τομέα Νεστορίου και τομέα Κόνιτσας). Παντέκασσι, Σακούλι, Σαλταγκίνη, Τσούκα Καράλη, Μεγάλη Ράχη, καταγράφηκαν σαν τα σημεία όπου ο Δαβίδ αντιμετώπισε για ένα καυτό τριήμερο (14-16 Ιούνη) τον Γολιάθ. Χιλιάδες βόμβες κι ένα απάνθρωπο ξόδεμα ανθρώπων ήταν η τακτική του αστικού στρατού. Κι όμως, στις 18 του Ιούνη, καθηλώθηκε στη Μεγάλη Ράχη. Ως εκεί μπόρεσε να φτάσει (χάρτης στη σελ. 121). Μέχρι τις 29 του Ιούνη, προσπα-

θούσε να βρει ρήγμα να περάσει σε διάφορα σημεία δυτικότερα προς την Πυροστιά. Μπόρεσε να περάσει προς το Πολυνέρι μόνο όταν ένα τάγμα του ΔΣΕ τραβήχτηκε στην Ανάβρυτα κι έμεινε μόνο ένα τάγμα στην περιοχή του μετώπου. Είχε φτάσει πια 6 Ιούλη, όταν δυνάμεις της 10ης Μεραρχίας του αστικού στρατού μπόρεσαν να ξεκινήσουν επίθεση προς υψώματα Αετιάς - Φιλιππαιάς. Και πάλι ανατράπηκαν. Είχε όμως, στο μεταξύ, δημιουργηθεί από τις 5 του Ιούλη το ρήγμα στον Τάλιαρο...

Δρομολόγιο: Για όσους θέλουν να προσεγγίσουν το χώρο από το ξεκίνημα του μετώπου: Από Μουργκάνι, Αγνάντια, Πριόνια, Κρανιά (δύσκολη, αλλά εξαιρετικά ενδιαφέρουσα). Πριν κατέβεις στα Πριόνια από τον αυχένα έχεις ένα πανόραμα των κορφών από το Μαυροβούνι στο νότο ως τον Όρλιακα στο βορρά. Στο μέσον είναι τα υψώματα της Πυροστιάς και η Χούσα, πίσω από τα οποία βρίσκεται η Βάλια Κάλντα (χάρτης στη σελ. 117). Πριν φτάσουμε στην Κρανιά από Πριόνια στον κεντρικό προς Κηπουριό φεύγουμε δεξιά και μετά από 1,5 χλμ. κώμα αριστερά μάς ανεβάζει στην Τσούκα Καράλη, απ' όπου φτάνουμε αυχένα - αυχένα στο Μοναχίτι (χάρτης στη σελ. 117). Από Μοναχίτι φεύγουμε βόρεια για Μαυραναίους. Μετά αριστερά προς Ανάβρυτα κι από τον αυχένα έχουμε οπτική νότια το μέτωπο του Όρλιακα και βόρεια το μέτωπο στο Νιτρούζι (η περιοχική ανάμεσα στα χωριά Καληράχη και Μέγαρο στο δρόμο που πάει από Ανάβρυτα για Δοτσικό. Χάρτης στη σελ. 117).

Πάνω: Το ύψωμα Σκούρτζα, όπως φαίνεται από την Αννίτσα. Στο βάθος, το ύψωμα Πρ. Ηλίας Ζουμπανίου.

Κάτω: Χάρτης της εποχής των μαχών, όπου καταγράφονται τα χιλιόμετρα των ορυγμάτων και των οχυρών θέσεων του ΔΣΕ, στην περιοχή που εξετάζουμε (από το Αρχείο του ΚΚΕ).

Πάνω: Το χωριό Ζιάκας και πάνω του ο Όρλισκος.

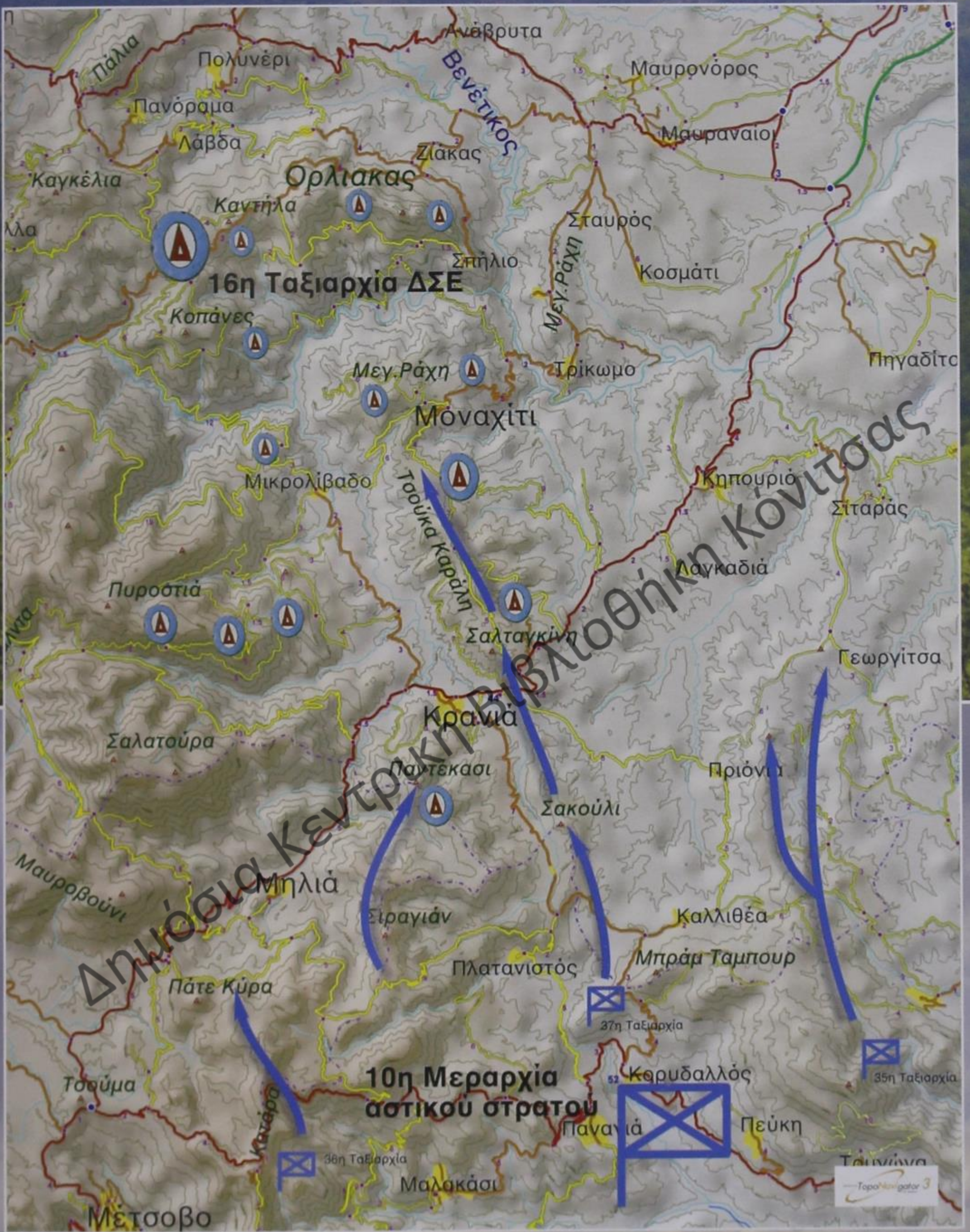
Κάτω: Ο τομέας Μοναχίτι, όπως φαίνεται από ανατολικά.

Η εξέλιξη της μάχης

Πρωθημένα τμήματα της 16ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ αντιμετώπισαν την επίθεση της 10ης Μεραρχίας του αστικού στρατού που ανέβαινε από Μέτσοβο. Οι πρώτες μάχες καταγράφονται μεταξύ 14 και 16 Ιούνη στο Παντέκασι, στο Σακούλι, στην Τσούκα Καραλή ως και τη Μεγάλη Ράχη, όπου και καθηλώνονται δύο τάγματα της 10ης (χάρτης σελ. 121). Τις ίδιες μέρες στον τομέα Νιτρούζι που τον υπεράσπιζε η 35η Ταξιαρχία της Δημοκρατικής Νεολαίας, ο αστικός στρατός με δυνάμεις της 2ης Μεραρχίας επιτίθεται και καταλαμβάνει, αφού υφίσταται μεγάλες απώλειες, ορισμένα υψώματα του Νιτρουζίου. Προσπαθούσε να βρει διέξοδο που να τον οδηγούσε στον Τάλιαρο. Από τις 24 μέχρι τις 29 Ιούνη, η 10η Με-

ραρχία προσπαθούσε να βρει διέξοδο προς Πυροσιά, Βάλια Κάλντα, Οξιά, Κυρά Καλή, χωρίς αποτέλεσμα και με μεγάλες απώλειες. Αλλάζουν πάλι κατεύθυνση και επιτίθενται προς Προφήτη Ηλία Σμίξης, υψώματα Αετιάς - Φιλιππαίους. Με αντεπίθεση, οι δυνάμεις του ΔΣΕ στέλνουν τον αντίπαλο πέρα από το Σμιξιώτικο ποτάμι. Η 16η Ταξιαρχία του ΔΣΕ παίρνει πλέον διάταξη: Πρόσβορο - Αετιά - Φιλιππαίους - Αννίτσα - Βασιλίτσα (χάρτης σελ. 125). Στις 2 Ιούλη, όμως, η 2η Μεραρχία του αστικού στρατού κατορθώνει και δημιουργεί ρήγμα στον Τάλιαρο και στις 5 Ιούλη οι δυνάμεις της ενώνονται με δυνάμεις της 10ης που ανέβαιναν από Νιτρούζι - Δοτσικό - Λυκοπέρασμα (χάρτης σελ. 125).

1250

Χοντρά Δέντρα

1452

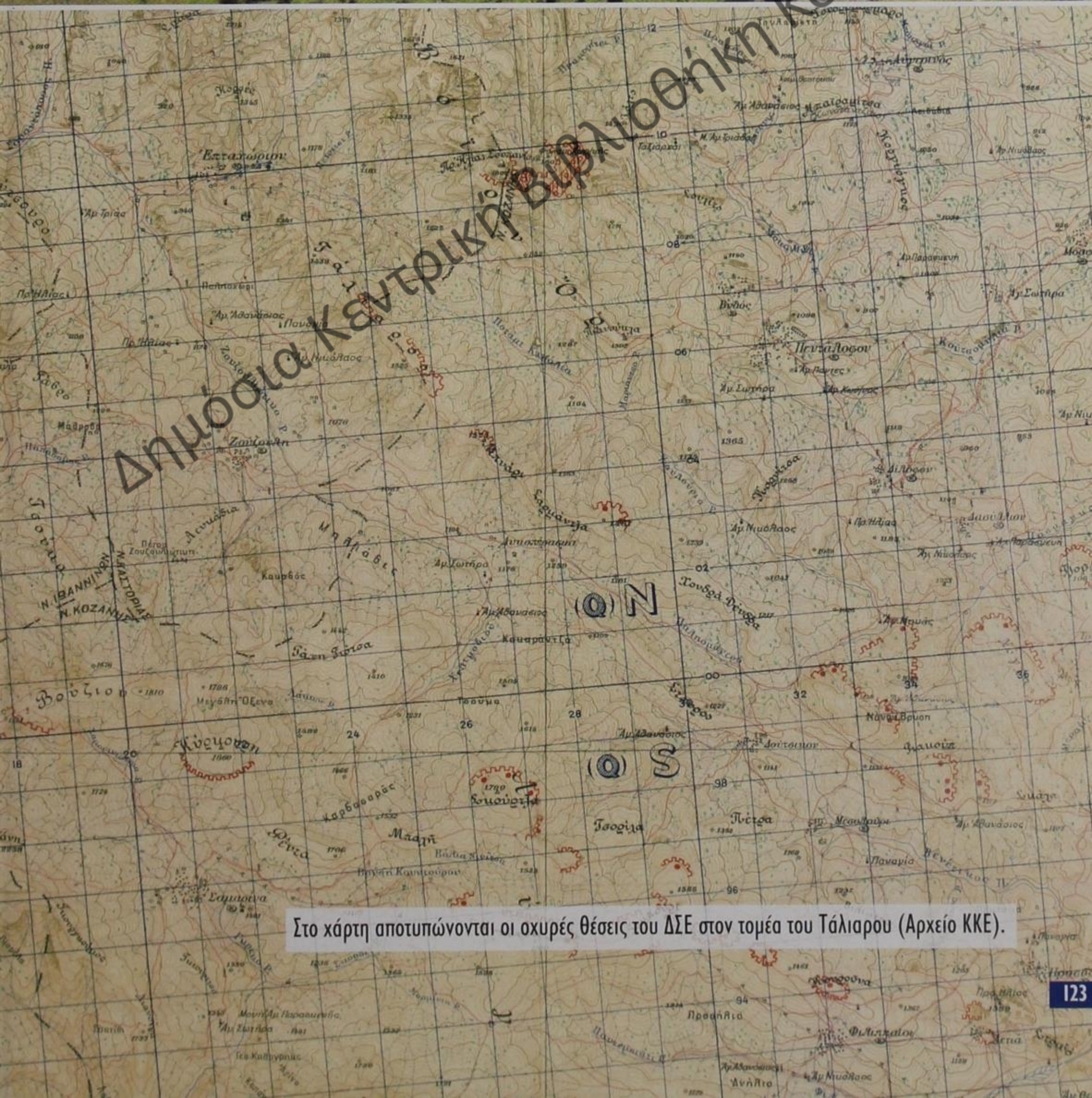
Πατώματα Πρ. Ηλία Ζουμπανίου

Το μέτωπο στον Τάλιαρο

Ανεβαίνοντας το μονοπάτι προς τον Πρ. Ηλία, συναντάς εμφανή τα χαρακώματα που κάλυπταν το ύψωμα με μέτωπο ανατολικά. Φτάνοντας στη θέση Πατώματα (γίνονται αντιληπτά από τον γκρεμό που συναντάς στο αριστερό χέρι), είμαστε ακριβώς στο σημείο όπου μπορούμε να μελετήσουμε τι έγινε στο τριήμερο μεταξύ 2 και 5 Ιουλίου του 1948. Οι δυνάμεις του ΔΣΕ κατείχαν βόρεια τον Πρ. Ηλία Ζουμπανίου και νότια την κορυφογραμμή του Τάλιαρου. Ακόμα πιο νότια κατείχαν τη Σκούρτζα. Η 2η Μεραρχία του αστικού στρατού από βορρά και η 10η από νότο έψαχναν να βρουν κενό στη διάταξή μας σ' αυτόν τον τομέα, καθώς είχαν καθηλωθεί. Και το βρήκαν τη νύχτα της 2 του Ιουλίου στη θέση Ροσιτάρι (εκεί που σήμερα η δημοσιά περνάει από το Ζουμπάνι προς τον Τάλιαρο). Δύο τάγματα του αστικού στρατού ερχόμενα από την Πανούκλα μπόρεσαν να ανέβουν στον αυχένα του Τάλιαρου ανάμεσα στο 1439 και 1525. Εξασφάλισαν έτσι έναν ισχυρό θύλακα στο μέσο της διάταξης των δικών μας δυνάμεων. Στις 5 Ιουλίου ήταν πια σε θέση να επιχειρήσουν είσοδο προς την κοιλάδα του Σαραντάπορου.

Ροσιτάρι

Στο χάρτη αποτυπώνονται οι οχυρές θέσεις του ΔΣΕ στον τομέα του Τάλιαρου (Αρχειό ΚΚΕ).

Τι συνέβη

Το ύψωμα Προφήτης Ηλίας, κάστρο από φυσικού του, από τη μεριά του Πεντάλοφου, κρατιόταν από έναν ανεξάρτητο λόχο θέσεων που ανήκε στην 14η Ταξιαρχία με σταθμό διοίκησης στα Γκουρούσια. Στην πλευρά του Σμόλικα ήταν ισχυρά οχυρωμένη η Σκούρτζα από δυνάμεις της 16ης Ταξιαρχίας. Όμως ο Τάλιαρος που ήταν στο μέσο είχε υποτιμηθεί. Η Ταξιαρχία της Δημοκρατικής Νεολαίας που είχε διάταξη εδώ με σύνολο δύναμης 600 μαχητές, είχε διασπαρμένα τα τμήματά της, σε μία έκταση 20 χλμ. (από τον Τάλιαρο ως κάτω στο Νιτρούζι). Ένας μάχιμος λόχος της είχε αποσπαστεί στα Γκουρούσια όπου ασκούνταν και η μεγαλύτερη πίεση από τον αστικό στρατό. Ένα τάγμα 250 αντρών κρατούσε τον κεντρικό Τάλιαρο και τον αυχένα Λυκοκρέμασμα και το άλλο τάγμα με ίδια δύναμη κρατούσε τα υψώματα στο Νιτρούζι. Στον Τάλιαρο είχε δοθεί για ενίσχυση ένας λόχος θέσεων. Σ' αυτό το σημείο, νότια από το πέρασμα Ροσιτάρι, βρήκε ο εχθρός το κενό στη διάταξή μας.

Έχοντας ήδη βορειότερα ανέβει στο Παλιοκρίμνι οι δυνάμεις της 2ης Μεραρχίας αύξησαν την πίεση στον Πρ. Ηλία. Ο λόχος θέσεων που τον υπεράσπιζε, βρέθηκε σε κλοιό και αποσύρθηκε. Παράλληλα, δύο τάγματα του αστικού στρατού πέρασαν από το πέρασμα Ροσιτάρι στον Τάλιαρο. Χτύπησαν το λόχο θέσεων και γύρισαν ανατολικά προς τη Σαρμάντζα. Οι δυνάμεις του ΔΣΕ που ήταν στο Νιτρούζι τραβήχτηκαν πίσω για να ενισχύσουν τον Τάλιαρο. Έτσι, όμως, αφέθηκε χώρος για την προέλαση της 10ης Μεραρχίας που προσπαθούσε να φτάσει στο Λυκοπέρασμα. Επί τέσσερις μέρες ο τόπος καίγονταν.

Στην κορύφωση της μάχης στις 5 Ιούλη η 2η και η 10η Μεραρχία μπόρεσαν να ενωθούν στο Λυκοπέρασμα, εξασφαλίζοντας έτσι ζωτικό χώρο για να αναπτυχθεί θύλακας μέσα στη διάταξη του ΔΣΕ.

Κι εκεί που δεν μπορούσαν να περάσουν ούτε στις παρυφές του Σμόλικα από την πλευρά της Σαμαρίνας, βρέθηκαν στο εσωτερικό της διάταξής μας με δραματικές όπως αποδείχτηκε στη συνέχεια επιπτώσεις. Αυτή η πορεία, βέβαια, δεν ήταν καθόλου αναίμακτη. Το Λυκοπέρασμα στοιχειώνει ακόμα τον ξύπνιο όσων επέζησαν στις σκληρές μάχες που έγιναν για την κατάληψη αυτού του στρατηγικής σημασίας αυχένα.

Απέναντι (σελ. 125)

Πάνω: Ο Προφήτης Ηλίας Ζουμπανίου.

Κάτω: Χάρτης. Την ώρα που οι δυνάμεις της 2ης Μεραρχίας του αστικού στρατού χτυπούσαν τον Τάλιαρο οι δυνάμεις της ΤΔΝ είχαν την προσοχή τους στραμμένη στο πέρασμα Μπνάρι - Σταυρός (το Λυκοκρέμασμα ή Λυκοπέρασμα) απ' όπου επιχειρούσε να ανέβει η 10η Μεραρχία. Ο συσχετισμός δύναμης ήταν καταλυτικός. 250 μαχητές είχαν απέναντί τους μια Μεραρχία και στα νώτα τους δύο τάγματα. Παρά το συσχετισμό, το Λυκοπέρασμα κράτησε 4 ολόκληρες μέρες, μέχρι και την 5η Ιούλη. Μετά τον Τάλιαρο το μέτωπο μεταφέρθηκε νοτιότερα προς τον κυρίως Σμόλικα το χώρο του οποίου υπεράσπιζαν δυνάμεις της 16ης και της 103ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ. Τα τμήματα της Δημοκρατικής Νεολαίας που βγήκαν από τον Τάλιαρο ενσωματώθηκαν στην 16η.

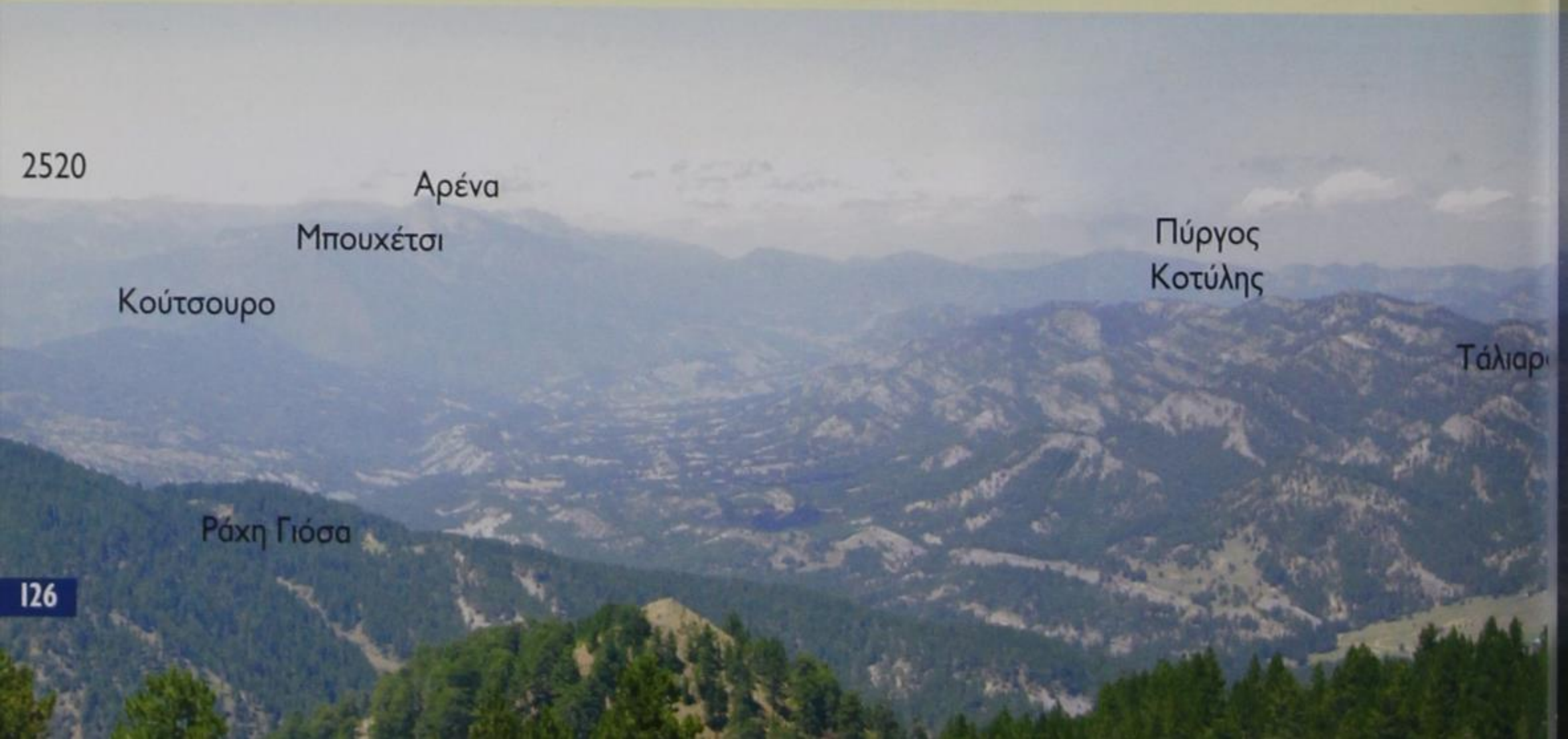

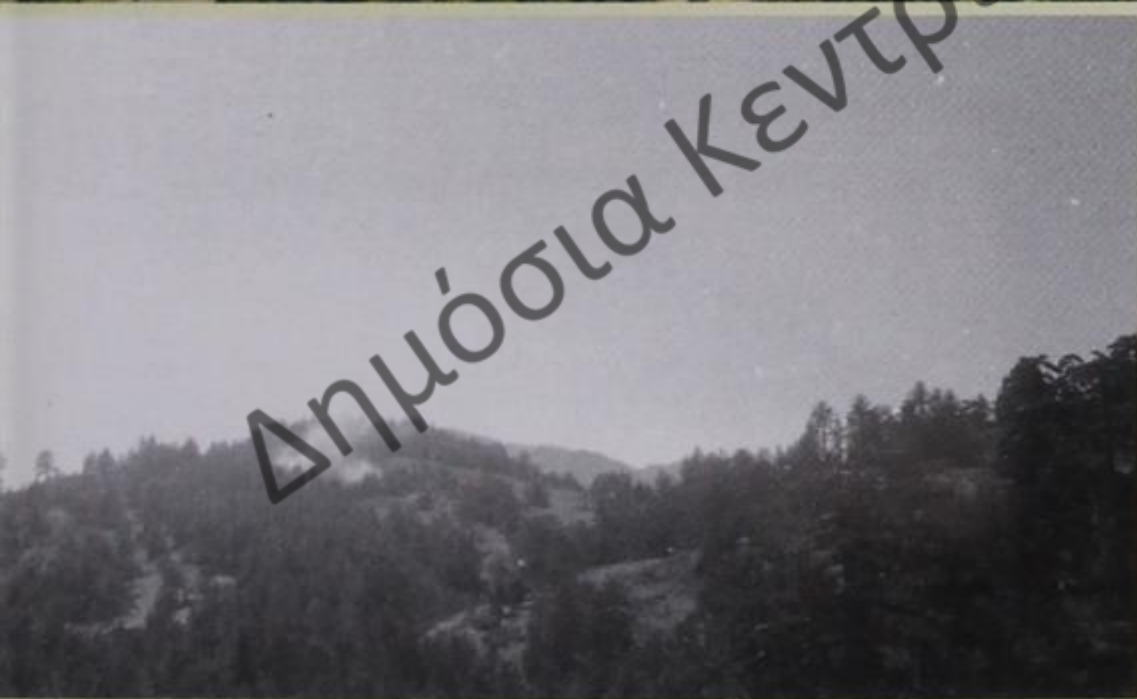
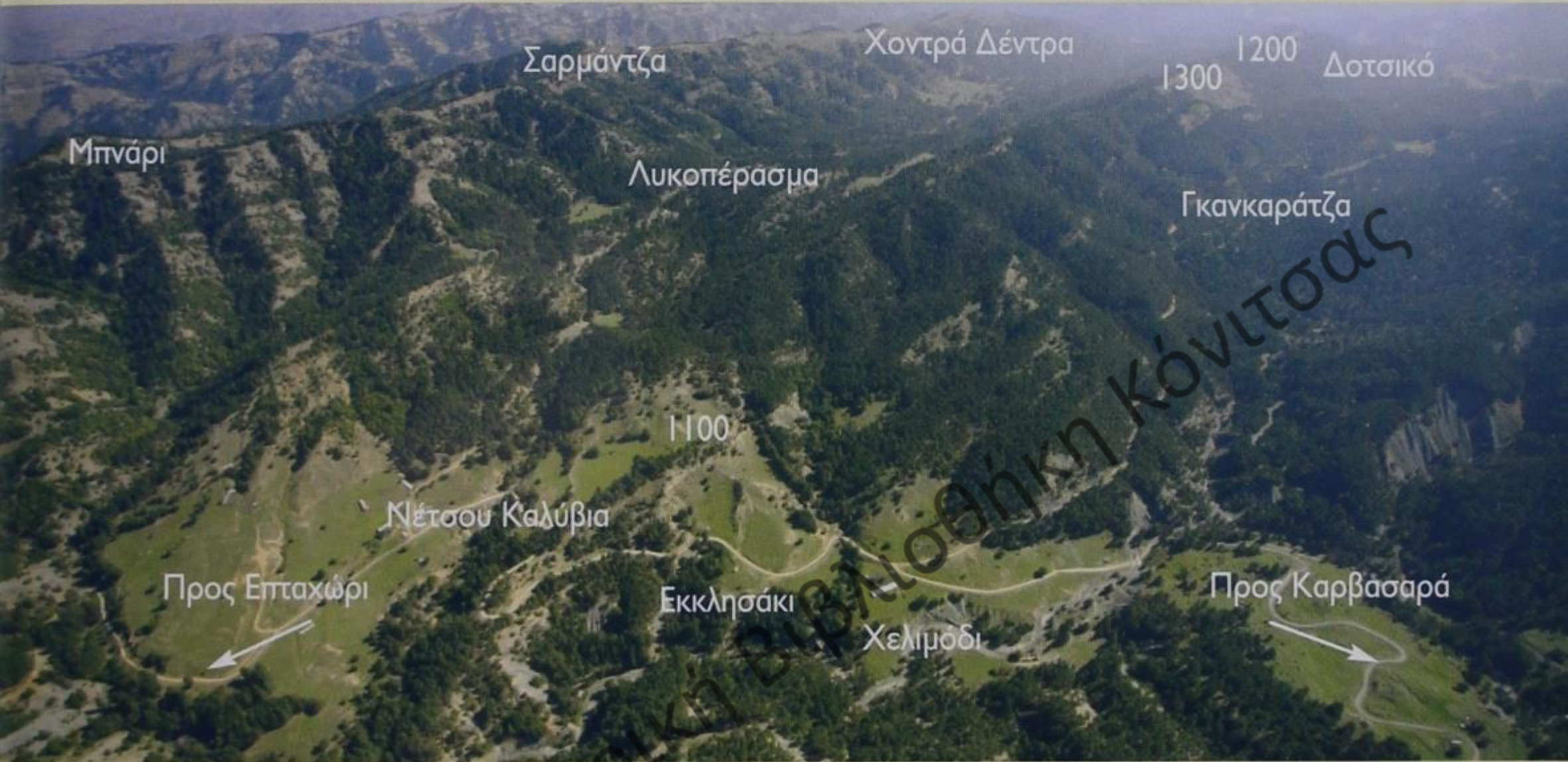
Δρομολόγιο: Από Πεντάλοφο: Μετά το 119ο χλμ. προς 118ο μπαίνουμε αριστερά σε χωματόδρομο. Δύο χλμ. με πορεία ανατολική και δεξιά στο δασικό δρόμο με πορεία νότια για τα επόμενα 2 χλμ. Ξανά δεξιά στη διασταύρωση διαρκούς ανάβαση Ν-ΝΔ και μετά από 1.800 μ. βγαίνουμε στον αυχένα. Δυτικά είναι η κορφή του Τάλιαρου. Συνεχίζουμε ανατολικά κατά μήκος του αυχένα για τα επόμενα 1.500 μ. και είμαστε κάτω από το Μπνάρι. Στα επόμενα 4 χλμ. πάντα στον αυχένα και με πορεία ανατολική φτάνουμε στη Σαρμάντζα. Από δω αρχίζει η κατηφοριά προς τα Μεγάλα Δέντρα. Ο δασικός δρόμος κατεβαίνει μέχρι και το ρέμα (το πιθανότερο είναι όταν θα έχει τυπωθεί αυτό το κείμενο να έχουν ανοιχτεί και οι δασικοί δρόμοι που συνδέουν τα Μεγάλα Δέντρα νότια με το Δοτσικό και βόρεια με το Δασύλλιο). Για Τάλιαρο από Επταχώρι ισχύει το ίδιο με μέτρηση από το 118ο προς 119ο (χάρτης αριστερά).

Από Δοτσικό: Από Δοτσικό υπάρχει ο παλιός δρόμος που διαπλατύνθηκε και βγάζει στην Κακαράτζα στα βόρεια της Σκούρτζας. Με μικρή πεζοπορική ανάβαση βγαίνουμε στο ύψωμα Σταυρός κι από κει έχουμε οπτική σε όλο το Λυκοπέρασμα. Λίγο πριν το Δοτσικό επίσης (στο δρόμο από Μέγαρο) υπάρχει δασικός δρόμος στη βόρεια πλευρά του Σταυρού, που βγάζει πάνω στο Λυκοπέρασμα (χάρτης αριστερά).

Πάνω: Η ανατολική πλευρά του μετώπου στον Τάλιαρο.

Μεσαία: Στο χάρτη αποτυπώνονται ο αυχένος Λυκοπέρασμα (με κοκκινόμαυρη διακεκομμένη) και η στρατηγική σημασία του Τάλιαρου ως προς το κέντρο της διάταξης των δυνάμεων του ΔΣΕ.

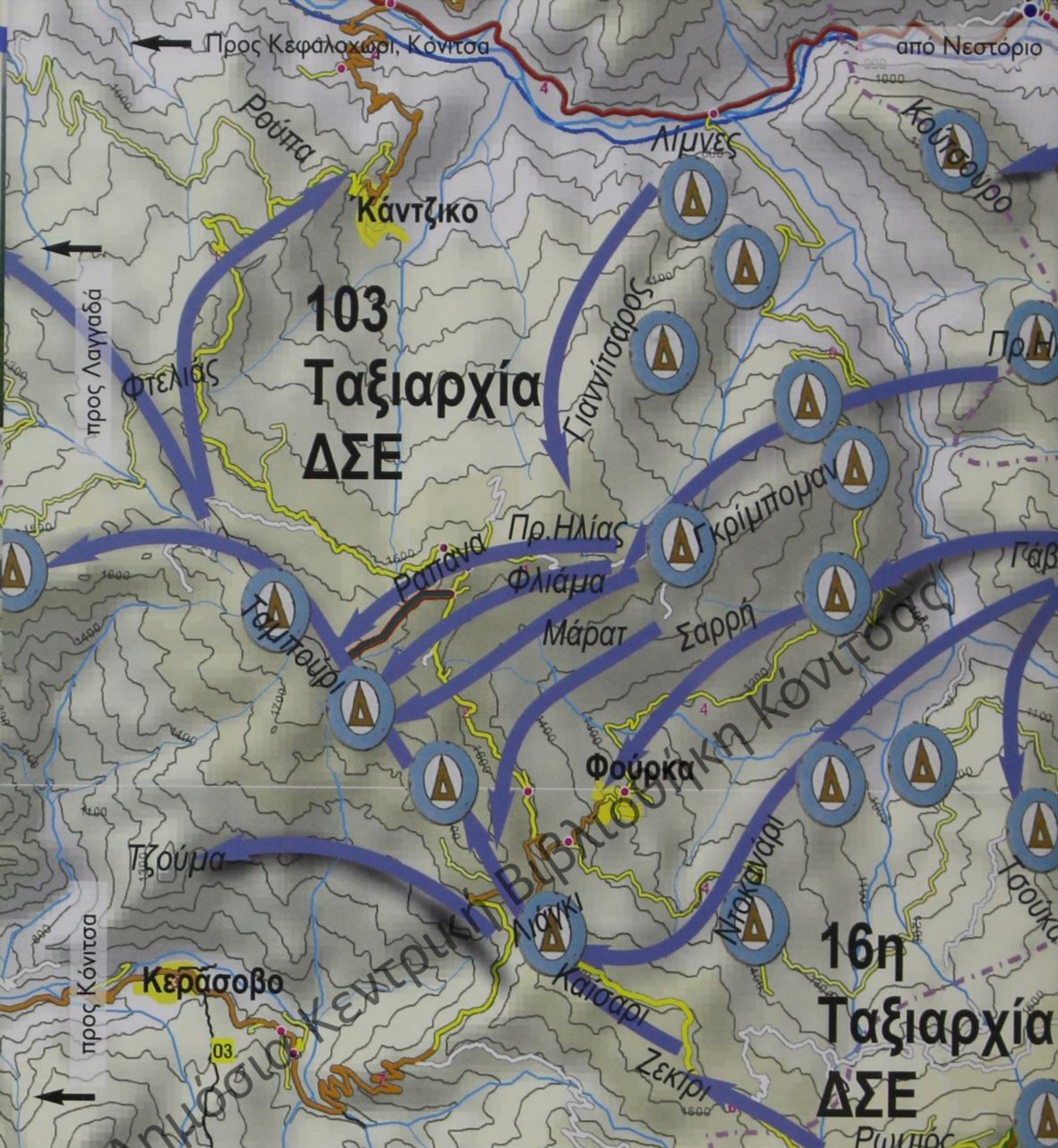

Πάνω: Το Λυκοπέρασμα, όπως φαίνεται από το βόρειο αντέρεισμα της Σκούρτζας.

Κάτω: Στη φωτογραφική σύνθεση (λήψη από τη Σκούρτζα) φαίνεται η στρατηγικής σημασίας θέση του Τάλιαρου, καθώς είναι το σημείο από το οποίο εξασφαλίζεται άμεση πρόσβαση στην κοιλάδα του Σαραντάπορου από ανατολικά.

103
Ταξιαρχία
ΔΣΕ

16η
Ταξιαρχία
ΔΣΕ

Οι μάχες στον ανατολικό Σμόλικα

Από τις 5 Ιούλη του '48—μετά το ρήγμα στον Τάλιαρο— το κέντρο των μαχών είχε μεταφερθεί στον ανατολικό Σμόλικα, στην περιοχή από τη Σκούρτζα ανατολικά ως το Ταμπούρι της Φλιάμας στα δυτικά. Εδώ είχαν μεταφερθεί η 16η Ταξιαρχία του ΔΣΕ που κρατούσε την περιοχή από Κίρκουρη μέχρι Σκούρτζα και η 103η Ταξιαρχία του ΔΣΕ που κρατούσε από Κούτσουρο μέχρι Ταμπούρι. Για ενίσχυση είχαν έρθει επίσης τμήματα της Σχολής Αξιωματικών του Γενικού Αρχηγείου και το Τάγμα Αλευρά που είχε φτάσει εδώ από τη Θεσσαλία. Τμήματα του Κλιμακίου του Γενικού Αρχηγείου Νότιας Ελλάδας που είχαν φτάσει επίσης για ενίσχυση του μετώπου παρέμειναν στο Μπογδάνι, ώσπου πήραν διαταγή να επιστρέψουν στη Ρούμελη. Το αστικό επιτελείο έριξε εδώ σοβαρές δυνάμεις της 2ης από βορρά και της 10ης Μεραρχίας από το νότο, με στόχο, αφού καταλάβει την περιοχή, να περάσει στο εσωτερικό της κοιλάδας του Σαραντάπορου. Χρειάστηκε να ματώνει επί 25 μέρες. Κάθε πλαγιά αυτής της περιοχής έχει να μαρτυρήσει στιγμές άφατου ηρωισμού από την πλευρά των μαχητών του ΔΣΕ, που κράτησαν το μέτωπο ανοικτό μέχρι τις 5 Αυγούστου, οπότε με διαταγή του Γενικού Αρχηγείου συμπύκθηκαν βόρεια του Σαραντάπορου. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Σκούρτζα έπεσε στις 4 Αυγούστου. Είχε προηγηθεί την 1η Αυγούστου η σύμπυξη των δυνάμεων της 105ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ από την περιοχή του Κλέφτη, στο δυτικό Σμόλικα, μετά από μάχη 45 ημερών. Με το μέτωπο να κρατιέται σ' όλη την έκταση από την Αλεβίτσα ως τα Γκρούσα κι από κει ως το Σμόλικα, το επιτελείο του αστικού στρατού ήταν υποχρεωμένο να αναπροσαρμόζει διαρκώς τα σχέδιά του. Η αναμέτρηση είχε πάρει χαρακτήρα μάχης βήμα το βήμα για την κατάληψη κάθε μέτρου γης.

2η Μεραρχία αστικού στρατού

Επταχώρι

Πα. Ηλίας

Ροσιτάρι

Τάλαρος

Ζούζουλη

Μπνάρι

Λευκαδία

Γλέτρα

Κακαβάς

Σαρμάντζα

Δημόσια Κεντρική Εύρωπη

Φάχη Γιόσα

10η Μεραρχία αστικού στρατού

Κισκούρη

Σκούρτζα

1532

Μπαλή

Τσορίλα

Σαμαρίνα

Αννίτσα

Ταμπούρι

↑ από Πεντάλοφο

↑ από Φιλιππίους

Πάνω:

Στην πανοραμική σύνθεση εμφανίζεται η ανατολική και βόρεια πλευρά της κοιλάδας του Σαραντάπορου, όπως φαίνεται όταν έχεις στην πλάτη την Κίρκουρη. Μετά τις 5 Ιούλη, οι δυνάμεις του ΔΣΕ κρατούσαν όλη τη γραμμή από Αρένες μέχρι Ζούζουλη. Ο αστικός στρατός επιδίωκε να πάρει Μπουχέτσι και Κούτσουρο, ώστε να περάσει μέσα στο Σαραντάπορο.

υρούσια Γούπατα

Κρυονέρι

Παλιοκρίμνι

ΣΤΟΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΣΜΟΛΙΚΑ

Κορφές

Επταχώρι

Ταλιάρος

Ζούζουλη

Κάτω:

Στις δύο φωτογραφίες, το μέτωπο του ανατολικού Σμόλικα, όπως φαίνεται από την πλευρά του Τάλιарου. Οι δυνάμεις του ΔΣΕ κράτησαν επί ένα μήνα ανοιχτό το μέτωπο, υποχρεώνοντας τον αστικό στρατό να πληρώσει βαρύ τίμημα.

Μόσια

2631

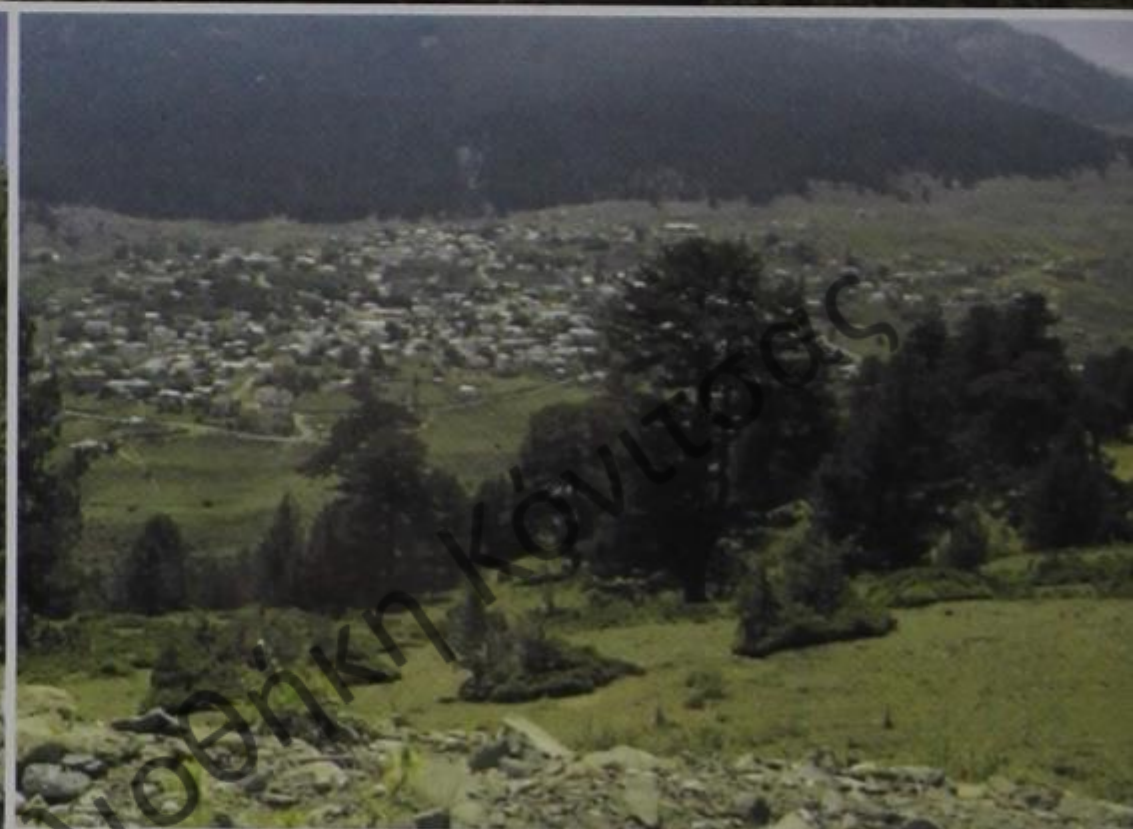
Μπογδάνι

1855

Κίρκουρη

Ντελιχμέτ

1800

Φτάνοντας στη Σαμαρίνα υπάρχουν δύο επιλογές: Από την ασφαλτο ανάβαση στον αυχένα προς Φούρκα. Κι από τη χωματινή λίγο έξω από το χωριό ανάβαση προς Ρεβέντα. Προτείνουμε τη δεύτερη (βλ. χάρτη σελ. 129). Φτάνοντας στη βάση της Σκούρτζας, κάνουμε γύρω το βουνό μέχρι να βγούμε στο βόρειο τμήμα του. Όλο το αντέρεισμα είναι σπαρμένο από πολυβολεία του ΔΣΕ. Από κει ξεκινάμε την ανάβαση προς την κορφή. Από κει που τελειώνει το δασωμένο, έχουμε οπτική βόρεια προς Λυκοπέρασμο Τάλιαρο, Πρ. Ηλία Ζουμπανίου (φωτ. δεξιά). Λίγα μέτρα πριν από το υψομετρικό, βρίσκουμε τα υπολείμματα ενός ολόκληρου οικισμού. Εδώ έμεναν ως τις 4 Αυγούστου του 1948 μαχητές της 16ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ.

Πάνω και κάτω: Προτείνουμε αυτό το ταξίδι να αρχίσει από το Δίστρατο προς τη Σαμαρίνα. Η διαδρομή ανταμείβει. Παρότι είναι έντονα τα σημάδια από τις τελευταίες πυρκαγιές, υπάρχουν ακόμα σημαντικά τμήματα δάσους ανέγγιχτα. Στο δρόμο συναντάς το φαράγγι της Βάλια Κίρνα (καμένο σήμερα).

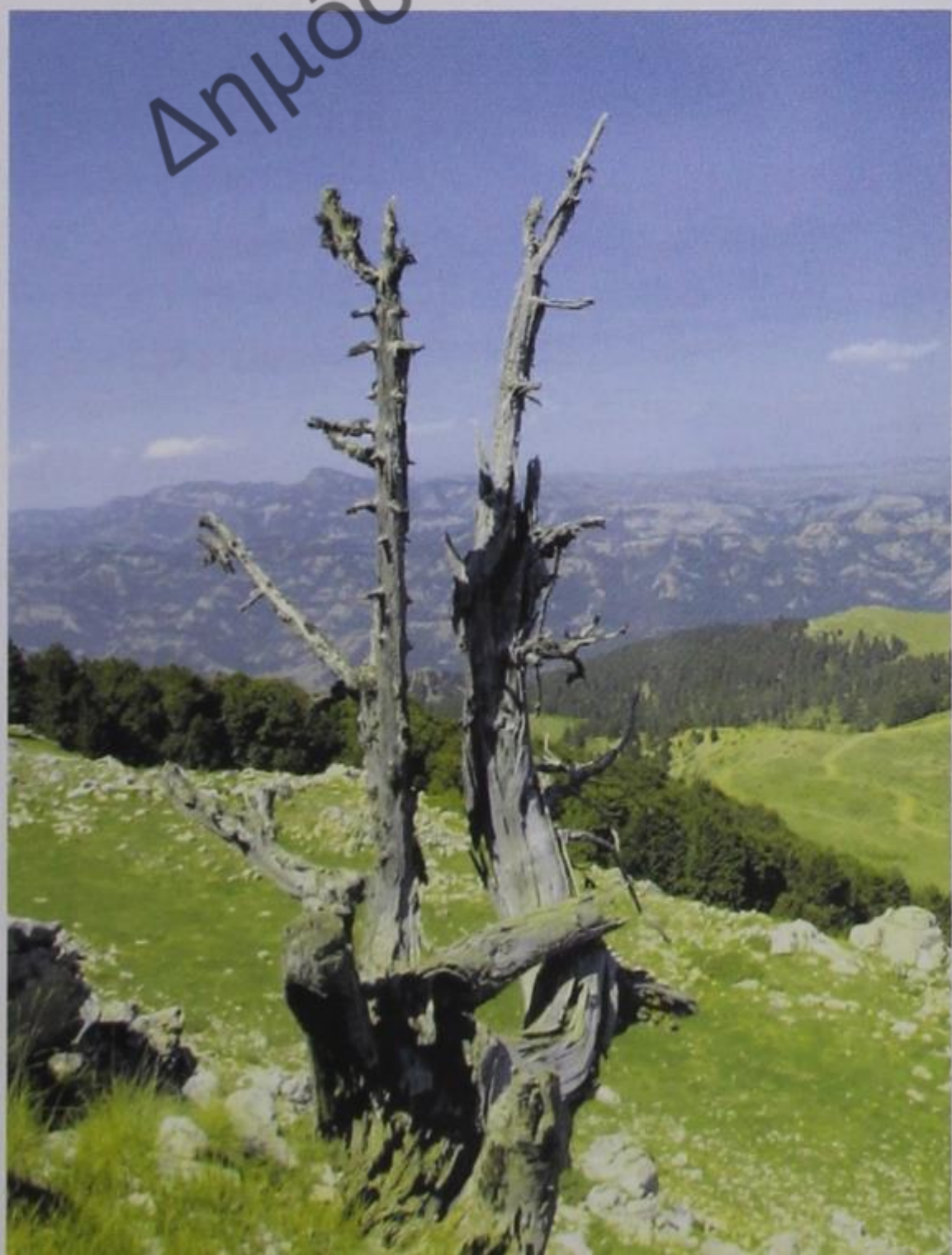
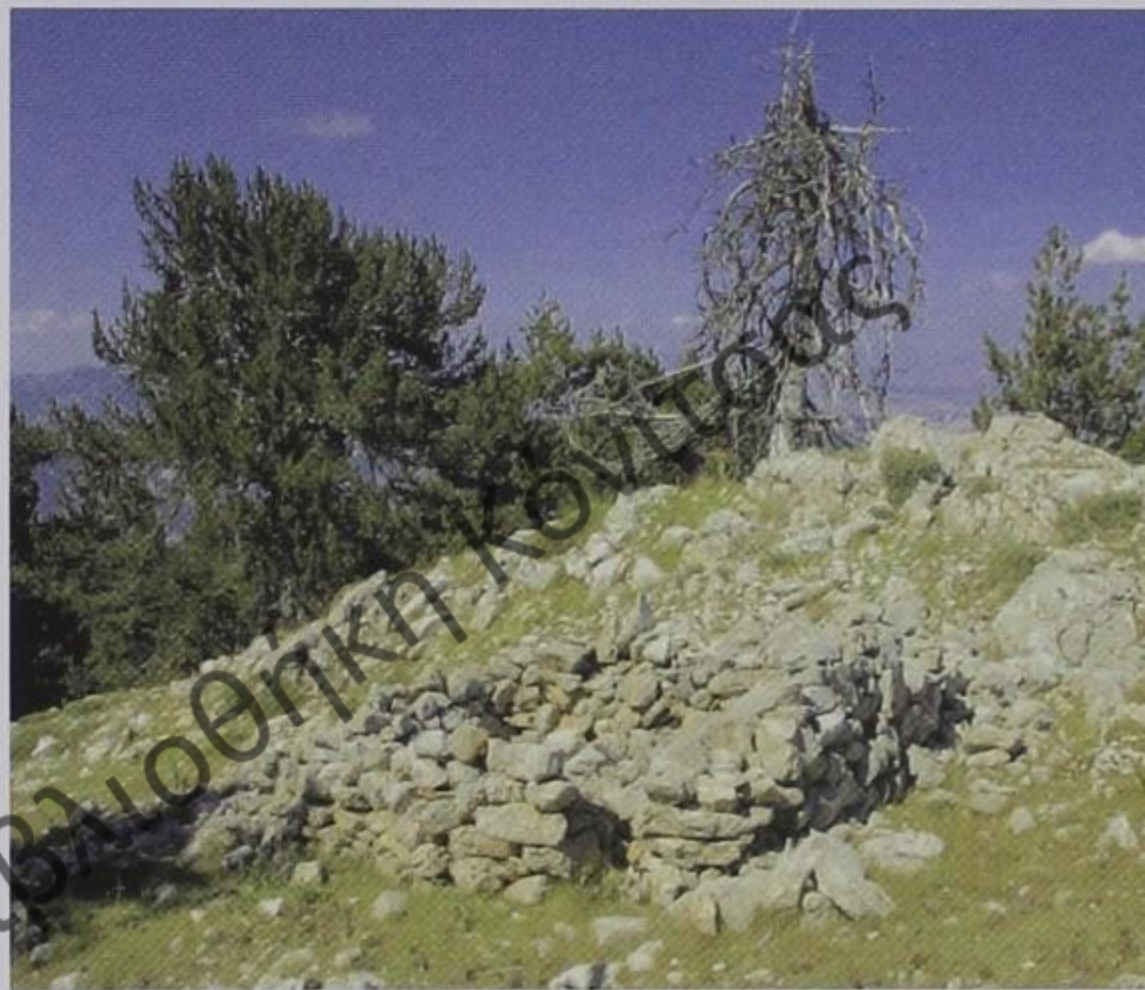

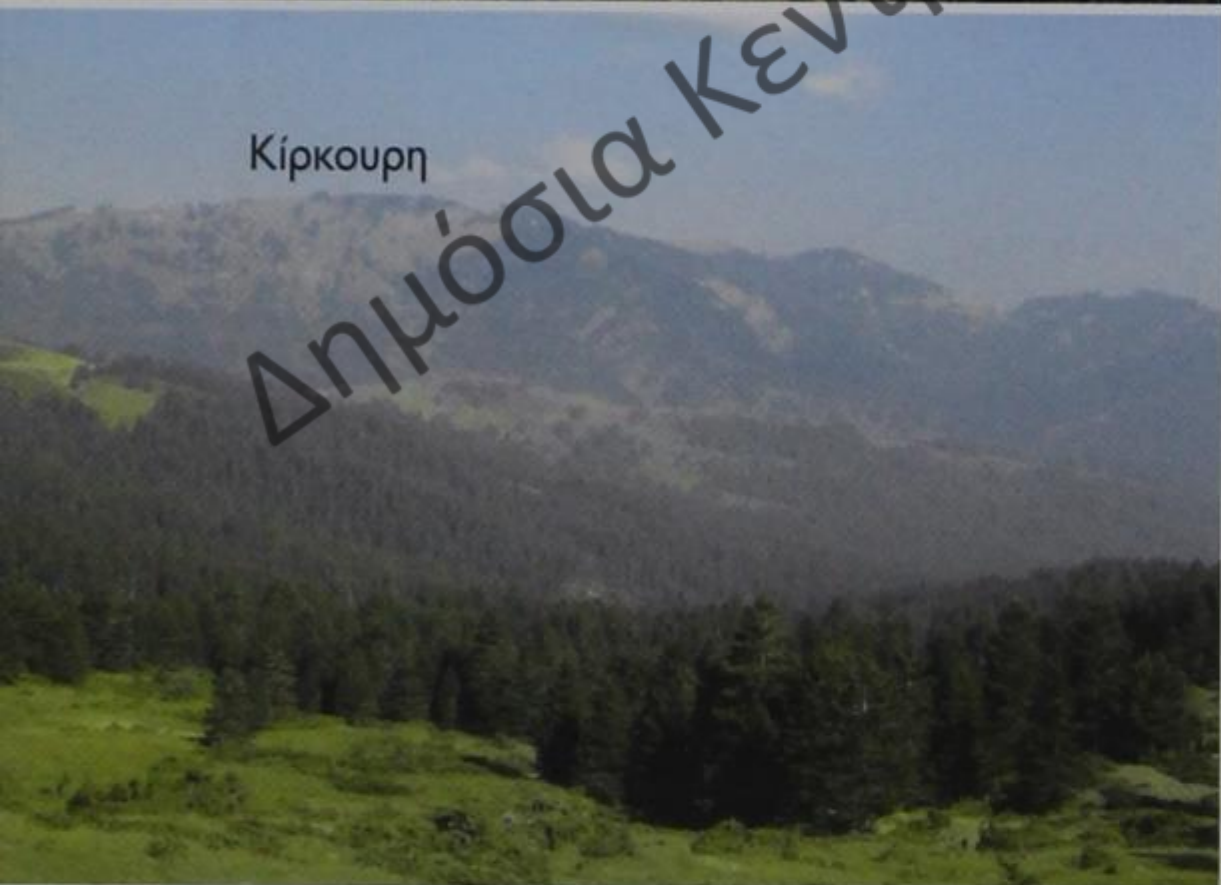
Η ανάβαση της Σκούρτζας από βόρεια

Στη Σκούρτζα

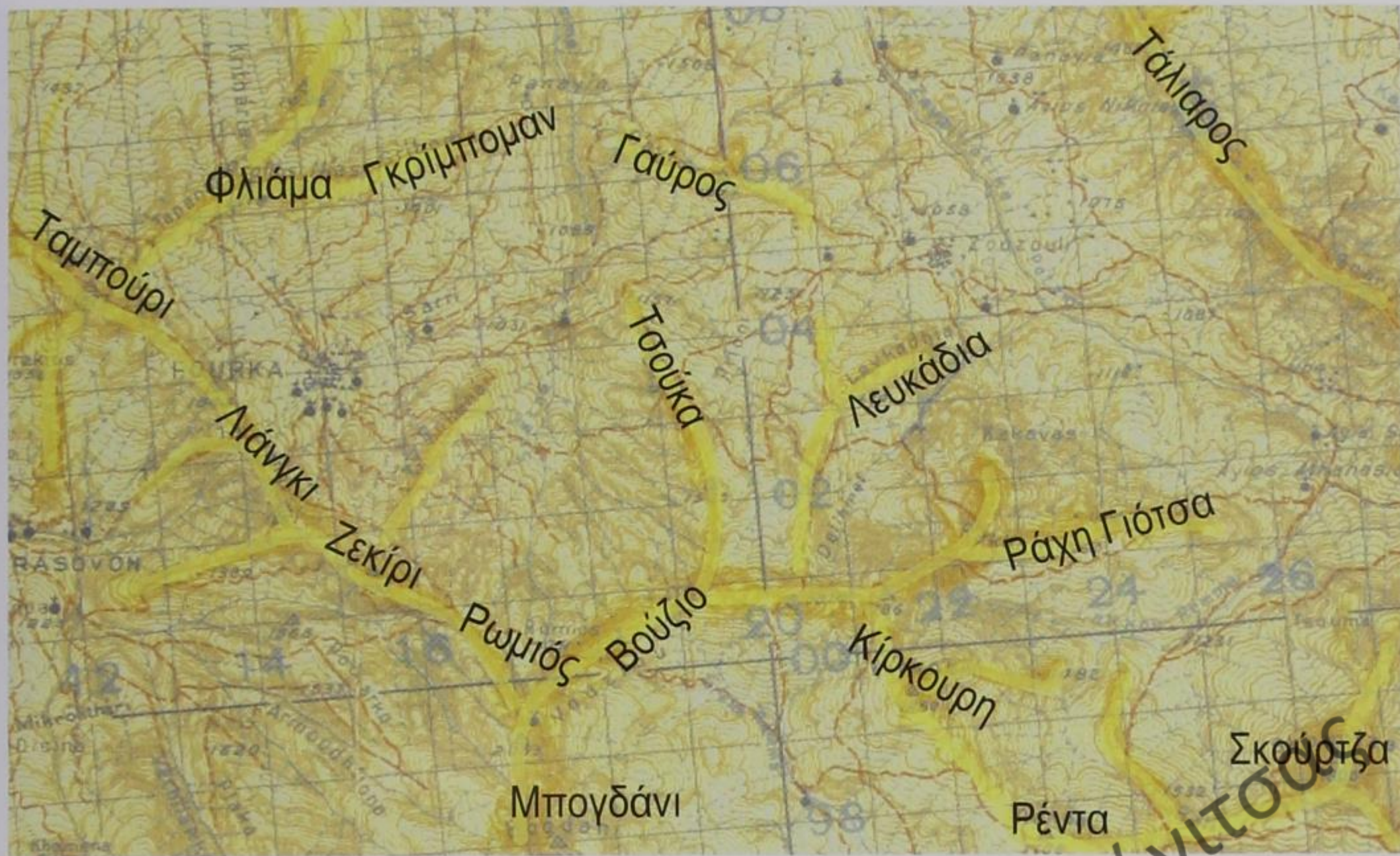
Από την κορφή της Σκούρτζας στα 1799, κοιτώντας δυτικά έχουμε οπτική σε όλο το πεδίο της μάχης από τις 5 Ιούλη μέχρι τις 5 Αυγούστου. Οι μαχητές του ΔΣΕ μετά το ρήγμα στον Τάλιαρο (δεξιά στην πανοραμική) κράτησαν τη γραμμή άμυνας από το Κούτσουρο ως τη Ράχη Γιότσα. Και είναι χαρακτηριστικό ότι η Σκούρτζα κρατήθηκε ως τις 4 Αυγούστου, ενώ ήδη είχαν πέσει τα γύρω υψώματα. Και άρχιζε η σύμπτυξη των δυνάμεων του ΔΣΕ βόρεια του Σαραντάπορου (το σημείο ανάμεσα Κούτσουρο - Μπουχέτσι). Το Τρούρι έπεσε στις 5 Αυγούστου, όταν πέραν το σύνολο των δυνάμεων του ΔΣΕ είχε περάσει βόρεια.

Για την κατανόηση της σκληρότητας των μαχών σ' αυτήν την περιοχή, πρέπει ο ταξιδιώτης να 'χει στο νου του ότι το μέτωπο ήταν διπλό: Στο δυτικό μέτωπο ο αστικός στρατός είχε κολήσει μπροστά στην αντίσταση των δυνάμεων της 105ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ στον Κλαφτη. Έτσι προσπαθούσε να βαθύνει το ρήγμα στο κέντρο της διάταξης του ΔΣΕ, στον ανατολικό Σμόλικα. Εδώ, από τις 6 Ιούλη, οι μαχητές του ΔΣΕ κρατάνε στη Σκούρτζα και ενισχύουν την άμυνα στη Ράχη Γιότσα, στα Λευκάδια και το Γαύρο, όπου επιχειρούν να ανέβουν δυνάμεις της 10ης Μεραρχίας (ο χάρτης στη σελ. 135 είναι από την εποχή των μαχών και πάνω του έχουμε τονίσει τις γραμμές οχύρωσης και τα υψώματα). Ο αστικός στρατός δέχεται ισχυρό χτύπημα από τη Σκούρτζα και ισχυρή αντίσταση στο άλλο μέτωπο. Αξιωματικοί του αστικού στρατού εκτιμούν ότι η όλη επιχείρηση μπορεί να εξελιχθεί σε τραγωδία, καθώς οι δυνάμεις τους κινούνται σε μια σχετικά στενή λουρίδα γης. Όμως, ο ΔΣΕ δε διαθέτει τις απαραίτητες δυνάμεις για να επιχειρήσει το αναγκαίο χτύπημα στο Λυκοπέρασμα.

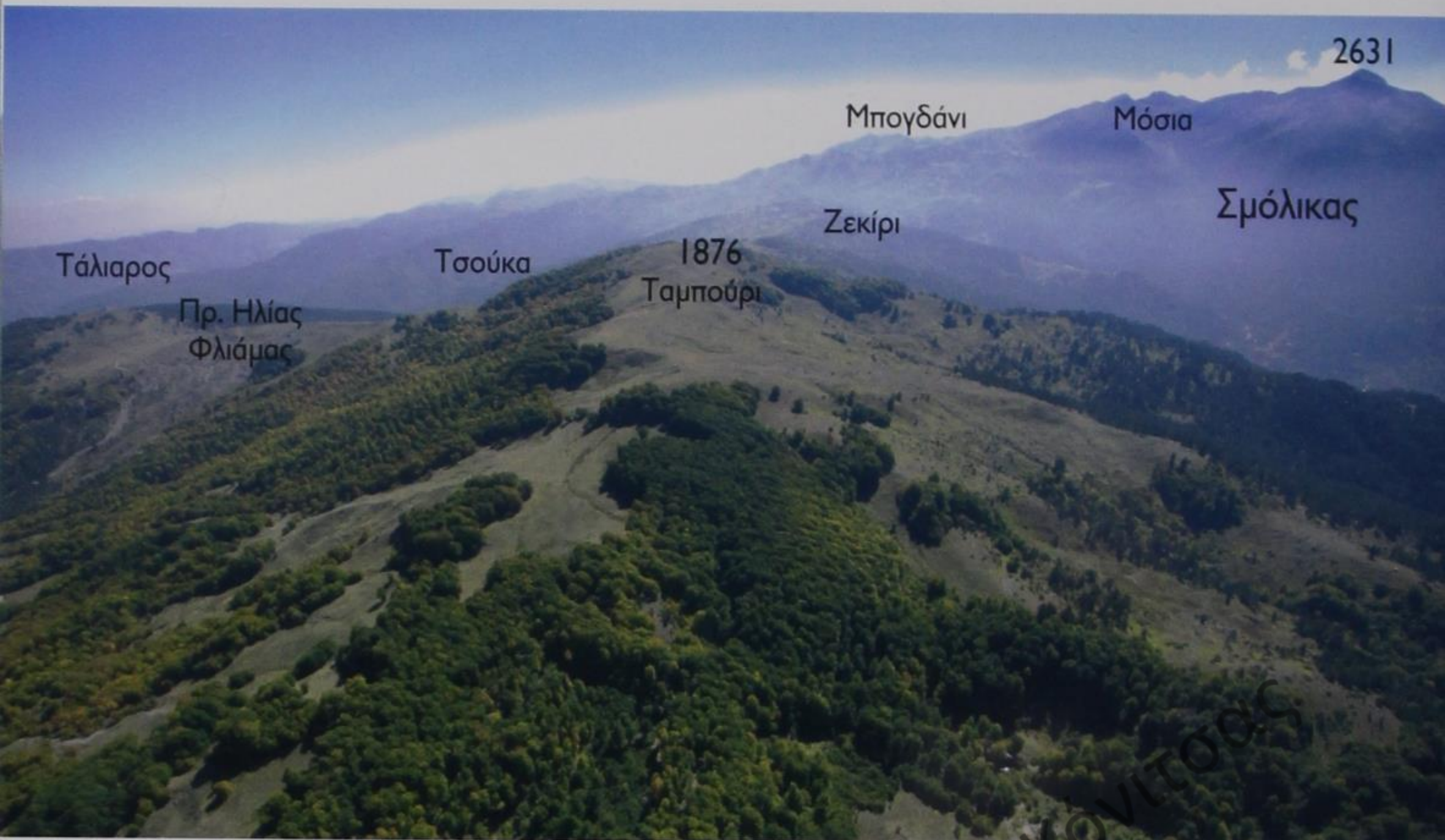
Χάρτης με τις οχυρώσεις του ΔΣΕ (Αρχείο ΚΚΕ).

Τμήματα της Σχολής Αξιωματικών του Γενικού Αρχηγείου του ΔΣΕ πήραν διάταξη στη γραμμή Μπουχέτσι - Ράχη Γιότσα. Τα Λευκάδια τα κρατούσαν δύο τάγματα, ενώ προς Γκρέκο (Ρωμιό) πήρε διάταξη η 123η Ταξιαρχία. Το τμήμα Κούτσορο - Πρ. Ηλίας Φούρκας και Γαύρο το κρατούσε η 103η Ταξιαρχία.

Η 10η Μεραρχία του αστικού στρατού είχε συγκεντρώσει τις δυνάμεις της προς Γιότσα και Σκούρτζα. Δεν μπόρεσε να βάλει πόδι ούτε στις προσβάσεις της Σκούρτζας μέχρι την 1η Αυγούστου. Αλλά στις 12 Ιούλη ο αστικός στρατός πήρε Γιότσα και Γαύρο. Στις 14 το μέτωπο ήταν στην Κίρκουρη, ενώ η Σκούρτζα ήταν υπό διαρκή επίθεση. Προς Κίρκουρη έστειλε δυνάμεις και η 2η Μεραρχία. Μέχρι 16 Ιούλη δεν την πήραν. Διάρκεις επιθέσεις από Κούτσορο προς Τσούκα. Την πήραν στις 19 Ιούλη. Μέχρι 25 Ιούλη σταμάτησαν, καθώς είχαν πάρει τη γραμμή Κούτσορο - Γιό-

τσα, αλλά δεν είχαν πάρει τη Φλιάμα. Στις 26 και 27 χτυπάνε προς Γκρέκο, Δοκανάρι. Τους αντιμετωπίζει αποφασιστικά η 123η Ταξιαρχία του ΔΣΕ. Παράλληλα, χτυπούν προς Πρ. Ηλία όπου βρίσκουν μπροστά τους την 103η Ταξιαρχία του ΔΣΕ, που καλύπτει όλη την περιοχή μέχρι το Κάντισκο. Αναγκάστηκαν να στραφούν προς Ζεκίρι, όπου συγκέντρωσαν δυνάμεις για να βγουν στον αυχένα της Φούρκας. Στόχος τους να ενωθούν στον αυχένα με δυνάμεις της 75ης αστικής Ταξιαρχίας, που ερχόταν από την περιοχή του Κεράσοβου. Μέχρι τις 31 Ιούλη, μάχες «μαλλιά με μαλλιά» σ' όλο τον αυχένα. Συγκεντρώνουν και πάλι τις δυνάμεις τους στον Πρ. Ηλία με στόχο να χτυπήσουν από κει το Ταμπούρι. Το πήραν μόνο όταν πλέον οι δυνάμεις του ΔΣΕ συμπύχθηκαν βόρεια του Σαραντάπορου, καθώς στο μεταξύ είχε γίνει σύμπυξη και από την πλευρά του Κλέφτη.

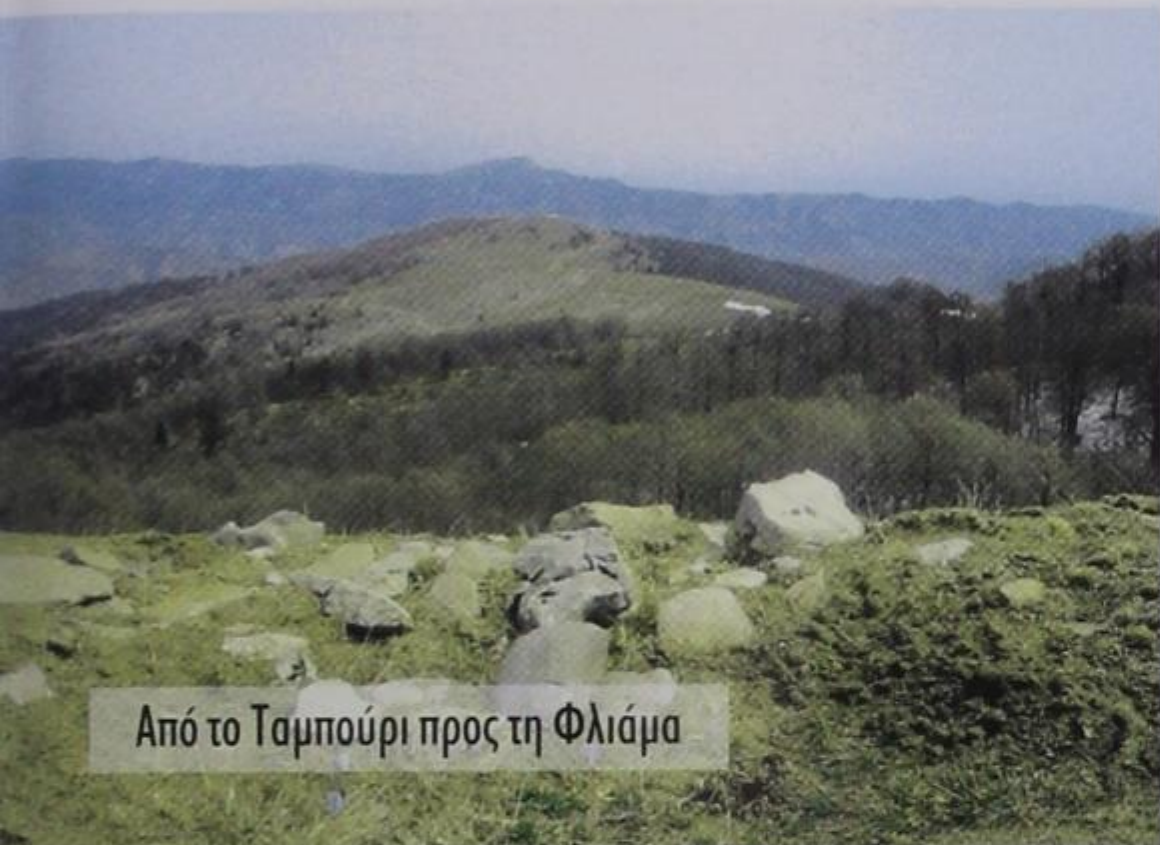

■ εκωριστή θέση στις αναφορές μας έχει η
 ■ μάχη στο Ταμπούρι. Οι μαχητές που υπε-
 ■ ρασπίστηκαν αυτήν την κορφή συγκέν-
 τρωσαν πάνω τους το σύνολο των δυνάμεων
 του αστικού στρατού που βρίσκονταν στην πε-
 ριοχή. Ο αστικός στρατός, κατέχοντας από την
 1η Αυγούστου τον Πρ. Ηλία της Φλιάμας, έλιω-
 σε κυριολεκτικά τα βράχια με βολές από αερο-
 πλάνα και πυροβολικό. Στις 4 Αυγούστου, οι μα-
 χητές της 16ης Ταξιαρχίας έδιναν μάχη πιασμέ-
 νοι «στα χέρια» για να κρατήσουν το ύψωμα
 1644, που κατέλαβε τελικά ο εχθρός ύστερα από
 επανειλημμένες φάσεις κατάληψης και ανακα-
 τάληψης. Το ίδιο συνέβη και στο κυρίως Τα-
 μπούρι, που συνεχίστηκε η επίθεση του εχθρού
 με τμήματα διαδοχικά της 2ης και της 10ης Με-

ραρχίας από τις 3 κατευθύνσεις (από Ζεκίρι, από
 Φούρκα και από Προφήτη Ηλία). Πάνω από
 10.000 βλήματα πυροβολικού και όλμων έπε-
 φταν μέρα και νύχτα πάνω στο Ταμπούρι, που
 σχεδόν ήταν ανοχύρωτο. Τα αεροπλάνα του
 εχθρού κατά πεντάδες ολόκληρη μέρα γύριζαν
 πάνω από το ύψωμα μυδραλιοβολώντας και ρί-
 χνοντας ρουκέτες. Το ύψωμα υπερασπίστηκαν
 με άφθονο ηρωισμό και αυταπάρνηση, δίπλα
 στους μαχητές της 16ης Ταξιαρχίας, και οι μα-
 χητές τμημάτων της 103ης και της 123ης Τα-
 ξιαρχίας. Στις 4 προς 5/8 τη νύχτα, τα τμήματα
 του ΔΣΕ με διαταγή του ΓΑ συμπύχθηκαν κι-
 νούμενα σε καινούργιες θέσεις βόρεια του Σα-
 ραντάπορου και πήραν εκεί διάταξη.

Από το Ταμπούρι προς τη Φλιάμα

Από το Ταμπούρι προς τον Κλέφτη

Προς Γιάννενα

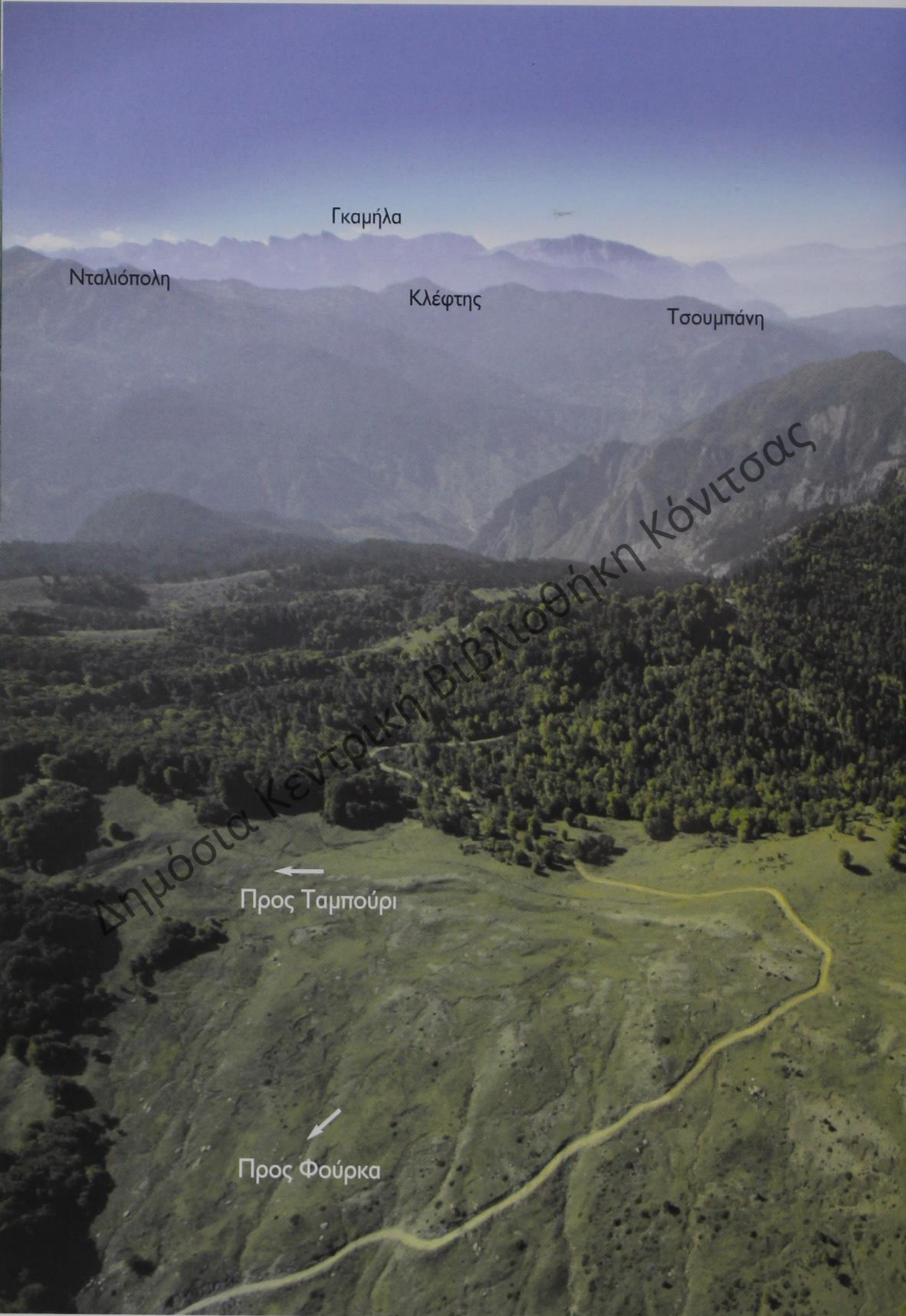

Προς Επιταχώρι

Προς Κόνιτσα

Προς Σαμαρίνα

Με κοκκινόμαυρη γραμμή, οι δύο διαδρομές για την ανάβαση στο Ταμπούρι. Η μία ανατολικά από τη Φλιάμα και η άλλη βόρεια από τη Φτελιά. Με ασπροπράσινο, δύο διαδρομές από Κάντσικο και Κεράσοβο για όσους έχουν όρεξη για λίγο περισσότερο περπάτημα. Αξίζουν και οι δυο τον κόπο.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Γύφτισσα

Μαριά

Πύργος
Στράτσανης

Κάμενικ

Αφήνουμε πίσω μας το Ταμπούρι για να πάμε στη περιοχή της Κόνιτσας. Μπορούμε να πάμε είτε κατεβαίνοντας στη Λαγκάδα κι απο εκεί στον κεντρικό δρόμο για Γιάννενα, είτε απο Φούρκα - Κεράσοβο, πάλι με κατεύθυνση προς Γιάννενα (χάρτης στη σελ. 128). Στόχος μας αυτή τη φορά να ταξιδέψουμε στις περιοχές όπου αναπτύχθηκε το δυτικό μέτωπο των επιχειρήσεων της μεγάλης μάχης του Γράμμου το καλοκαίρι του 1948 (χάρτης στη σελ. 137).

Σ' αυτήν τη περιοχή σύμφωνα με το αρχικό σχέδιο του επιτελείου του ΔΣΕ, απέναντι στις δυνάμεις της 9ης Μεραρχίας του αστικού στρατού θα στέκονταν η 105η Ταξιαρχία της 670ης Μονάδας του ΔΣΕ με εφεδρεία την 102η Ταξιαρχία. Η 105η είχε αναπτύξει τη διάταξή της στο συγκρότημα Πύργος Στράτσανης - Μπολιάνα - Κλέφτης, ενώ τμήματα της 102ης ήταν προωθημένα στα Ζαγόρια και η βασική της δύναμη κάλυπτε τη γραμμή Μαριά - Αμάραντος - Κάμενικ. Η 103η που αρχικά προβλεπόταν να είναι εφεδρεία βόρεια του Πύργου Στράτσανης, γρήγορα προωθήθηκε προς Γύφτισσα, Κούτσοуро - Ζούζουλη, με προσανατολισμό στο ανατολικό μέτωπο.

Το σχέδιο «Κορωνίς» προέβλεπε για το δυτικό μέτωπο οι δυνάμεις της 9ης Μεραρχίας με έναρξη στις 14 Ιούνη στην πρώτη φάση να καταλάβουν σε σύντομο χρόνο τη γραμμή Μαριά - Κάμενικ - Γκόλιο - Στενό και να προωθηθούν στα υψώματα Λιόκου. Ο σχεδιασμός αυτός τινάχτηκε από την αρχή στον αέρα, καθώς ο ΔΣΕ είχε προωθήσει τμήματα της 102ης Ταξιαρχίας του στα Ζαγόρια όπου και έκαναν επιτυχή αντιπερισπασμό στα μετόπισθεν του αστικού στρατού και συγκεκριμένα στη περιοχή των Ασπραγγέλων (χάρτης στη σελ. 140). Το ρήγμα που δημιουργήθηκε ανάμεσα στην 9η Μεραρχία και την 10η στα ανατολικά διατάχθηκε να κλείσει η 8η Μεραρχία. Η όλη επιχείρηση είχαν σαν αποτέλεσμα να μείνουν καθηλωμένα 8 τάγματα της 9ης και της 10ης από τις 14 μέχρι τις 17 Ιούνη.

Τελικά στις 19 και 20 Ιούνη η 9η Μεραρχία συγκέντρωσε τις δυνάμεις της γύρω από την Κόνιτσα με βάση εξόρμησης τη γραμμή Καβάσιλα - Ιτέα - Στρογγυλό. Απέναντί τους η 102η Ταξιαρχία του ΔΣΕ πήρε διάταξη στη γραμμή Κάμενικ - Γκόλιο με μικρά τμήματα προωθημένα σε Μαριά - Γκορίτσα. Η 105η, επίσης είχε ήδη διάταξη από Πύργο Στράτσανης - Μπολιάνα - Τσουμπάνη - Κλέφτη - Σούσιτσα (χάρτης στη σελ. 143).

Πάνω: το μέτωπο από τη Μαριά (αριστερά) στο Κάμενικ, το Στενό, τη Στράτσανη, την Μπολιάνα - Γύφτισσα και το ύψωμα Τσουμπάνη, όπως φαίνονται από υψώματα Ιτέας.

Κάτω: Ο κάμπος της Κόνιτσας.

Ημερολόγιο

Στις 21 Ιούνη κι ενώ οι επιχειρήσεις βρίσκονταν στη μεγαλύτερη ένταση στον τομέα Νεστορίου, ο αστικός στρατός ενήργησε στο άλλο άκρο της διάταξης του ΔΣΕ σοβαρή επιθετική προσπάθεια.

Επιτίθεται προς πρ. Ηλία Αμάραντου με σκοπό να καταλάβει το Γκόλιο - Στενό, και δεξιότερα του Πύργου Στράτσανης.

Στις 25 Ιούνη τα τμήματα του ΔΣΕ κάνουν αντιπίθεση σ' όλο τον τομέα της Κόνιτσας και ανέτρεψαν τον εχθρό απ' την κορυφογραμμή της Σούσνιτσας.

Την ίδια μέρα τμήματα της 102ης Ταξιαρχίας από Κάμενικ - Γκόλιο - Στενό αντεπιτίθενται στα υψώματα προφήτη Ηλία Αμάραντου, ύψωμα 1615 και Γκορίτσα, όμως παρά τις σκληρές μάχες δεν μπόρεσαν να ανακαταλάβουν τα υψώματα.

Την ίδια πάντα μέρα ο αστικός στρατός επιτέθηκε προς Μπολιάνα - πρ. Ηλία Καστανιάς, αλλά αποκρούστηκε από τμήματα της 103ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ.

Από τις 28 Ιούνη αντείχονται οι επιθέσεις στη Σούσνιτσα. Την επομένη παίρνουν και το ύψωμα Τσουμπάνη, οπότε πλέον το βάρος πέφτει στον Κλέφτη.

Στις 5 Ιούλη ο εχθρός κατέχει τη γραμμή πρ. Ηλία Αμάραντου - υψ. 1615 - Ισιώματα - υψ. 1133 - Πύργο Στράτσανης, Αγ. Μηνά, Αγροφωλή, υψ. 1139, και Βόρεια προς Μοναστήρι, Μολίστα, Τσουμπάνη, αυχένα Σούσνιτσας, υψ. 1264 και ανατολικότερα. Επικεντρώνει να προωθηθεί προς Κλέφτη - Γύφτισσα.

Ο εχθρός καθλώνεται χάρη στην αντίσταση των τμημάτων μπροστά στον Κλέφτη, στην Μπολιάνα, το Κάμενικ, το Γκόλιο - Στενό. (Χάρτης εποχής στη σελ. 145).

Πάνω: Στη φωτογραφία φαίνεται γραμμή Σούσνιτσα - Κλέφτης - Τσουμπάνη όπου είχαν πάρει διάταξη δυνάμεις της 105ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ. Με μαύρη διακεκομμένη σημειώνεται η βάση εξόρμησης του αστικού στρατού και με μπλε οι κατευθύνσεις των ταγμάτων της 9ης Μεραρχίας.

Κάτω: Η κορυφογραμμή Τσουμπάνη, Κλέφτης, Σούσνιτσα που κρατούσε ο ΔΣΕ. Ο αστικός στρατός κινήθηκε από το Στρογγυλό προς Νικάνορα και από Πεκλάρι προς Σούσνιτσα.

Πάνω: Με μαύρη διακεκομμένη σημειώνονται οι κινήσεις του αστικού στρατού στη βόρεια πλευρά του δυτικού μετώπου. Οι δυνάμεις της 102ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ κράτησαν τη γραμμή Κάμενικ - Γκόλιο - Καρδάρι - Στενό, όπως επίσης και την Μπολιάνα.

Κάτω: Στο χάρτη καταγράφονται οι θέσεις του ΔΣΕ και οι πρώτες ενέργειες του αστικού στρατού. Με Δ1 και Δ2 σημειώνονται οι αφετηρίες για ανάβαση σε Μπολιάνα και Κλέφτη.

Δρομολόγια για Μπολιάνα - Κλέφτη

Δ1. Με αφετηρία την Πυρσόγιαννη κατευθυνόμαστε προς Γιάννενα. Στο 86 χλμ. μετά τη γέφυρα αριστερά στο δρόμο για Καστάνιανη. Στα 5 χλμ. και πριν μπούμε στο χωριό στρίβουμε δεξιά στο χωματόδρομο. Ανεβαίνουμε στην Μπολιάνα. Σταματάμε στη μεγάλη στροφή όταν πια ο δρόμος γυρνά σε ανατολική πορεία. Από κει έχουμε εποπτεία για τις κινήσεις που έγιναν στο ξεκίνημα των μαχών. Κοιτώντας κάτω το Σαραντάπορο στο δεξί μας έχουμε τον Πύργο της Στράτσανης (ξεχωρίζει από τις κεραιές κινητής) και πίσω του το βράχο του Κάμενικ. Ανάμεσά τους τον πρ. Ηλία Αμαράντου. Ανάμεσα Αμαράντο και Σαραντάπορο τη Μαριά και χαμηλά της την Γκορίτσα.

Στο αριστερό μας διαγράφεται η κορυφογραμμή του Σμόλικα με τον Κλέφτη να δεσπόζει ακριβώς πάνω από την Πουρνιά. (Χάρτης στη σελ. 143).

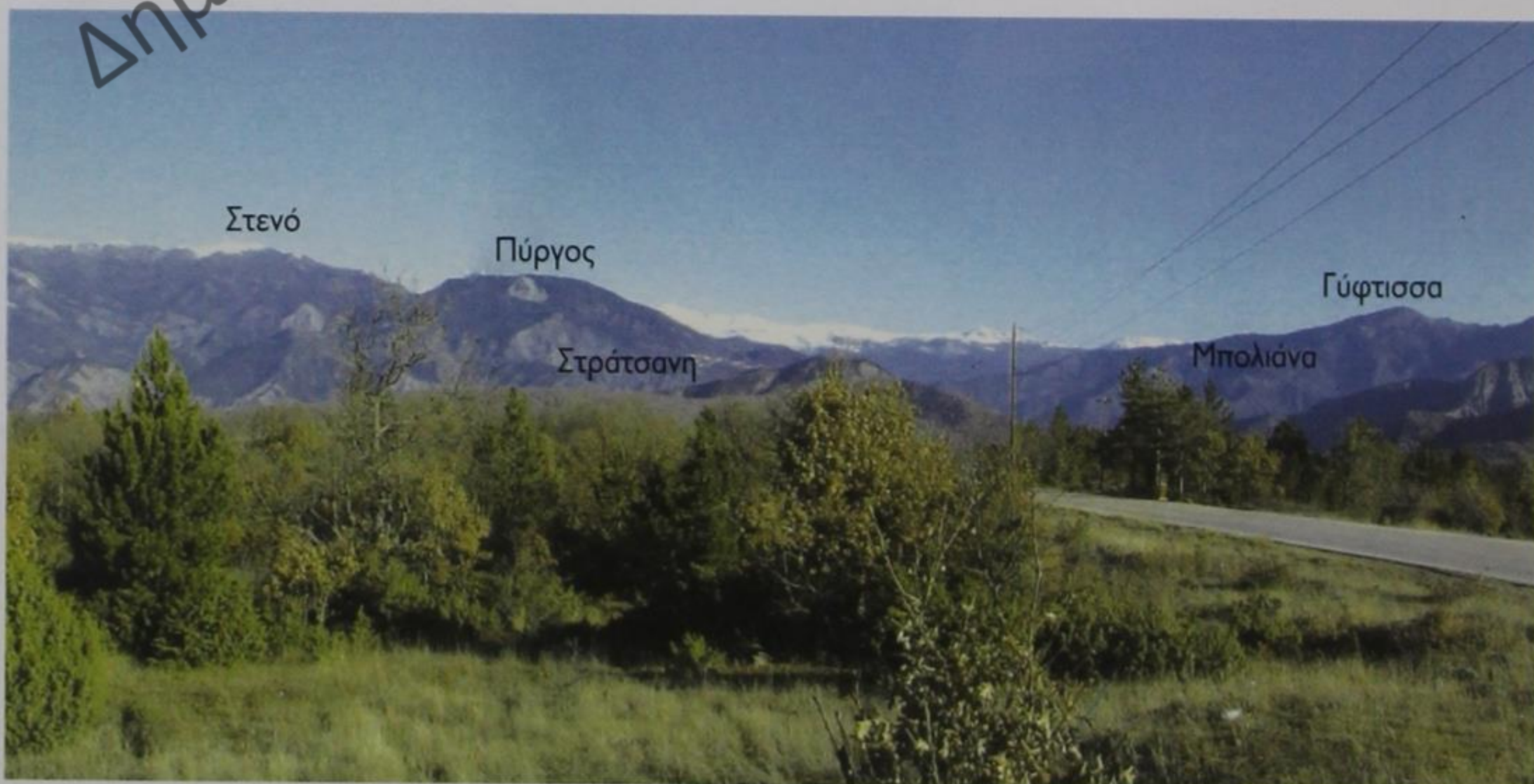
Δ2. Με αφετηρία την Κόνιτσα κατευθυνόμαστε προς Ελεύθερο για το ανέβασμα στον Κλέφτη (ειδικός χάρτης στο θέμα για τον Κλέφτη στη σελ. 146).

*«Κλέφτης, Κάμενικ, Πολιάνα,
Κάστρο, άπαντα της λευτεριάς,
κάθε πέτρα ταμπούρι και κάστρο,
παλικάρια παντού, λεβεντιά...»*

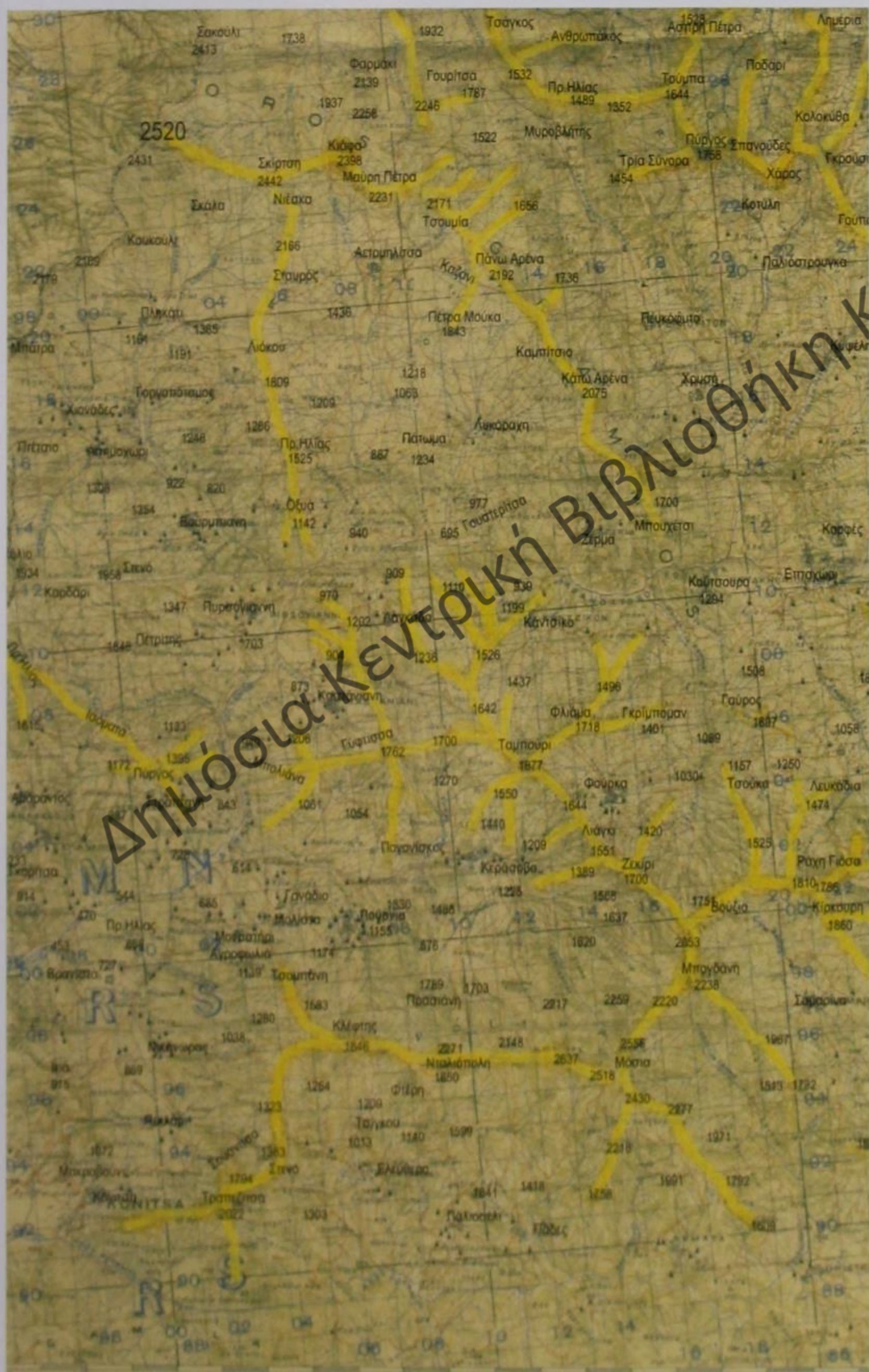
(τραγούδι της εποχής)

Πάνω: Στην πανοραμική σύνθεση διακρίνεται όλο το δυτικό μέτωπο όπως φαίνεται από την Μπολιάνα.

Κάτω: το μέτωπο Πύργος Στράτσανης - Μπολιάνα, όπως φαίνεται όταν ερχόμαστε από την Κόνιτσα προς την Πυρσόγιαννη.

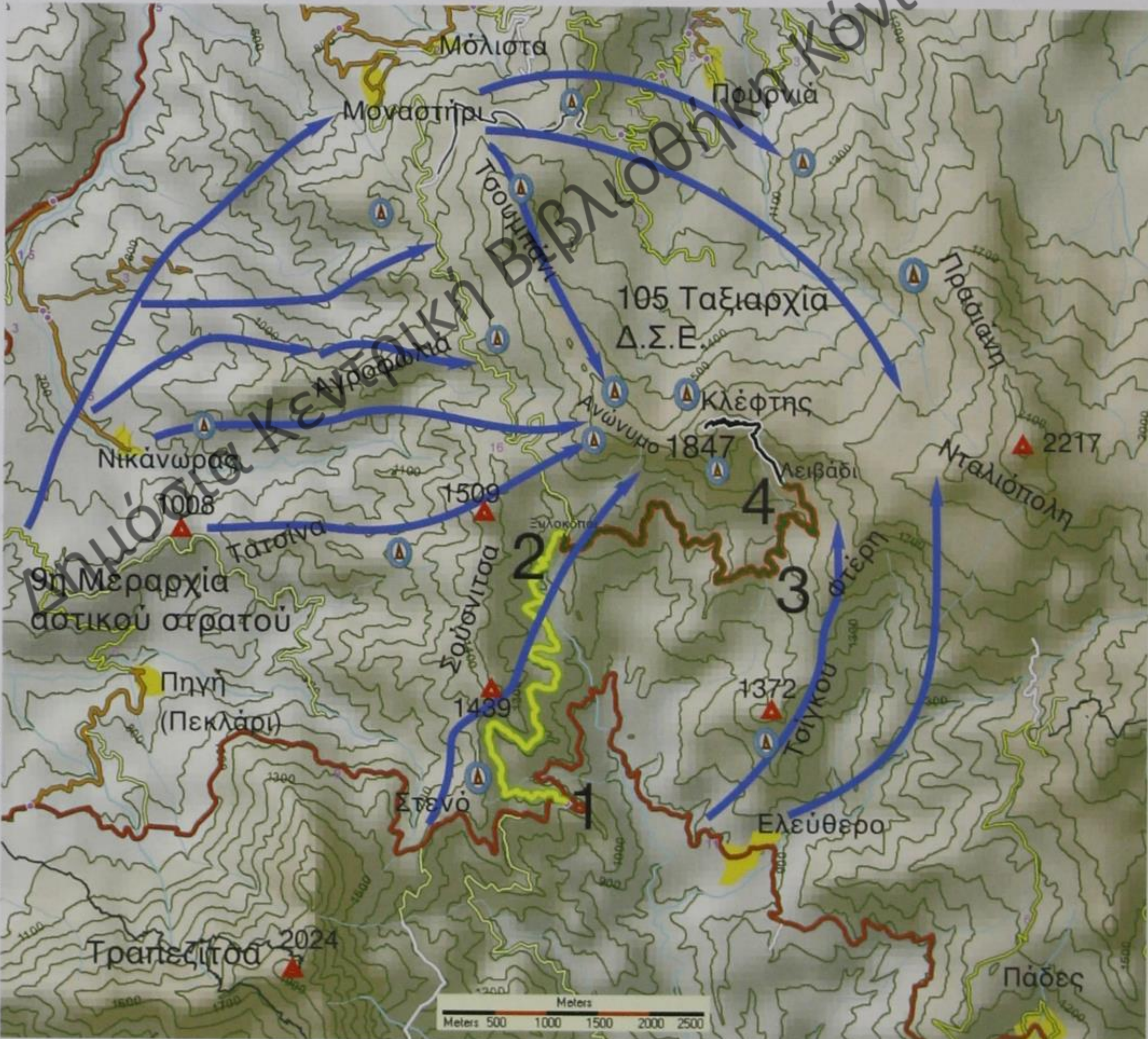

Κάτω: Χάρτης εποχής με τα ορύγματα που είχαν σκάψει οι μαχητές του ΔΣΕ. Εμφανής η γραμμή άμυνας από Νταλιόπολη μέχρι Κόνιτσα. Στο συγκρότημα Μπολιάνα - Γύφτισσα και στη γραμμή Κάμενικ - Πύργος Στράτσανης που έκλειναν το δρόμο προς τον κυρίως Γράμμο (στο χάρτη έχουμε τονίσει τη γραμμή των ορυγμάτων, τα υψομετρικά και τις ονομασίες ώστε να μπορούν να αντιστοιχηθούν εύκολα σε ένα σύγχρονο χάρτη).

Προς Πυρσόγιαννη

Προς Κόνιτσα

Προς Δίστρατο

Γύφτισσα

Κλέφτης
1847

4

Η πρόσβαση γίνεται από Κόνιτσα. Μετά από 11 χλμ. φτάνουμε λίγο μετά τη θέση Στενό, πριν το Ελεύθερο. Από εδώ φεύγουμε αριστερά στο δασικό δρόμο (σημείο 1). Μετά από 5,5 χλμ. φτάνουμε σε πλάτωμα που δουλεύουν οι ξυλοκόποι (σημείο 2). Φεύγουμε δεξιά στο δασικό δρόμο και μετά από 3,5 χλμ., πριν από την τοποθεσία Φτέρη στη διασταύρωση (σημείο 3) φεύγουμε αρι-

στερά σε δευτερεύοντα ανηφορικό δασικό δρόμο για τα επόμενα 2 χλμ. Περνάμε δύο πλατώματα και στο τρίτο (σημείο 4) σταματάμε. Από κει αρχίζει το μονοπάτι της ανάβασης έχοντας πάντα στο αριστερό μας χέρι μια ρεματιά. Φτάνουμε σε μικρό ξάφωτο στον αυχένα και φεύγουμε αριστερά σε εμφανές μονοπάτι. Σύνολο πεζοπορικής διαδρομής γύρω στο 1,5 χλμ.

Αριστερή σελ: Στο χάρτη καταγράφονται οι θέσεις των μονάδων του ΔΣΕ στη διάρκεια της μάχης του Κλέφτη και με βέλη οι κινήσεις του αστικού στρατού για να πάρει την κορφή.

Κάτω: Το λιβάδι απ' όπου ξεκινά το μονοπάτι για την ανάβαση στον Κλέφτη.

1847

4

2520

Κάμενικ

Γκόλιο Καρδάρι

Στένό

Σκίρτση

Στράτσανη

Πυρσόγιαννη

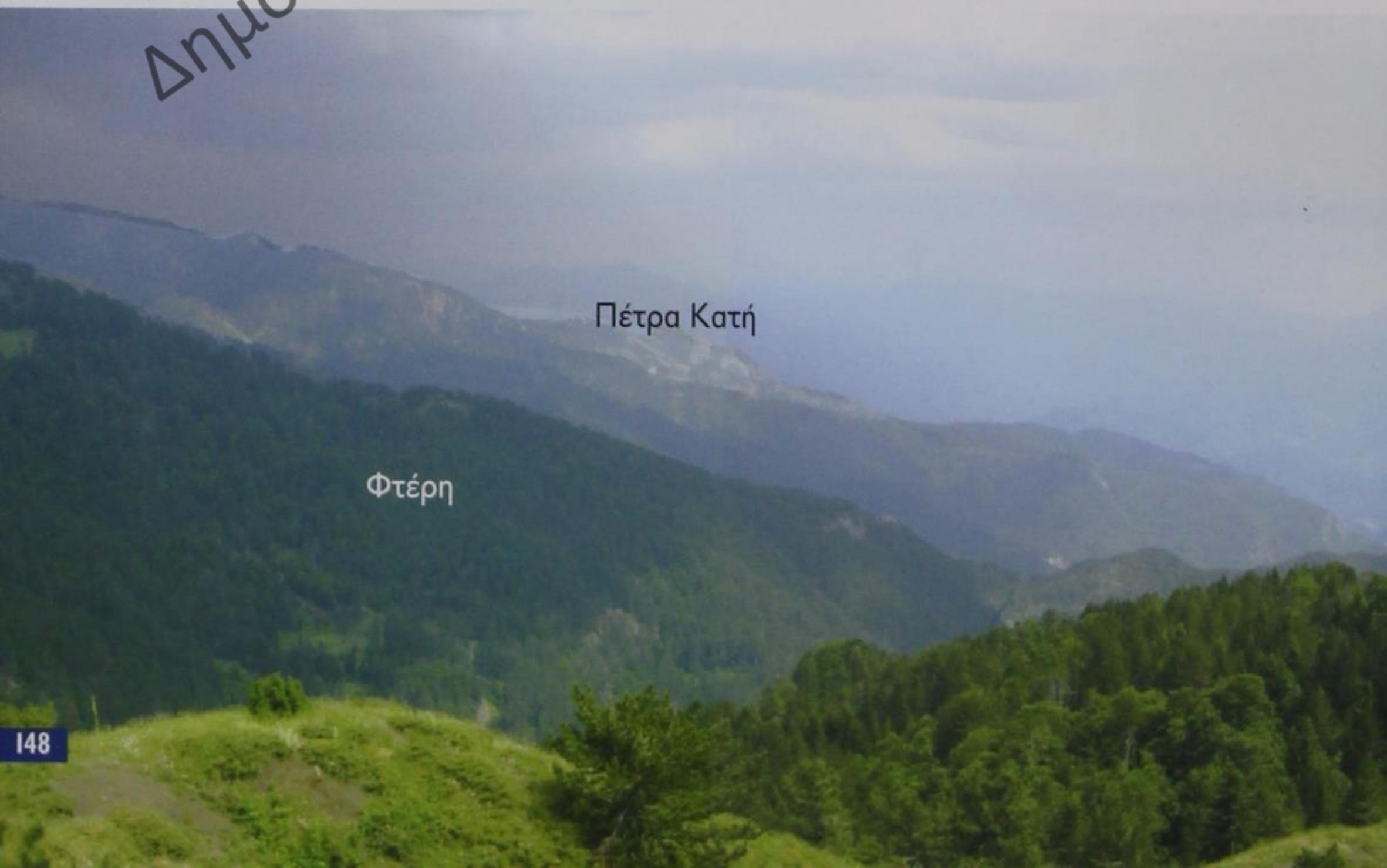
Μπολιάνα

Τσουμπάνη

Ο Κλέφτης, μαζί με τον Πύργο Στράτσανης και την Μπολιάνα, συναποτελούν τη δυτική πύλη του Γράμμου. Παίζουν καθοριστικό ρόλο για τον έλεγχο της κοιλάδας του Σαραντάπορου. Ο Κλέφτης ελέγχει τις διεισδύσεις από και προς Ήπειρο από την πλευρά της Κόνιτσας δυτικά και της Πυρσόγιαννης βορειο-ανατολικά. Τον Κλέφτη τον υπερασπίστηκε η 105η Ταξιαρχία του ΔΣΕ. Οι αμυντικές του θέσεις και τα τμήματα του ΔΣΕ που μάχονταν άλλαξαν αρκετές φορές ανάλογα με την εξέλιξη των επιχειρήσεων. Εδώ έδρασαν το Τάγμα Αλευρά, το Τάγμα Πάνου και το Τάγμα Παλαιολόγου.

Οι μάχες για την κατάληψή του από τον αστικό στρατό άρχισαν στις 21 Ιούνη του 1948 από την πλευρά της Κόνιτσας. Ο εχθρός διέθεσε δύο Ταξιαρχίες, 20-25 πυροβόλα και 8-12 αεροπλάνα που επιχειρούσαν καθημερινά.

Οι μάχες κράτησαν 42 μέρες: «ο εχθρός έφθανε στην απόσταση των 3-5 μέτρων, πάνω στα οπλοπολυβολεία μας και οι μαχητές μας δεν έφευγαν, πιάνονταν στα χέρια μαζί του και έδιναν έτσι τη δυνατότητα να επεμβάλει η εφεδρεία για να απωθεί και να τον ανατρέψει (...) στις περισσότερες φορές οι μάχες με πυρά πεζικού δίνονταν στην απόσταση των 30-50 μέτρων και κάτω. Σ' αυτό συντελούσε και το δασωμένο έδαφος γιατί μπορούσε ο εχθρός καλυπτόμενος στους κορμούς των δέντρων να πλησιάζει πολύ στις θέσεις μας (...) οι αντεπιθέσεις μας στον Κλέφτη από την αρχή έγιναν το μέσο της ανατροπής του εχθρού (...) είχαμε περιπτώσεις όπου ο αξέχαστος ήρωας λογαχός Ανδρέας Μήτσου (Ανδρούτσος) μέσα σε μία μέρα έκανε 6-8 αντεπιθέσεις» (η περιγραφή στο περιοδικό *Δημοκρατικός Στρατός*).

Πέτρα Κατή

Φτέρη

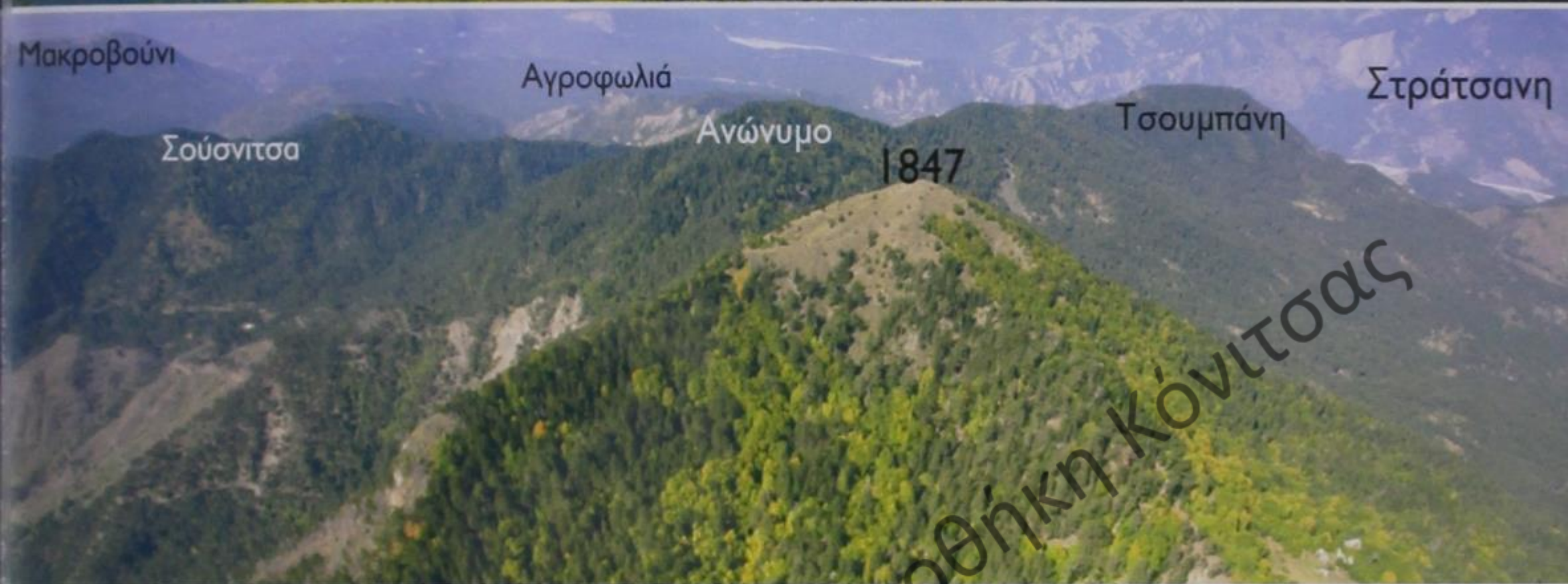

Πάνω Αρένα

Κάτω Αρένα

Ταμπούρι

Γύφτισσα

Μακροβούνι

Αγροφωλιά

Ανώνυμο

1847

Τσουμπάνη

Στράτσανη

Σούσνιτσα

Την 1/8/48 τα τμήματα του ΔΣΕ ύστερα από διαταγή του ΓΑ ανασυντάχτηκαν προς Ταμπούρι, Οξιά, Γύφτισσα. Η δυτική πλευρά του Κλέφτη και η κορυφή του δεν ξαναφωτοώσαν ποτέ από τα βλήματα των ναυαγίων που δέχτηκαν.

Πάνω: Πανοραμική σύνθεση από την κορυφή του Κλέφτη προς βορρά.

Μέση: Στη φωτογραφία οι κορφές δυτικά του Κλέφτη (1847).

Κάτω: Η κοιλάδα του Αώου όπως φαίνεται από την κορυφή του Κλέφτη. Κάθε σπιθαμή αυτής της γης κρατήθηκε επί 42 μέρες από τους μαχητές του ΔΣΕ με ποτάμια αίματος.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Γκαμήλα

Τραπεζίτσα

Στενό

Σούσνιτσα

Αώος

Η τρίτη φάση των επιχειρήσεων στη μάχη του Γράμμου το καλοκαίρι του 1948 αρχίζει στις 5 Αυγούστου. Από κείνη τη μέρα οι δυνάμεις του ΔΣΕ έχουν συμπυκνωθεί βορεια του Σαραντάπορου καθώς στις 4 Αυγούστου έχει πέσει πλέον το Ταμπούρι ενώ ήδη και οι υπερασπιστές του Κλέφτη έχουν πάρει νέα διάταξη ανάμεσα Οξιά και Θεοτόκο.

Στο ανατολικό μέτωπο ο ΔΣΕ κρατούσε μέχρι τις 3 Αυγούστου ισχυρά το συγκρότημα Αμμούδα - Αλεβίτσα, καθώς επίσης και τη γραμμή άμυνας Γκουρούσια - Πύργος Κοτύλης - Τρία Σύνορα.

Στο δυτικό μέτωπο ο αστικός στρατός συγκεντρώνει όλα τα πυρά της 9ης Μεραρχίας στη γραμμή Κάμενικ - Γκόλιο - Στενό.

Στις 3 Αυγούστου εξαπολύει σφοδρή επίθεση τόσο ανατολικά όσο και δυτικά. Ανατολικά βάζει πόδι στις προσβάσεις προς Αμμούδα, Αλεβίτσα αλλά συναντά ακόμα ισχυρή αντίσταση. Δυτικά, όμως, κατορθώνει να δημιουργήσει ρήγμα στην αμυντική γραμμή, όταν με ένα μπαράζ πυροβολικού παίρνει το Κάμενικ. Παρόλα αυτά, δύο μήνες μετά την έναρξη της «Κορωνίδας» βρίσκεται ακόμα στην περίμετρο του Γράμμου.

Στις 5 Αυγούστου η διάταξη των δυνάμεων του ΔΣΕ (όπως φαίνεται στο χάρτη στις σελ. 152-153) ήταν η παρακάτω:

- Στην περιοχή γύρω από τις Αρένες η 16η Ταξιαρχία και η Σχολή Αξιωματικών του Γενικού Αρχηγείου (ΣΑΓΑ).

- Στο κέντρο ανάμεσα Οξιά και Θεοτόκο οι 105η και 103η Ταξιαρχίες.

- Δυτικά η 102η Ταξιαρχία που έχει χάσει ήδη το Κάμενικ συμπληρώθηκε στη γραμμή Μπάτρα - Όρλα.

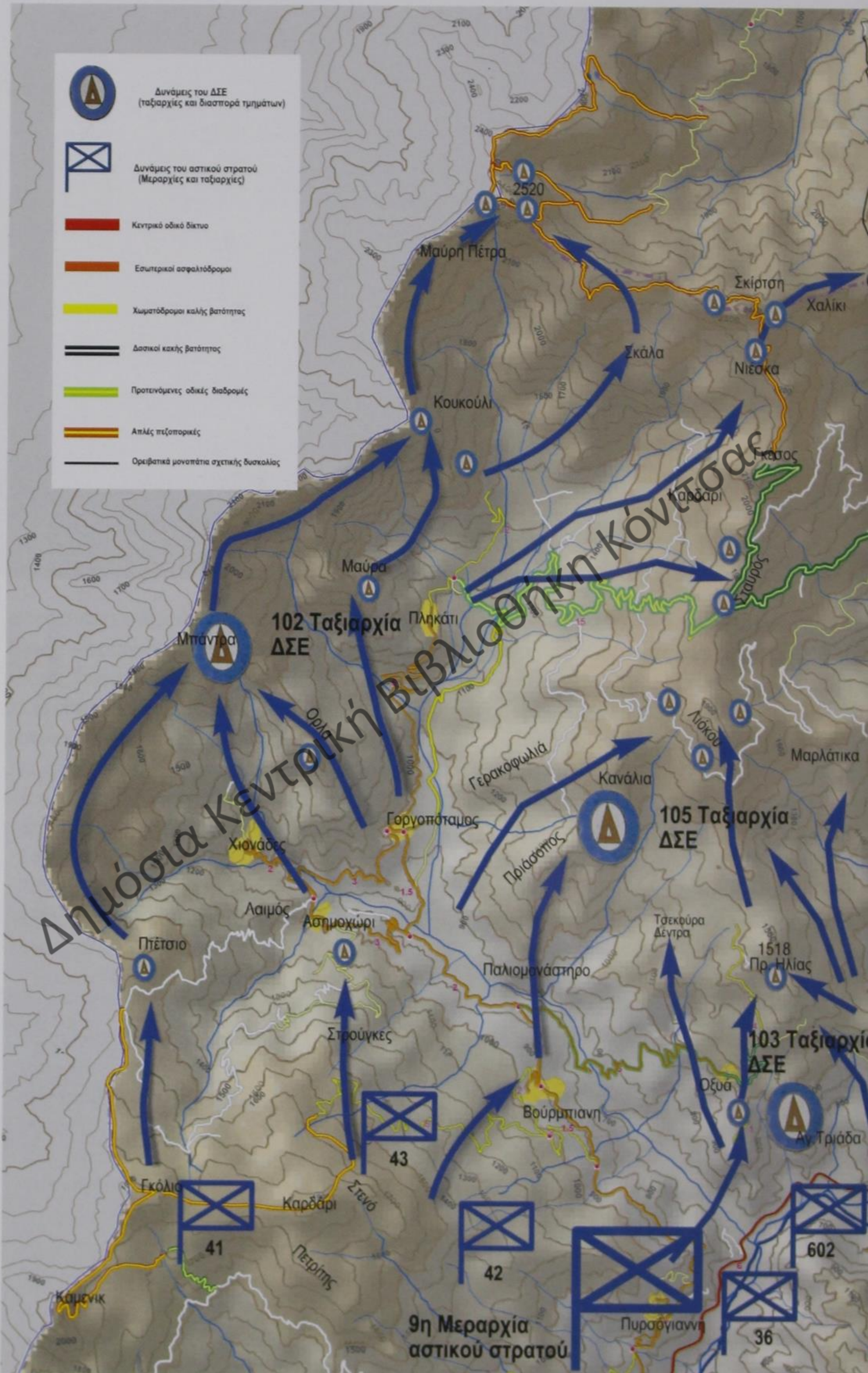
Σ' αυτή τη φάση το επιτελείο του αστικού στρατού επαναφέρει το αρχικό σχέδιο για προέλαση κατά μήκος των συνόρων, ώστε να εγκλωβίσει τις δυνάμεις του ΔΣΕ. Για την υλοποίηση του σχεδίου αντικαθίσταται στη διοίκηση του Β' Σώματος ο αντιστράτηγος Καλογερόπουλος από τον αντιστράτηγο Κιτριλάκη.

Έτσι από 5 μέχρι και 7 Αυγούστου καίγεται κυριολεκτικά ο τόπος στη γραμμή Στενό - Βούρμπιανη - Ασημοχώρι. Τα εναπομείναντα τμήματα της 102ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ δεν κατορθώνουν να κρατήσουν το πέρασμα της Μπάτρας. Αλλά και πάλι, η προέλαση του αστι-

κού στρατού δεν μπόρεσε να γίνει περίπατος. Ο ΔΣΕ είχε ορθώσει ισχυρό φράγμα στον προορισμό της Ηλία Οξιάς που ο αστικός στρατός μπόρεσε να τον πάρει μόνο στις 12 Αυγούστου μετά από μια διαρκή κατάληψη - ανακατάληψη. Κι είναι χαρακτηριστική η έκπληξή τους όταν διαπίστωσαν πως απέναντι στους 9 λόχους είχαν μόνο μια διλοχία σαμποτέρ με δύναμη περίπου 180 αντρών. Μόνο όταν στις 10 Αυγούστου έπεσε η Αλεβίτσα, μόνο τότε μπόρεσε η 9η Μεραρχία να συνεχίσει προς βορρά την πορεία της. Στις 16 Αυγούστου οι δυνάμεις της είναι ακόμα καθηλωμένες στη γραμμή Κουκούλι - Σταυρός.

Ήδη, όμως, είχε αρχίσει και η σύμπτυξη των δυνάμεων του ΔΣΕ. Στις 18 Αυγούστου πάρθηκε η απόφαση για τον ελιγμό στο Βίτσι. Μέχρι και τις 20 Αυγούστου μικρές μονάδες του ΔΣΕ κρατούσαν ανοικτό το μέτωπο επιτρέποντας στον κύριο όγκο να συγκεντρωθεί στην περιοχή ανάμεσα Σλήμνιτσα - Μονόφυλο.

Ο σημερινός ταξιδιώτης θα συναντήσει σε κάθε γωνιά αυτής της γης τα σημάδια από αυτόν τον ηρωικό αγώνα.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Απο Αμάραντο

Απο Πυρσόγιαννη

Προς Κόνιτσα - Γιάννενα

Προς Φούρκα

Προς Ζούζουλη

Κάμενικ - Πύργος Στράτσανης - Μπολιάνα

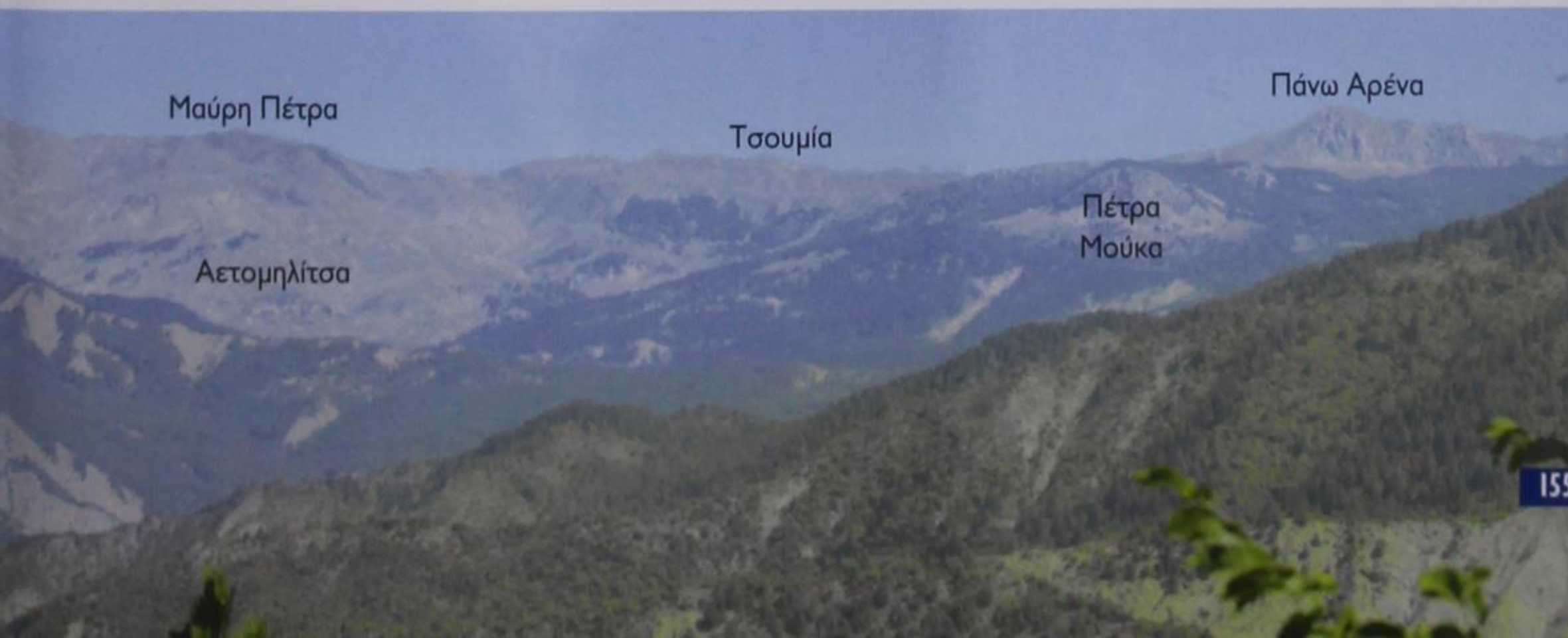
Πριν από τις διαδρομές στον κυρίως Γράμμο, προτείνουμε τρεις διαδρομές στην περίμετρο, που βοηθούν στην κατανόηση του χώρου (χάρτης στην αριστερή σελίδα).

Δ1. Από Κόνιτσα προς Αμάραντο. Στο 70χλμ. διασταύρωση αριστερά ανεβαίνουμε προς Εξοχή, Αμάραντο. Από Αμάραντο συνεχίζουμε σε καλό χωματόδρομο μέχρι το Μακρύκαμπο. Μετά την πρώτη μεγάλη κατεβασιά του ρέματος Κρουσά στα 500 μέτρα βρίσκουμε χωματόδρομο αριστερά. Από κει φτάνουμε στη θέση «λειβάδι Τζότζου». Με τα πόδια ανεβαίνουμε στο Κάμενικ. Η διαδρομή προσφέρεται για κατανόηση των μαχών της δεύτερης φάσης (5 Ιούλη μέχρι 5 Αυγούστου 1948) από την Γκορίτσα μέχρι το Κάμενικ και τον Πύργο της Στράτσανης. Με δεδομένο ότι ο δρόμος κόβεται συχνά στο ρέμα Κρουσά, για ευκολότερη ανάβαση στο Κάμενικ προτείνουμε και τη διαδρομή που ξεκινά από Πυρσόγιαννη (Δ4 περιγραφή σε επόμενο δισέλιδο).

Δ2. Στο 76χλμ. αριστερά προς Στράτσανη. Πριν μπούμε στο χωριό περνάμε τη διασταύρωση δεξιά κι ανεβαίνουμε με χωματόδρομο στην κορφή Πύργος. Από δω γίνεται κατανοητή η στρατηγική σημασία του υψώματος καθώς μαζί με την Μπολιάνα αποτελούν τη δυτική πύλη για τον κεντρικό Γράμμο.

Δ3. Μετά το 84χλμ. δεξιά διασταύρωση για Καστάνιανη. Πριν μπούμε στο χωριό δεξιά μας χωματόδρομος για Μπολιάνα. Στο 1,5 χλμ. δεξιά μας υπάρχει ένα εκκλησάκι. Γύρω απ' αυτό αναγνωρίζεται ένα πυκνό πλέγμα οχυρωματικών έργων του ΔΣΕ. Από δω επίσης έχουμε καλή οπτική των υψωμάτων βόρεια του Σαραντάπορου από Οξιά μέχρι και τις Αρένες (φωτογραφία στη βάση της σελίδας).

Συνεχίζοντας για τα επόμενα 1.500 μέτρα φτάνουμε σε μεγάλη στροφή ανατολικά. Από δω έχουμε οπτική νότια προς Κλέφτη, δυτικά προς Μαριά και βόρεια προς Πύργο Στράτσανης και Κάμενικ (φωτογραφία στη κορφή του δισέλιδου).

1

Η διαδρομή (Δ4 στο χάρτη στη σελ. 154) αρχίζει, λίγο πριν μπούμε στην Πυρσόγιαννη με χωματόδρομο αριστερά. Ανεβαίνουμε προς τον Πετρίτη και μετά από κει ξανά δεξιά στο κώμα μέχρι τη θέση Λειβάδι Τζότζου (αναγνωρίζεται από τις πηγές -μαστάρια νερού). Από κει αρχίζει το περπάτημα.

2

Κάμενικ

Φωτό 1: Η κοιλάδα του Σαραντάπορου ανεβαίνοντας από τον Πετρίτη προς το Κάμενικ.

Φωτό 2: Το Κάμενικ από τον Πετρίτη.

Φωτό 3: Το Λειβάδι Τζότζου απ' όπου ξεκινάει η ανάβαση.

Φωτό 4-5: Σε κάθε βήμα τα ίχνη του ΔΣΕ εμφανή.

Φωτό 6: Ξάφνου, βρισκόμαστε κάτω από την κορφή. Τα 80 τόσα χρόνια του συντρόφου που μας οδηγεί πάνε στην άκρη μπροστά στη λαχτάρα να πιάσει κορφή.

Φωτό 7: Φτάνουμε στην πυραμίδα.

Φωτό 8: Γύρω μας πανοραμικά προς το βορρά, σε πρώτο πλάνο Γκόλιο, Καρδάρι και Στενό. Πιο πίσω οι δικίλιαρες κορφές του Γράμμου (2520 κ.ά.)-(Πανοραμική φωτογραφία).

Φωτό 9: Ξαπόσταμα και αφήγηση

Φωτό 10: Πλάι στα οχυρά.

3

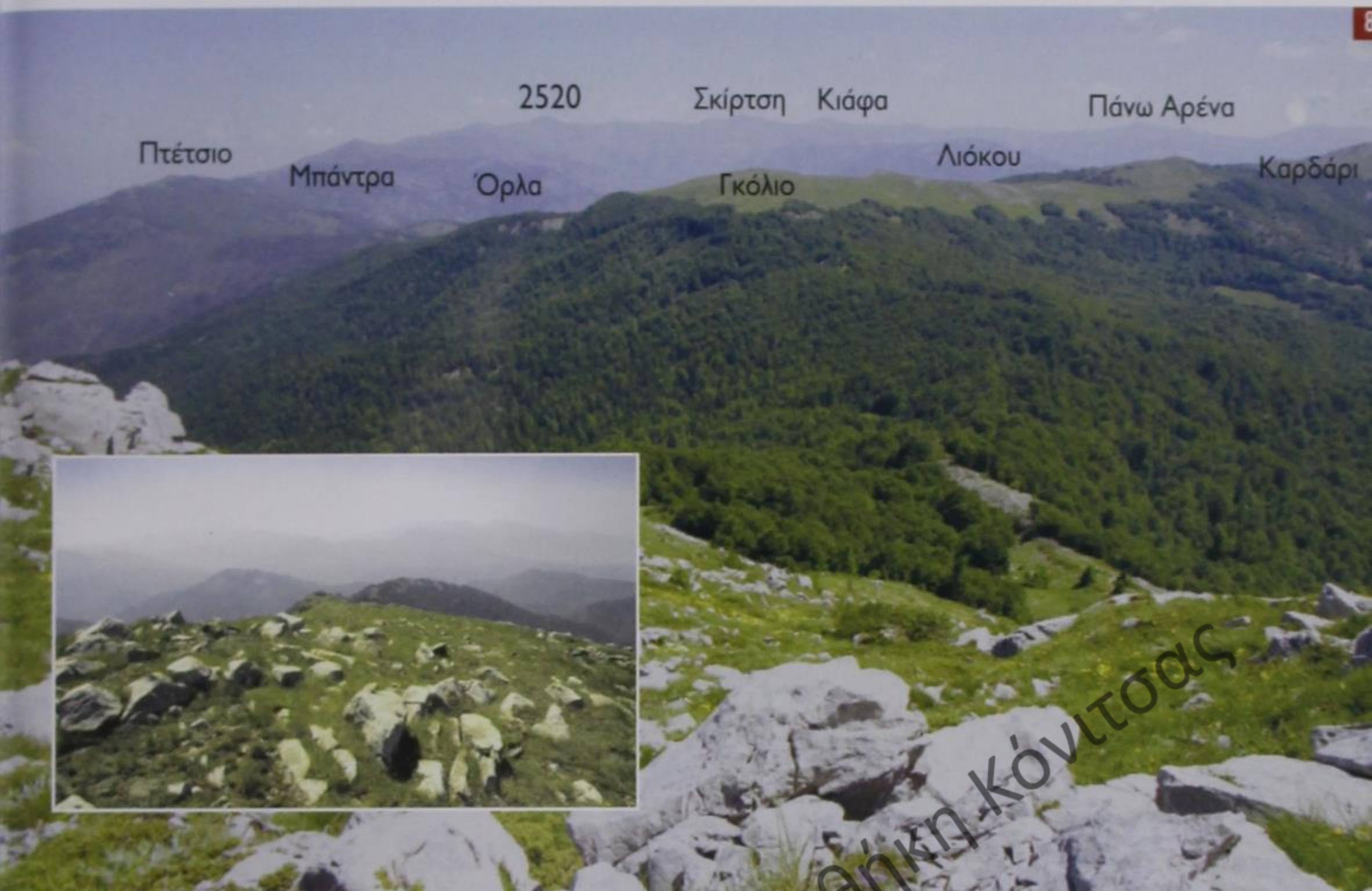

4

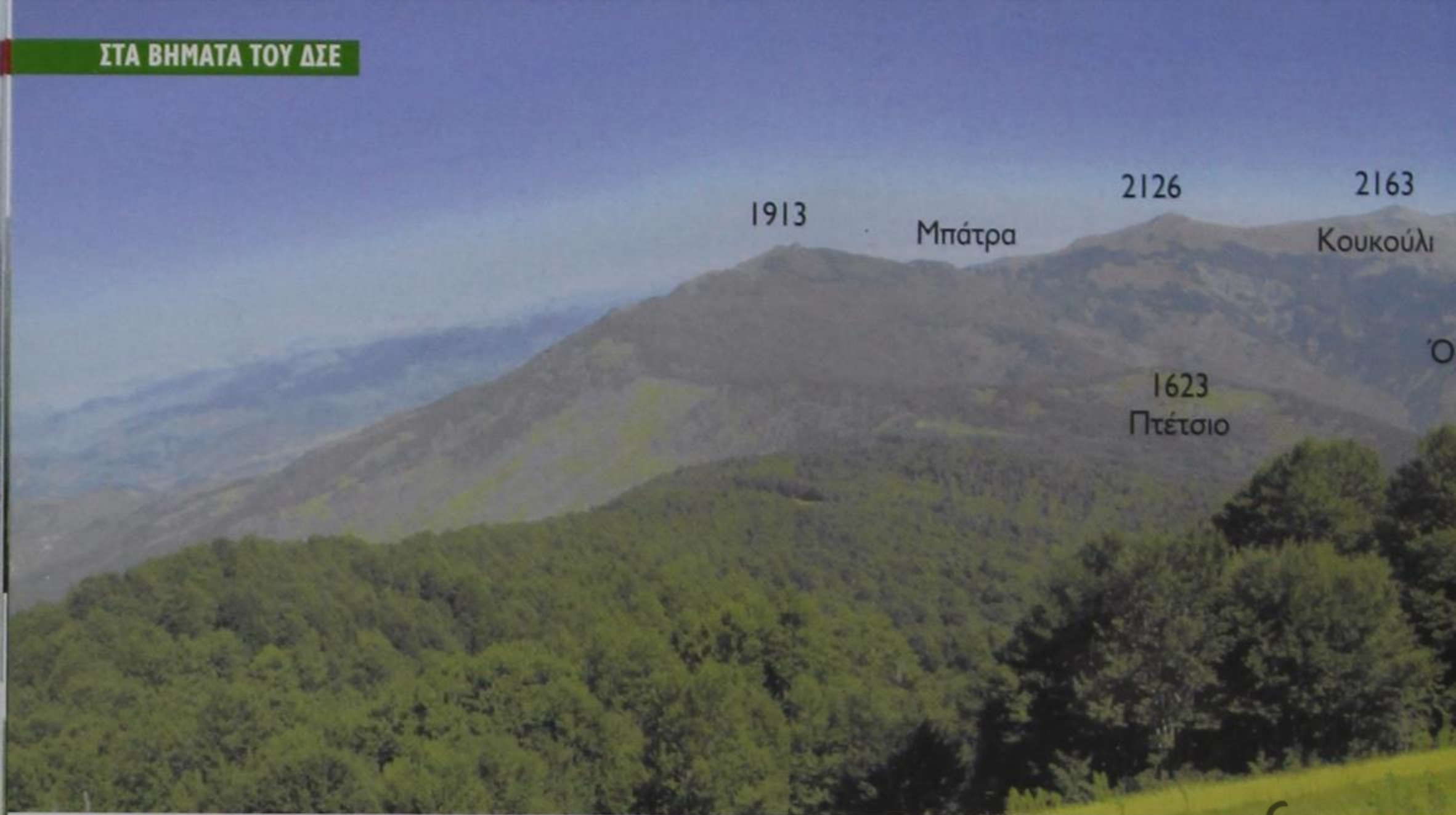
5

Το Κάμενικ είναι το ύψωμα που κράτησε ο ΔΣΕ μέχρι και την τελευταία μέρα του τρίτου χρόνου του πολέμου, το 1949. Από δω έφυγαν οι τελευταίοι μαχητές στις 30/8/49, καλύπτοντας την αποχώρηση των άλλων τμημάτων του ΔΣΕ. Το Κάμενικ, μαζί με το ύψωμα 1615, τον Πύργο της Στράτσανης, το Γκόλιο, το Καρδάρι και το Λιόκο, ήταν ο ισχυρός φραγμός του ΔΣΕ στο νοτιοδυτικό μέτωπο. Στις μέρες του 1948 το ύψωμα έπεσε σχετικά νωρίς (στις 6/8/48) στην τρίτη φάση των επιχειρήσεων. Ανακαταλήφθηκε από το ΔΣΕ στις 2/4/49 και παρά τις λυσσαλέες επιθέσεις παρέμεινε ισχυρό οχυρό μέχρι που συντελέστηκε η οριστική υποχώρηση στις 29 Αυγούστου του '49. Είναι το ύψωμα που δέχτηκε μετά το Τσάρνο το περισσότερο σίδηρο τόσο που να έχει υποστεί γεωλογική μεταβολή ο χώρος. Για παράδειγμα, σε μια μόνο μέρα ο βομβαρδισμός άρχισε στις 11 π.μ. και κράτησε μέχρι 18:30 και ρίχτηκαν βόμβες των 500 λιβ., 250 λιβ. (132), των 20 λιβ. (8), Ναπάλμς (144), Ρουκέτες (422), φυσίγια 0,20 (7.680), 0,5 (5.760) κ.ά... Μαχητές του ΔΣΕ που μας ανέβασαν εκεί, πενήντα χρόνια μετά, δε μας άφηναν να αγγίξουμε πέτρα καθώς «εδώ, κάθε χαλίκι έχει πάνω του τα σημάδια κάποιου από μας...».

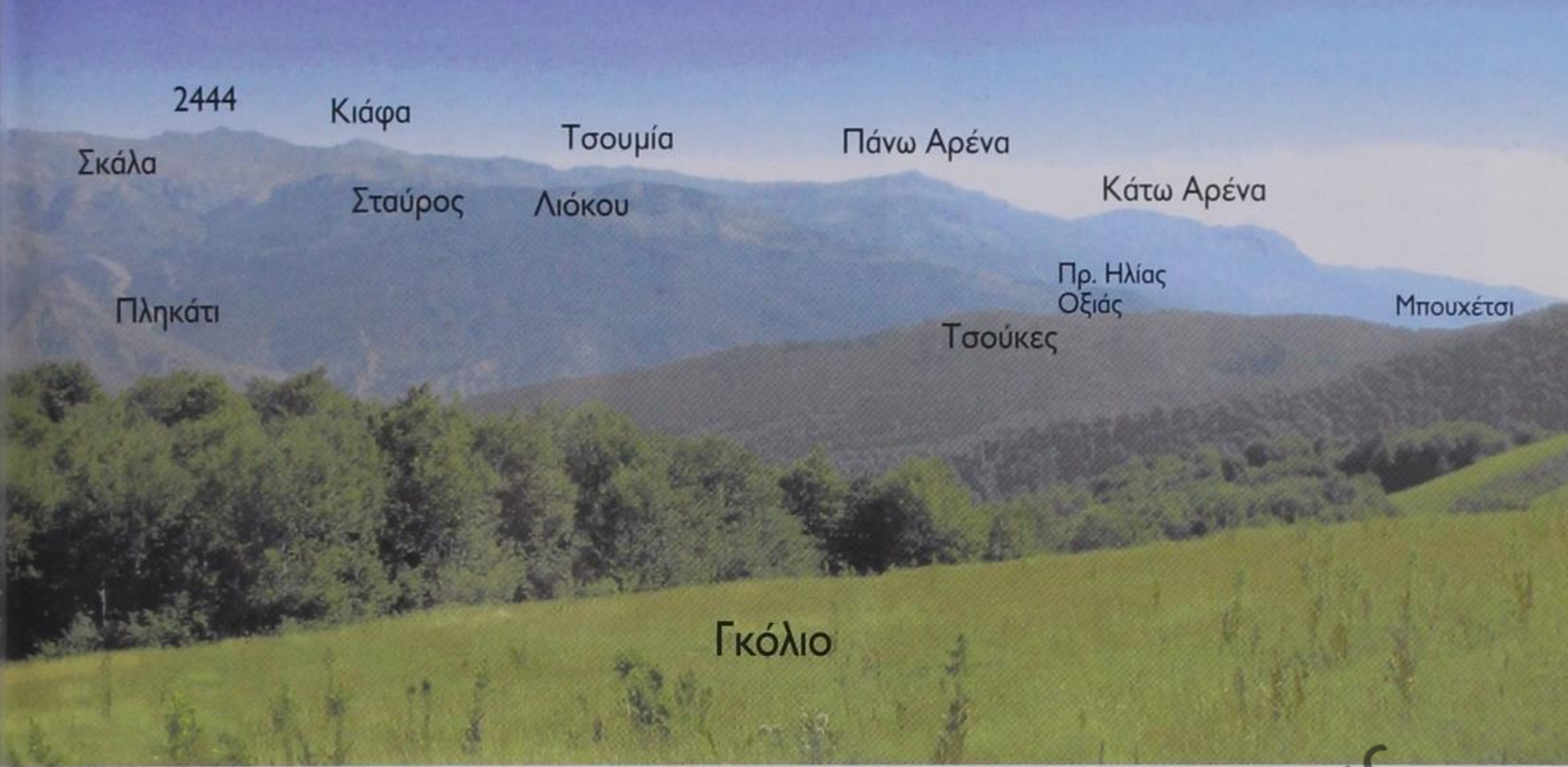

Δ2. Μόλις βγούμε από το Ασομοχώρι συναντάμε αριστερά χωματόδρομο. Ανεβαίνουμε έχοντας στο δεξί μας χέρι το Πτέτσιο. Μετά από περίπου 5,5 χλμ. φτάνουμε στο σημείο όπου ο δρόμος πάει παράλληλα με το σύνορο. Βρισκόμαστε στο ύψος της 9ης πυραμίδας. Αφήνουμε τα αυτοκίνητα, πιάνουμε το σύνορο και μέσα από δάσος οξιάς κινούμαστε νότια πάντα πάνω στο σύνορο για τα επόμενα 3,5 χλμ. Βγαίνουμε στο γυμνό (αυτό σημαίνει Γκόλιο).

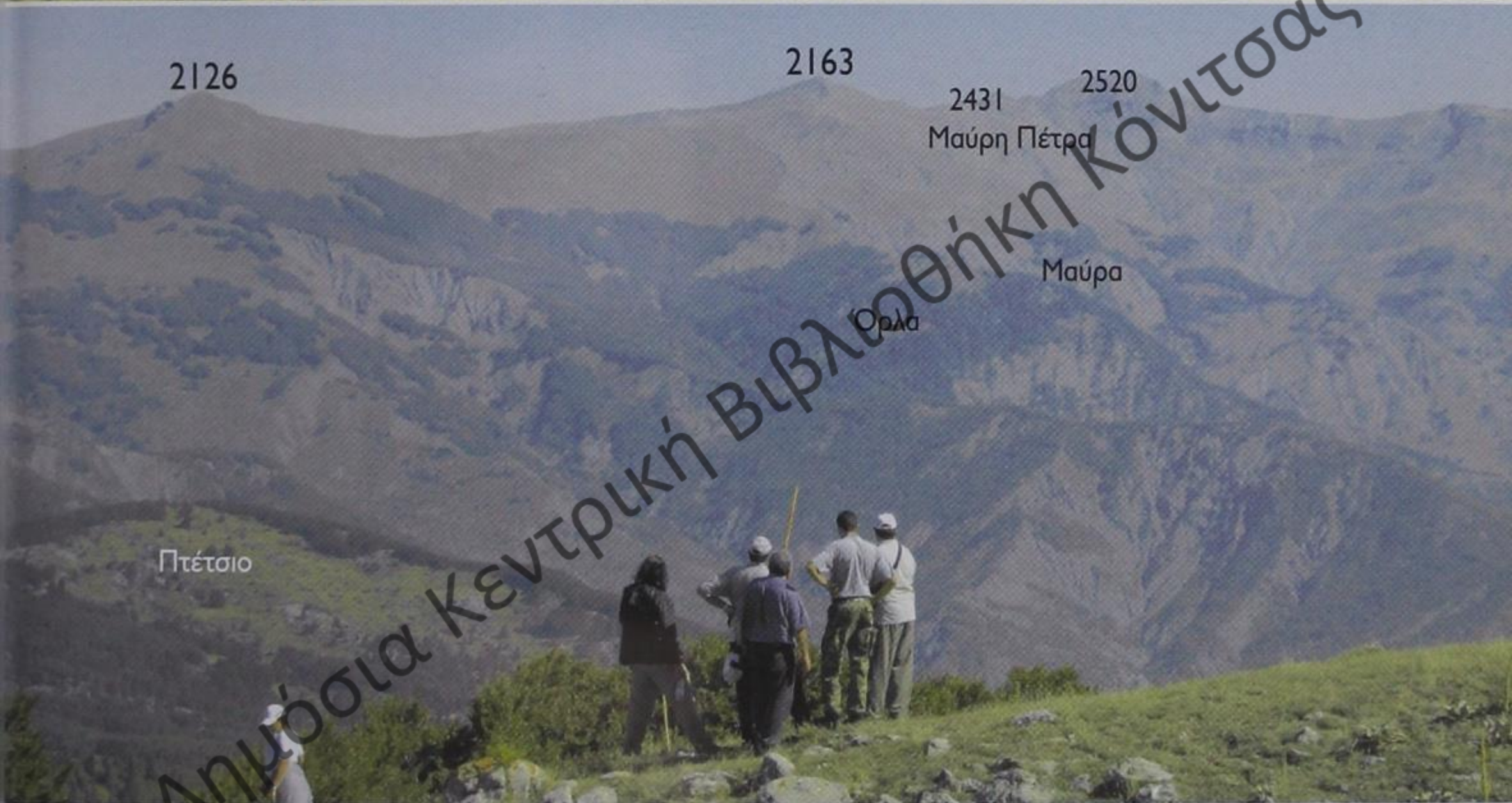

Από το Γκόλιο, μπροστά μας ένας κρατήρας από βόμβα 500 λιμπρών (βάθος 2,5 μέτρα) και απέναντι το Κάμενικ.

2444 Κιάφα Τσουμιά Πάνω Αρένα
 Σκάλα Σταύρος Λιόκου Κάτω Αρένα
 Πληκάτι Τσούκες Πρ. Ηλίας Οξιάς Μπουχέτσι

Γκόλιο

2126

2163

2431

2520

Μαύρη Πέτρα

Μαύρα

Όρλα

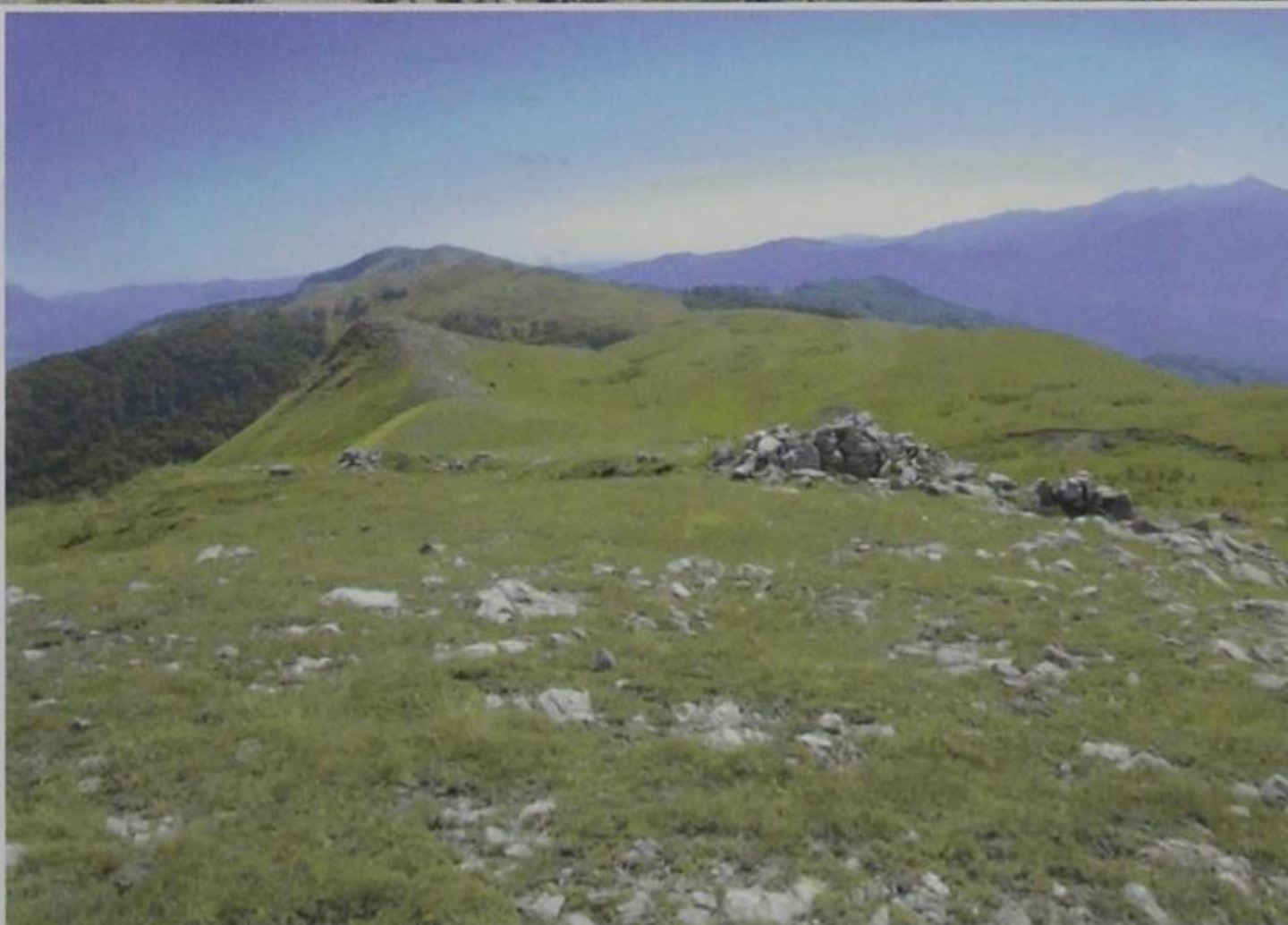
Γτέτσιο

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Το κολάζ στην κορυφή του δισέλιδου αποτυπώνει μια απόσταση περίπου 39 χλμ. από το Γκόλιο στο 2520 κι από εκεί στις Αρένες και το Μπουχέτσι. Η οπτική αφορά σε γωνία 180 μοιρών.

Μέση: Από το Γκόλιο προς το 2520.

Δεξιά κάτω: Από το Γκόλιο προς το Καρδάρι.

Δ3. Μετά τη Βούρμπιανη, στην πρώτη διασταύρωση δεξιά και φτάνουμε στο χωριό Οξιά. Συνεχίζουμε για άλλα 2 κλμ. μέχρι το εκκλησάκι του Αγ. Αθανασίου (φωτογραφία πάνω αριστερά). Από εκεί προς Βορρά έχουμε τον πρ. Ηλία Οξιάς και προς νότο τα υψώματα της Αγ. Τριάδας. Είναι ο χώρος δράσης της 103ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ που σήκωσε το κύριο βάρος αντιμετώπισης της 10ης Μεραρχίας του αστικού στρατού το 1948.

Επιστρέφουμε στη διασταύρωση της Βούρμπιανης και συνεχίζουμε κατά μήκος του Γοργοπόταμου μέχρι το Πληκάτι. Στη διαδρομή συναντάμε αριστερά μας το Ασημοχώρι και στο βάθος βορειοδυτικά τους Χιονάδες. Πάνω από τους Χιονάδες είναι το πέρασμα της Μπάντρας, γνωστό για το πέρασμα του κύριου όγκου των δυνάμεων του ΔΣΕ προς την Αλβανία το 1949. (φωτογραφία αριστερά).

Δύο φωτογραφίες κάτω:

Η διαδρομή από Πληκάτι - Σταυρό - Γκέρσο για το ανέβασμα στη Σκίρτση.

Το μονοπάτι που ανεβάζει από τη Νιέσκα στη Σκίρτση.

Δ4. Με αφετηρία το Γληκάτι ανεβαίνουμε για τα επόμενα 10 χλμ. προς τα υψώματα του Σταυρού. Χώρος στρατηγικής σημασίας στις μάχες του '48 με εμφανή και σήμερα τα ορύγματα. Συνεχίζουμε προς Γκέρσο, όπου έχει στήσει το μνημείο του ο αστικός στρατός. Ανεβαίνουμε προς Νιέσκα (φωτογραφία επάνω) κι από εκεί παίρνουμε το μονοπάτι που βγάζει πάνω στη Σκίρτση. Εδώ βρισκόμαστε πλέον στο χώρο που κρατήθηκε η άμυνα μέχρι και τις 20 Αυγούστου 1948.

Πάνω: Το μονοπάτι για τη Σκίρτση, μετά τη Νιέσκα.

Μέση: Αμπριά ανάμεσα Γκέρσο - Νιέσκα.

Κάτω: Η Αετομηλίτσα από τη Νιέσκα.

1

Φωτό 1: Η Νιέσκα και ο Γκέρσος από τη Σκίρτση.

2

Φωτό 2: Το μονοπάτι για τη Σκίρτση στη θέση Χαλίκι.

3

Φωτό 3: Το ίδιο μονοπάτι ειδικωμένο από τη Σκίρτση, με τις Αρένες στο βάθος του ορίζοντα.

Φωτό 4: Κάνουμε μία απόπειρα να δείξουμε όλα όσα βλέπει κάποιος όταν στέκεται στον αυχένα που συνδέει τη Σκίρτση (2444) με την Κιάφα (2395) και περιστρέφεται γύρω από τον εαυτό του κατά 360 μοίρες. Με το βέλος σημειώνεται το ορειβατικό πέρασμα της Κιάφας. Η εικόνα είναι χρήσιμη σε όποιον θέλει να μελετήσει τόσο την κίνηση των μονάδων του ΔΣΕ προς το σημείο του ελιγμού το '48 όσο και τις διαδρομές της ανακατάληψης του Γράμμου το '49.

Φωτό 5: Αμπριά στην κορφή της Σκίρτσης.

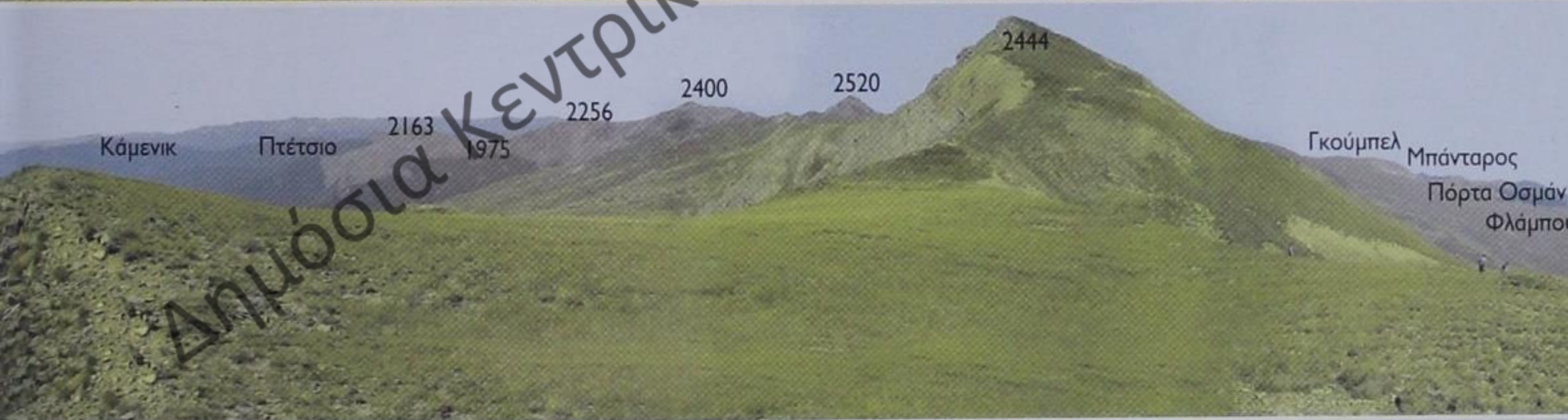
Φωτό 6: Η Κιάφα.

4

5

Γκούμπελ

Μπάνταρας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Πόρτα Οσμάν

Φλάμπουρο

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Στις 20 Αυγούστου του 1948 τα τελευταία τμήματα του ΔΣΕ έφυγαν από αυτή την περιοχή κι ενώθηκαν με τις υπόλοιπες δυνάμεις που είχαν στο μεταξύ συγκεντρωθεί στη περιοχή του Μονόπουλου απ' όπου το βράδυ της 20 προς 21 Αυγούστου έκαναν τον ελιγμό προς το Βίτσι. Το Μονόπουλο βρίσκεται σε ευθεία προβολή πίσω από το Φλάμπουρο.

Παλιοκρίμνι

Πρ. Ηλίας

Τάλιαρος

Κάτω Αρένα

Οι διαδρομές που ακολουθούν –με αφετηρία το Κεφαλοχώρι– αφορούν στο χώρο που κρατήθηκε ανοικτό το μέτωπο ως τις τελευταίες μέρες της μεγάλης μάχης του Γράμμου το 1948. Αλλά και τις μάχες της τρίτης χρονιάς του πολέμου, μετά την ανακατάληψη του Γράμμου, το 1949. Πάνω απ' τα Πατώματα, βρέθηκε το τμήμα του πυροβόλου (φωτογραφία αριστερά) που τοποθετήθηκε στο Μνημείο, κάπου στα δάση της Οξιάς βρέθηκε η βάση ενός αντιαεροπορικού (φωτογραφία στην απέναντι σελίδα) και παντού σπαρμένοι κάλυκες πυροβόλων και βλήματα όλμων. Σ' όλο το μήκος των κορφών οι οχυρές θέσεις μαρτυρούν την παρουσία των σταυραετών του ΔΣΕ.

Σκούρτζα

Βασιλίτσα
Κίρκουρη

Βούζιο

Μπογδάνι

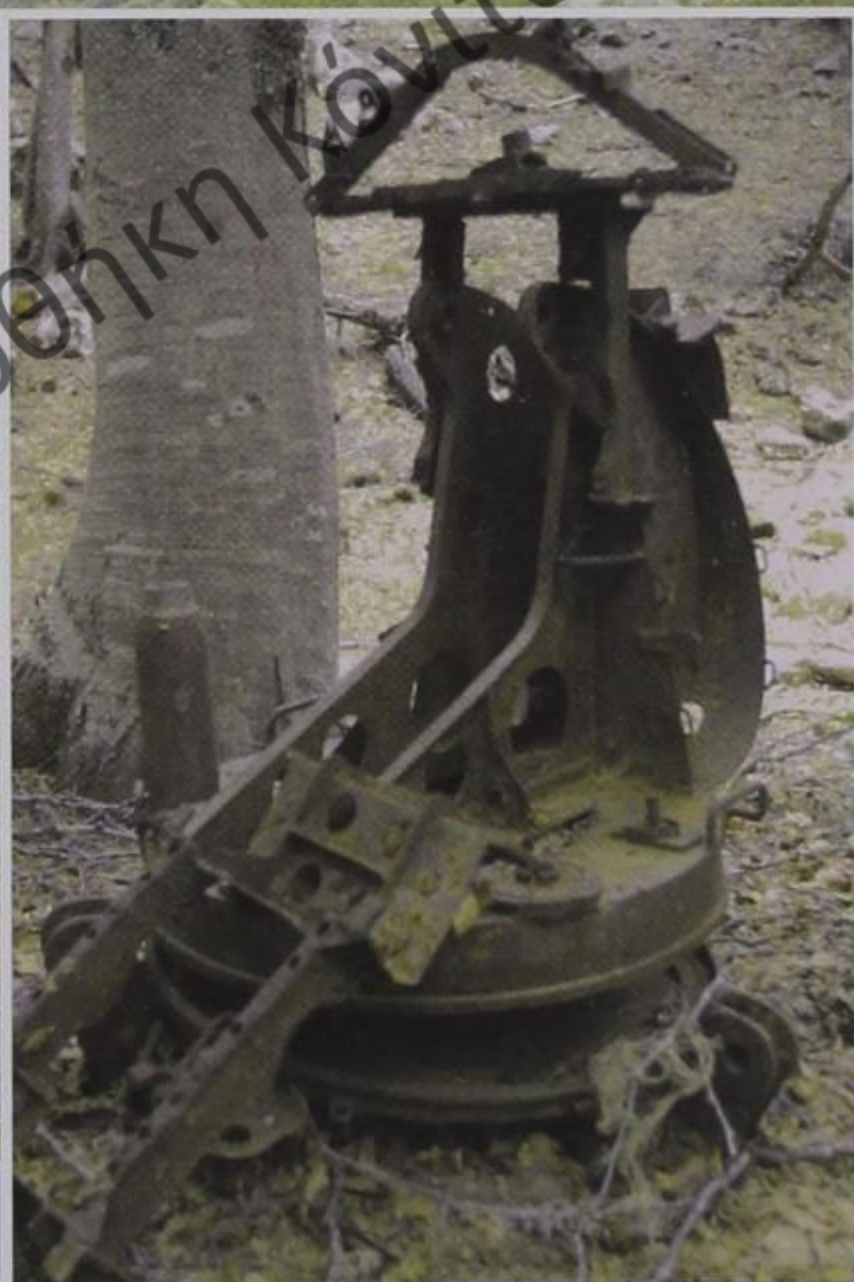
Μόσια

Ταμπούρι

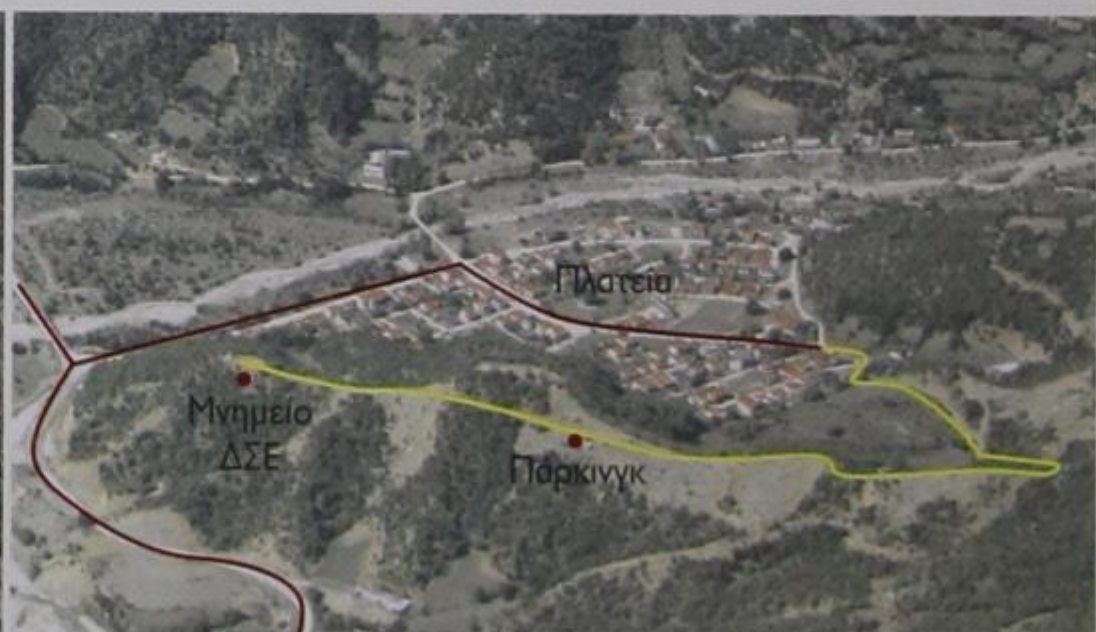
Γύφτισσα

Μπουχέτσι

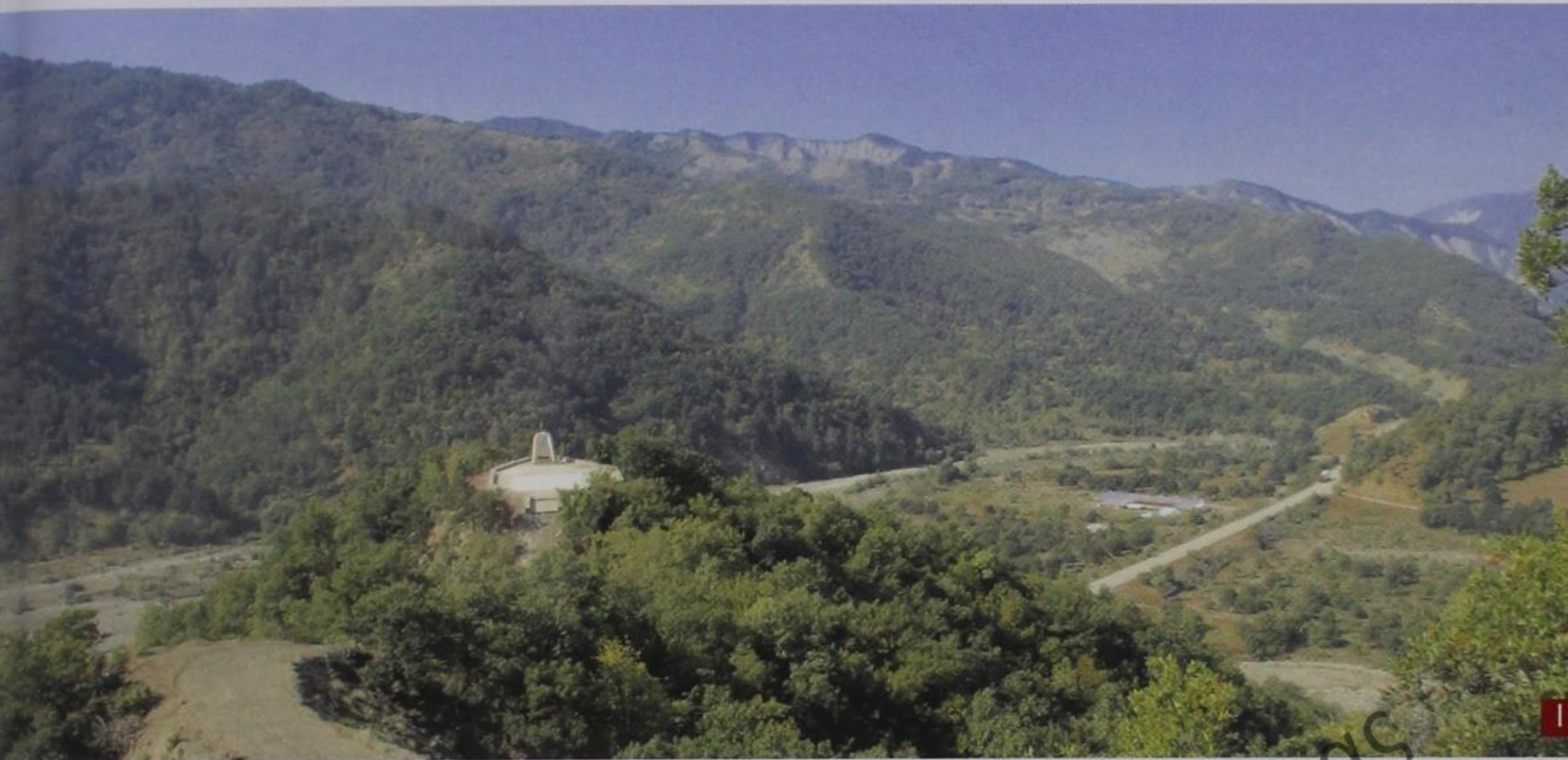
Καμπίτσιο

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

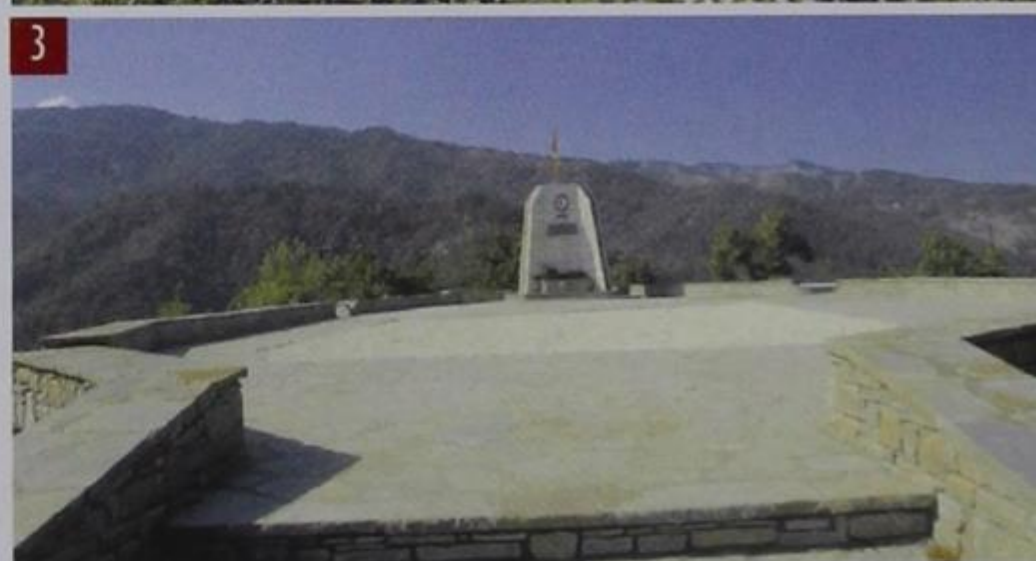
Με αφετηρία το μνημείο του ΔΣΕ στο Κεφαλοχώρι

Στο Κεφαλοχώρι (νέα Λυκόραχη) και στο λόφο που είναι νοτιοανατολικά του χωριού έχει στηθεί από το 2006 το μνημείο του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ειδική αναφορά στις σελ. 12-13). Η αρχιτεκτονική κατασκευή είναι στημένη έτσι που η κεντρική πλευρά του μνημείου «βλέπει» προς την Πέτρα Μούκα και το Καμπίτσιο όπου το 1948 ήταν το αρχηγείο του ΔΣΕ, η έδρα της ΚΕ του ΚΚΕ και η έδρα της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης. Η ανατολική πλευρά «βλέπει» στη δημοσιά που έρχεται από Πεντάλοφο - Επτάχωρι και είναι επίσης ορατή από την πλαγιά που οδηγεί στο Κάντσικο. Η δυτική πλευρά «βλέπει» στη δημοσιά που έρχεται από την Κόνιτσα και είναι ορατή τόσο από τη Γύφτισσα όσο και από τα Πατώματα. Το μνημείο του ΔΣΕ έχει ήδη σηματοδοτηθεί από τους επισκέπτες του σαν βάση εξόρμησης για όλη την ευρύτερη περιοχή. Από δω ξεκινούν οι διαδρομές Δ5-Δ10 (χάρτης σελ. 170).

Φωτό 1 & 2: Το μνημείο στο χώρο του.

Φωτό 3: Η πλατεία του μνημείου στην τελική διαμόρφωσή της.

Φωτό 4 & 5: Το ανακατασκευασμένο πολυβολείο του ΔΣΕ στην τελική μορφή του.

Δ5. Αφήνοντας το Κεφαλοχώρι, βγαίνουμε στην εθνική οδό προς Γιάννενα (χάρτης στη βάση της σελίδας). Στο ένα χλμ. φεύγουμε δεξιά προς Αετομηλίτσα. Μετά από 750 μέτρα και στο σημείο ακριβώς που ο δρόμος στρίβει σε δεξιά φουρκέτα, βρίσκουμε κωμάτινη διασταύρωση (1). Μπαίνοντας στο χώμα, μετά από μερικές δεκάδες μέτρα, παράλληλα με το ρέμα Πιστιλιάπη, στα πρηνή δεξιά βρίσκουμε ερείπια από την εγκατάσταση του Γενικού Αρχηγείου του ΔΣΕ που στάθμευε εδώ για ένα μικρό διάστημα. Επιστρέφουμε στην ασφάλτο και μετά από περίπου 7 χλμ. στο δεξί μας συναντάμε το χωματόδρομο που οδηγεί στα Πατώματα (2). Από το σημείο αυτό κοιτώντας δυτικά έχουμε απέναντί μας την οροσειρά του Σταυρού, με πρώτα υψώματα νότια τη Μεγάλη Ράχη (1166), λίγο πιο ψηλά τον Πρ. Ηλία Οξιός (1518), πιο βόρεια το ύψωμα Λιόκου (1900) και βορειότερα ο Σταυρός στα 1919.

Μπαίνουμε στο χωματόδρομο για Πατώματα και μετά από 2,5 χλμ. φτάνουμε σε αυχενάκι όπου ακριβώς στο δεξί μας αρχίζει το μονοπάτι (3). Από κει με τα πόδια και πορεία νότια φτάνουμε μετά από 500 μέτρα στις οχυρώσεις που διακρίνονται εύκολα αριστερά και δεξιά του μικρού αυχένα.

Το ύψωμα Πατώματα (1230) με στρατηγική θέση για τον έλεγχο του Γράμμου, πέρασε στην Ιστορία για τις σκληρές μάχες κατάληψης και ανακατάληψης που έγιναν εκεί, τόσο το 1948 όσο και το 1949. Στην τρίτη φάση της μεγάλης μάχης του Γράμμου, το 1948, οι δυνάμεις του ΔΣΕ κράτησαν με πολλές θυσίες το ύψωμα κοντά 20 μέρες αντιμετωπίζοντας την ισχυρή πίεση δύο μεραρχιών του αστικού στρατού, της 9ης από δυτικά και της 10ης από το νότο κι ανατολικά.

Τον Μάη του '49 σ' αυτό το ύψωμα ο ΔΣΕ, ολοκληρώνοντας την ανακατάληψη του Γράμμου, έγραψε μια από τις πιο λαμπρές σελίδες ηρωισμού, ορμητικότητας, αυτοθυσίας και στρατιωτικής τέχνης.

Τμήμα του ενός από τα πυροβόλα που χρησιμοποιήθηκαν στη μάχη στα Πατώματα στις 30 Μάη του '49, βρέθηκε και τοποθετήθηκε το 2006 στο μνημείο του ΔΣΕ (σχετική αναφορά στη σελ. 21).

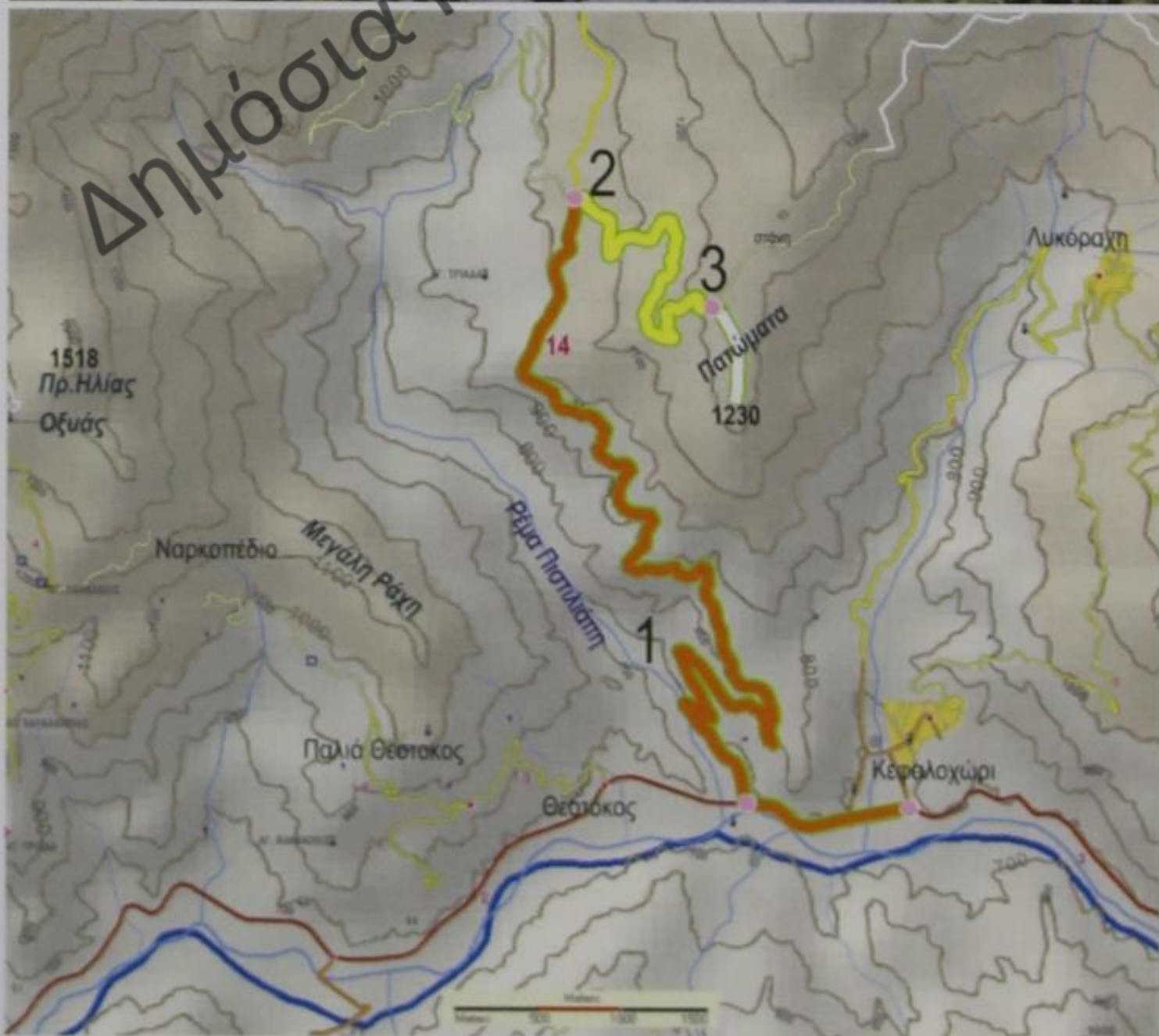
Τα Πατώματα ήταν τόσο ισχυρά οχυρωμένα που ο υποστράτηγος του αστικού στρατού Α. Μπαλοδήμος, διοικητής της 8ης Μεραρχίας, ισχυριζόταν πως «η Αθήνα μπορεί να πέσει, το Πάτωμα όχι!» Πολυβολεία, χαρακώματα, ναρκοπέδια και συρματοπλέγματα δημιούργησαν ένα ολόκληρο οχυρό. Το ναρκοπέδιο είχε 200 μέτρα βάθος και τα συρματοπλέ-

Το μνημείο του ΔΣΕ όπως φαίνεται από τα Πατώματα.

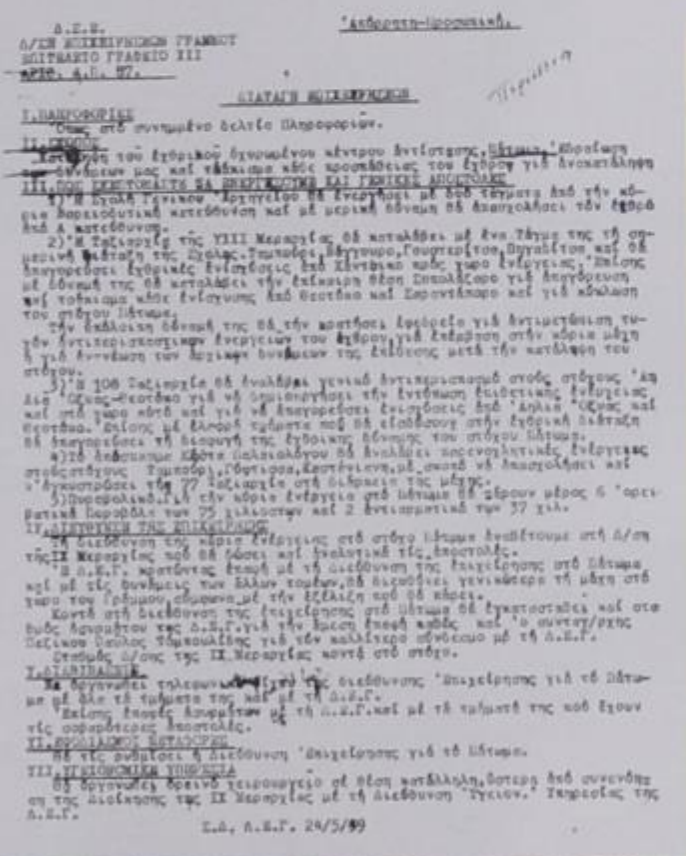

Μπαίνοντας στα Πατώματα σε κάθε βήμα συναντάς τα σημάδια από τις σκληρές μάχες που έγιναν.

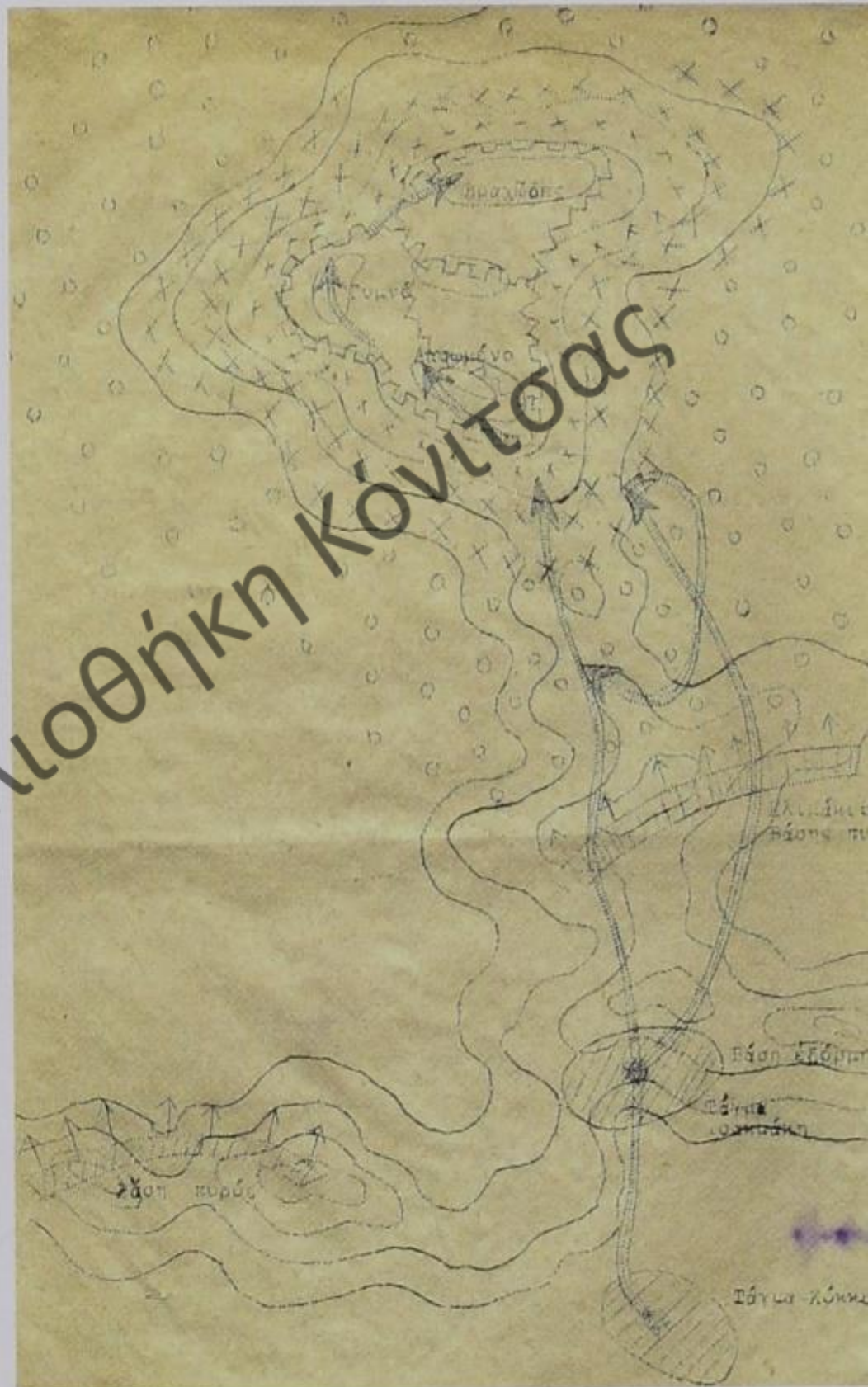
Τα Πατώματα και οι βασικές προσβάσεις τους σήμερα.

ματα 30-70 μέτρα. Τα πολυβολεία ήταν τσιμεντένια και τα χαρακώματα είχαν βάθος 1,70 μέτρα. Στο οχυρό υπήρχαν 235 άνδρες της 75ης Ταξιαρχίας με 24 οπλοπολυβόλα, 6 όλμους των 61 χιλιοστών.

Το επιτελείο του Γενικού Αρχηγείου του ΔΣΕ με ειδικά

μελετημένο σχέδιο ανέθεσε την κατάληψη του οχυρού σε δύο τάγματα της Σχολής Αξιωματικών που υποστηρίχθηκαν από ισχυρές δυνάμεις του πυροβολικού. Η μάχη άρχισε στις 1:30 τη νύχτα και στη διάρκειά της οι μαχητές του ΔΣΕ άνοιξαν ρήγμα ανάμεσα στα ναρκοπέδια χρησιμοποιώντας ευφάνταστες μεθόδους που είχαν από πριν μελετηθεί (π.χ., έκοβαν μεγάλα πεύκα που τα έριχναν μέσα στο ναρκοπέδιο προκαλώντας την ενεργοποίησή του, ή χρησιμοποιούσαν σταυρούς με εκρηκτικά τους οποίους επίσης έριχναν πάνω στις σειρές των συρματοπλεγμάτων). Ένα από τα στοιχεία που καθόρισαν τη μάχη ήταν η ευθεία βολή με πυροβόλο στην ίδια την μπούκα των οχυρώσεων του αντίπαλου. Χρειάστηκαν τρία αλληπάλληλα κύματα επιθέσεων μέχρι που στις 4:30 το απόγευμα τα Πατώματα έπεσαν στα χέρια του ΔΣΕ. Ο αστικός στρατός έστειλε στο επόμενο διήμερο δύο ταξιαρχίες για να ξαναπάρει τα Πατώματα, αλλά δεν τα κατάφερε κι αναγκάστηκε να αποσυρθεί. Η ανακατάληψη του Γράμμου από τις δυνάμεις του ΔΣΕ είχε ολοκληρωθεί.

Πάνω αριστερά: Η διαταγή των επιχειρήσεων για τη μάχη στα Πατώματα. Περιέχονται με λεπτομέρειες τόσο οι δυνάμεις που θα πάρουν μέρος όσο και οι κινήσεις που θα γίνουν (Αρχειό ΚΚΕ).

Μεσαία: Σκαρίφημα (από το Αρχείο του ΚΚΕ) για τη μάχη στο Πάτωμα που περιέχεται στην έκθεση της Ταξιαρχίας της Σχολής Αξιωματικών του Γενικού Αρχηγείου του ΔΣΕ. Διακρίνονται οι βάσεις εξόρμησης των ταγμάτων του ΔΣΕ και οι βάσεις πυρός από τις οποίες χτυπήθηκαν τα πολυβολεία του αστικού στρατού. Διακρίνονται επίσης οι σειρές των συρματοπλεγμάτων που περιέβαλαν τα ναρκοπέδια. Καταγράφεται, τέλος, η κύρια κατεύθυνση της επίθεσης από βορρά προς νότο.

Κάτω: Από τις πρώτες επισκέψεις στα Πατώματα.

Δ6. Από τα Πατώματα επιστρέφουμε στην άσφαλτο και φεύγουμε δεξιά (βόρεια) για τα επόμενα 6,5 χλμ. Στην πρώτη διασταύρωση (1) φεύγουμε δεξιά (ανατολικά) με κατεύθυνση την **Πέτρα Μούκα** (1841) που βρίσκεται σε απόσταση περίπου 3 χλμ. (2). Στην κορφή του βράχου της υπάρχουν οχυρές θέσεις του ΔΣΕ (η προσέγγιση για την κορφή της Πέτρα Μούκα είναι ευκολότερη από τη βόρεια πλευρά της, διαδρομή για Πάνω Αρένα). Συνεχίζουμε για τα επόμενα 3,5 χλμ. μέχρι να βγού-

με σε ένα μεγάλο πλάτωμα (φωτογραφία στη βάση της σελίδας). Είναι το **Καμπίτσιο**. Κοιτώντας ανατολικά βλέπουμε τα κάθετα βράχια της Κάτω Αρένας. Μόλις μπούμε στο Καμπίτσιο (3), πριν, δηλαδή, φτάσουμε στη διασταύρωση των δασικών δρόμων που υπάρχει στο κέντρο του (4) αρχίζουμε περπάτημα βορειοανατολικά μέσα σε δάσος οξιάς. Με λίγη παρατηρητικότητα έπειτα από περίπου 500 μέτρα θα αρχίσουμε να βρίσκουμε ίχνη από αμπριά. Εδώ ήταν το **Γενικό Αρχηγείο** του ΔΣΕ, η

Κάτω αριστερά: Το Καμπίτσιο.

Κάτω δεξιά: Οι εγκαταστάσεις που στέγαζαν το αρχηγείο του ΔΣΕ σκάφτηκαν κυριολεκτικά από τον ασσικό στρατό σε μια προσπάθεια να εξαφανιστεί κάθε ίχνος της παρουσίας των μαχητών του.

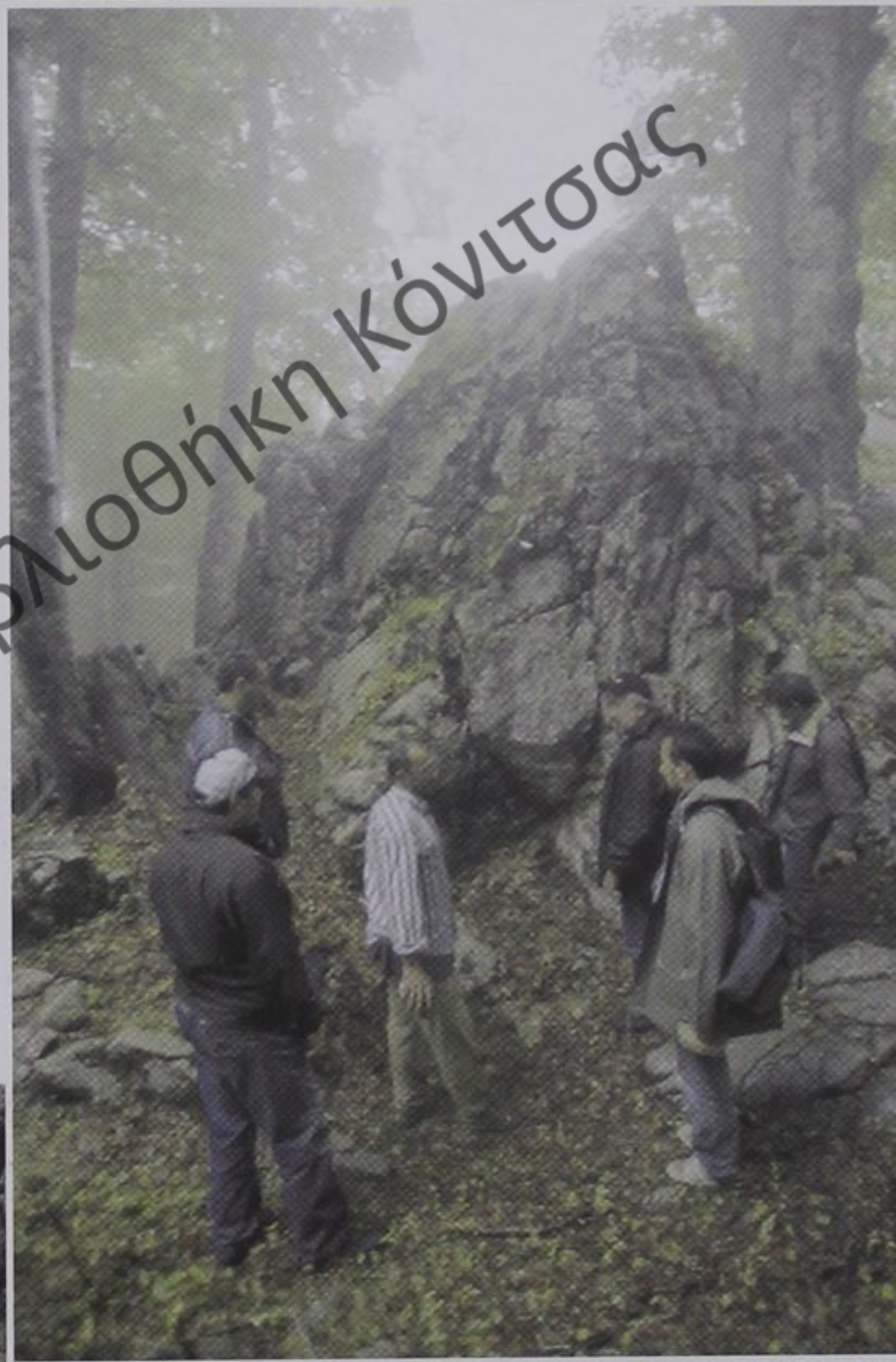

έδρα της ΚΕ του ΚΚΕ και η έδρα της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης. (Φωτογραφίες πάνω και δεξιά).

Επιστρέφοντας στο Καμπίτσιο, κι από κει με πορεία ανατολικά φτάνουμε οδικώς στη ράχη ανάμεσα στην πάνω και την κάτω Αρένα (5). Ακριβώς εκεί στο δεξί μας χέρι ξεκινάει μονοπάτι για ανάβαση στην Κάτω Αρένα. Αν συνεχίσουμε στην κατηφόρα ανατολικά φτάνουμε στις λίμνες Μουτσάλια (6) κι από κει φεύγουμε είτε προς Πευκόφυτο - Χρυσή είτε προς Κοτύλη ή Πεύκο και Νεσόριο.

Από τη διασταύρωση που είναι στο κέντρο του Καμπίτσιου (4) με πορεία νότια επιστρέφουμε μέσα από δασικό δρόμο στην παλιά Λυκόραχη (φωτογραφία κάτω δεξιά) και το Κεφαλοχώρι (η αντίστροφη πορεία αντιστοιχεί στη διαδρομή Δ9 χάρτης στη σελ. 170).

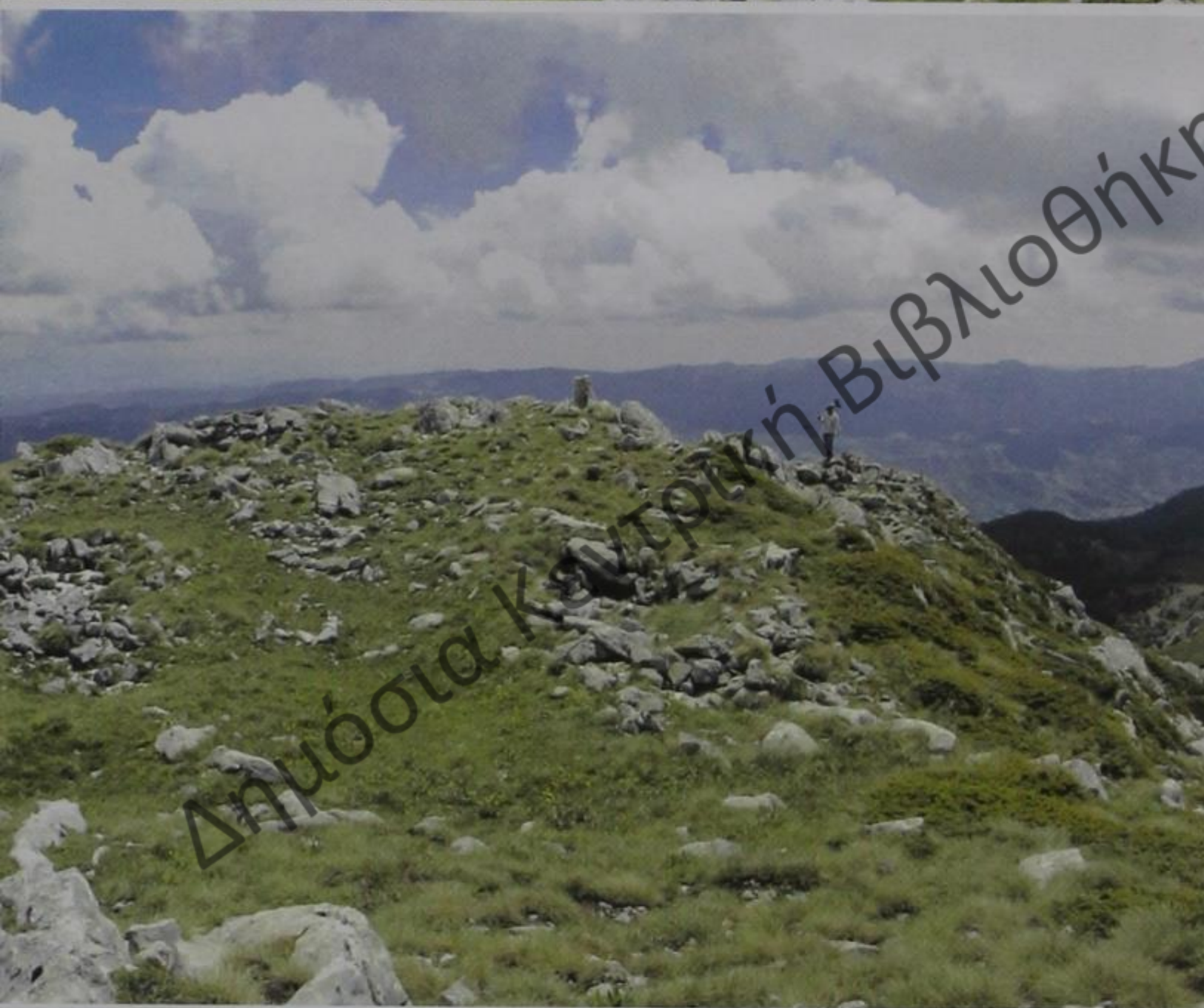
Πύργος Στράτσανης

Πρ. Ηλίας Οξιάς

Μεγάλη Ράχη

Πέτρα Μούκα

Πατώματα

Πάνω: Από την κορφή της πάνω Αρένας δυτικά βλέπουμε σε πρώτο πλάνο την Πέτρα Μούκα και στη συνέχεια την κοιλάδα του Σαραντάπορου και τα υψώματα που την περιβάλλουν.

Αριστερά: Το υψομετρικό στην κορυφή.

Κάτω Αριστερά: Ο άνω ρους του Σαραντάπορου στα ανατολικά της Αρένας. Στο βάθος διακρίνονται Αλεβίτσα - Αμμούδα.

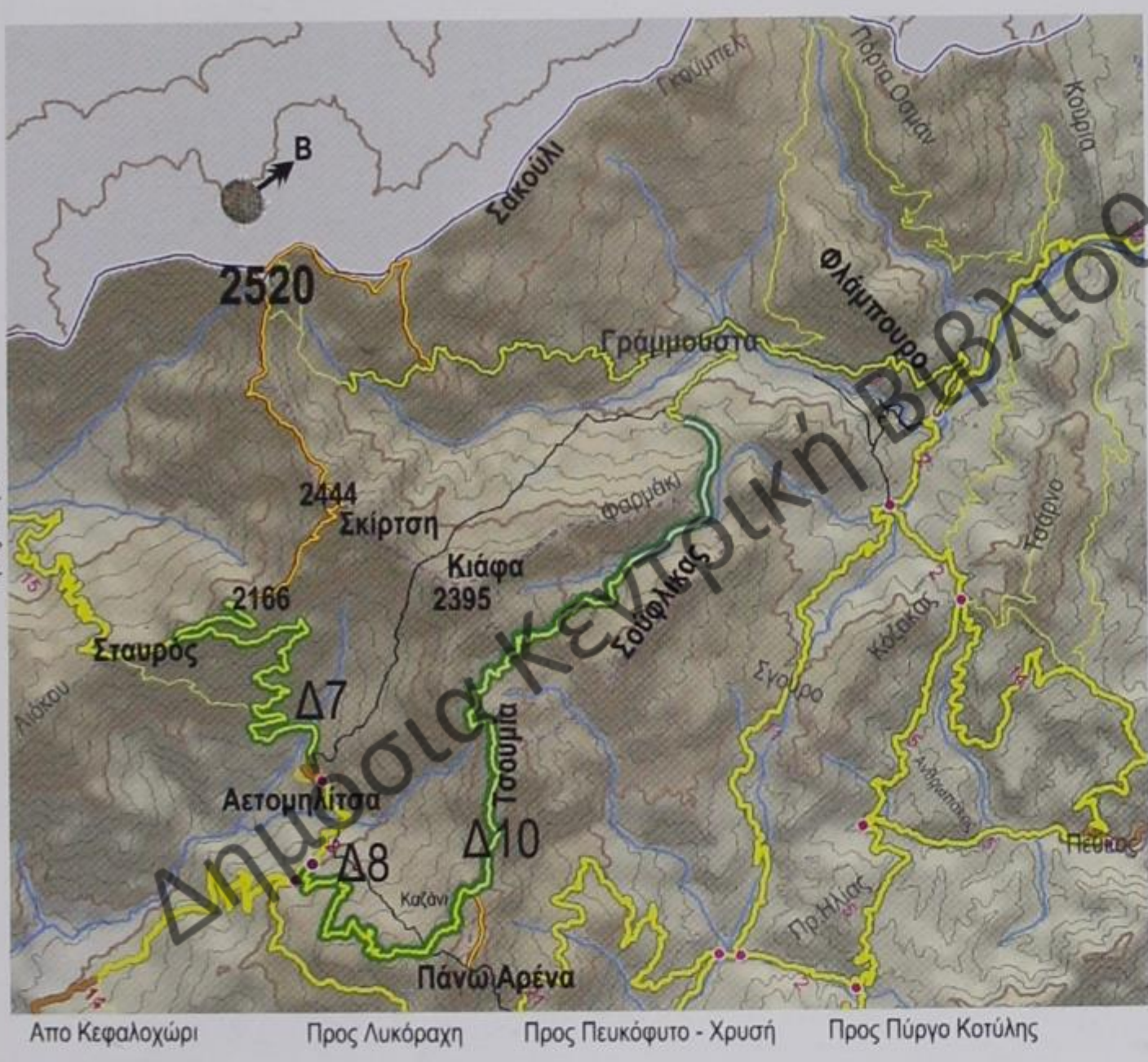
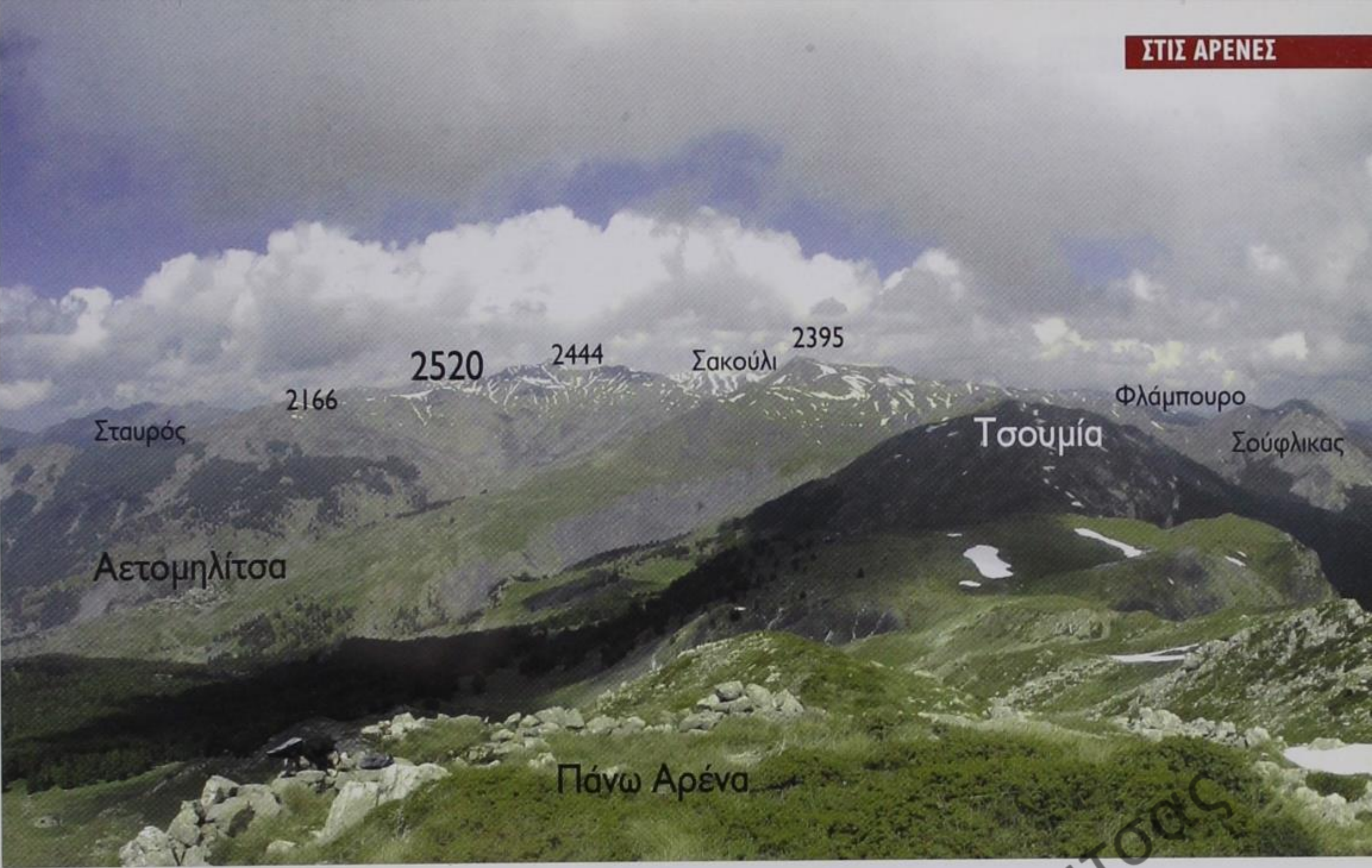
Κάτω Δεξιά: Τα Μουτσάλια σε πρώτο πλάνο και στο βάθος η κορυφογραμμή Παλιοκρίμνι.

Τσάρνο Γκίνοβα Αλεβίτσα Αμμούδα Άσπρη Πέτρα Πρ. Ηλίας Τρία Σύνορα Μυροβλήτη Κόζιακας

Πύργος Κατύλης Κολοκύθα Χάρος Γκρούσα Κρυανέρι Παλιοκρίμνι Τρανή Σκοπά Μουτσάλια Τρία Σύνορα

Ο χάρτης προσανατολισμένος, ώστε να αντιστοιχεί στη φωτογραφία, μας δίνει την κορυφογραμμή από το 2520 ως την Αρένα και ταυτόχρονα γνώση του ευρύτερου χώρου όπου έγιναν οι τελευταίες μάχες στο διήμερο 18-20 Αυγούστου 1948.

Η πάνω Αρένα είναι η δεύτερη μετά τη Σκίρτση κορυφή που προσφέρεται για μελέτη όλου του πεδίου των μαχών. Είναι επίσης μία από τις κορφές στις οποίες οι μαχητές του ΔΣΕ κράτησαν μέχρι τις 20 Αυγούστου του 1948, οπότε συμπύχθηκαν προς Σλήμιτσα - Μονόπυλο για τον ελιγμό στο Βίτσι. Δύο χλμ. νότια από την Αετομηλίτσα (Δ8), αρχίζει χωματόδρομος που βγάζει στη θέση Καζάνι κι από κει στον αυχένα, ανάμεσα Αρένα και Τσουμιά. Από τον αυχένα με πορεία νότια για περίπου 800 μέτρα φτάνουμε στη βάση της πάνω Αρένας όπου και το μονοπάτι της ανάβασης στην κορυφή. Ανεβαίνοντας βρίσκουμε ένα ολόκληρο συ-

γκρότημα αμπριών και θέσεων μάχης που διασχίζει την κορυφογραμμή. Από τον αυχένα, επίσης, αρχίζει η διαδρομή Δ10 που μας βγάζει στη θέση Στάνη Λάμπρου δυτικά του Σούφλικα κι από κει με δύσκολο χωματόδρομο γύρω από το Φαρμάκι κατεβαίνει στη Γράμμουστα. Από την Αετομηλίτσα ξεκινάει η διαδρομή Δ7 που ανεβάζει στο Σταυρό κι από κει στη Σκίρτση (περιγραφή από τη διαδρομή Δ4 στις σελ. 163-167). Συνεχίζοντας φτάνουμε στο 2520 (περιγραφή στη σελ. 88-89).

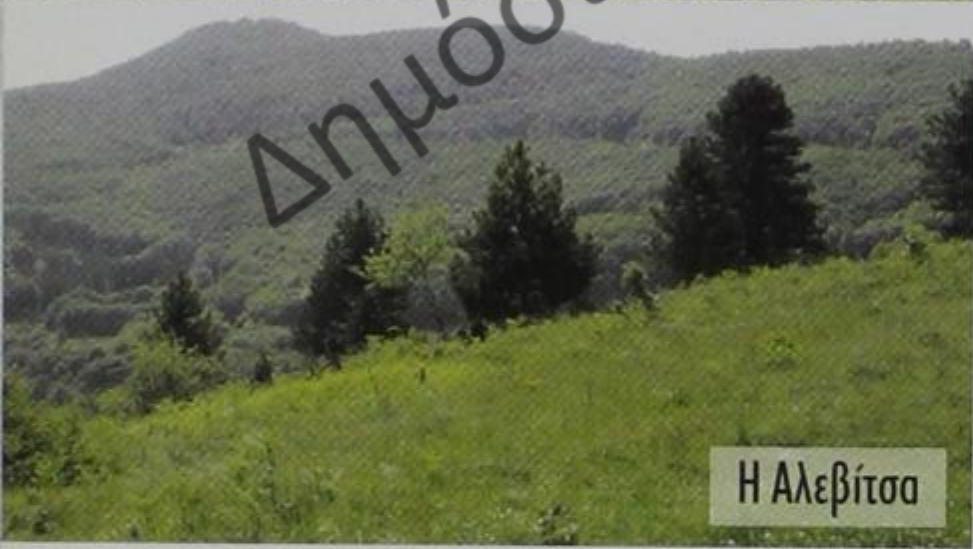
Στις 20 Αυγούστου οι δυνάμεις της 14ης Ταξιαρχίας του ΔΣΕ που κρατούσαν το μέτωπο στον Πύργο Κοτύλης συμπύχθηκαν προς το χώρο του ελιγμού. Ο αστικός στρατός συνέχισε δυο ακόμα μέρες να βομβαρδίζει τα βράχια θεωρώντας ότι οι μαχητές του ΔΣΕ ήταν ακόμα εκεί...

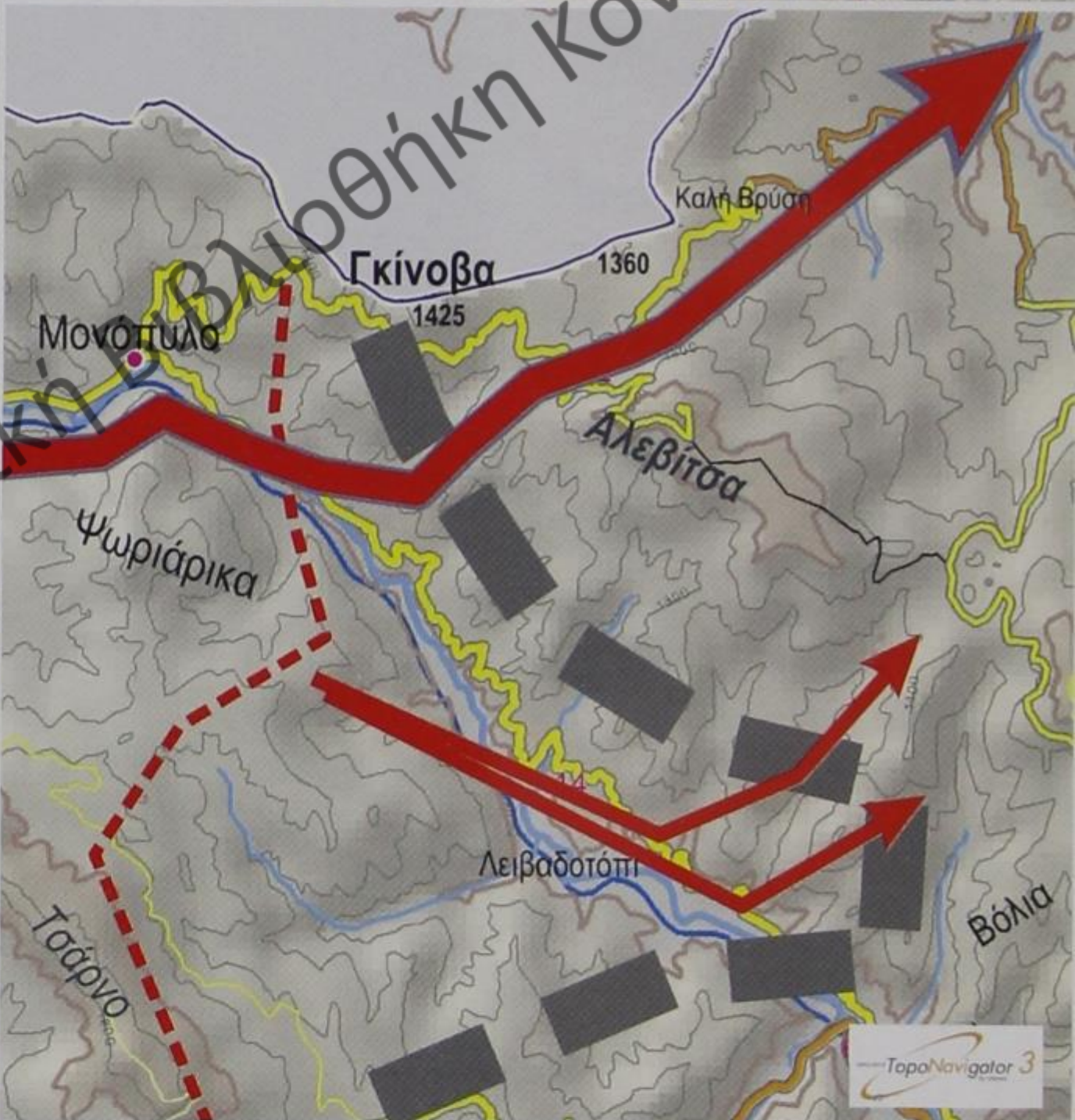
Η Σλήμνιτσα

Το Μονόπυλο

Η Αλεβίτσα

Η Μεγάλη Μάχη του Γράμμου που άρχισε στη Β. Πίνδο στις 14-6-48 έληξε με την ενέργεια του επιθετικού ελιγμού τη νύχτα της 20ής προς 21η Αυγούστου του 1948. Παραμονές του ελιγμού, ο διοικητής του Β' Σώματος του αστικού στρατού, ο Κιτριλάκης, ανέφερε στο ΓΕΣ πως οι «συμμοριτες» έχουν στριμωχτεί κι ότι η μόνη δίοδος διαφυγής τους, το Μονόπυλο, έχει σφραγιστεί! Το επιτελείο του ΔΣΕ πήρε σοβαρά υπόψη αυτήν την εκτίμηση.

Στο σχετικό τόμο της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού του ΓΕΣ αναφέρεται: «Χαρακτηριστικόν του αρτίου δικτύου πληροφοριών, όπερ διέθετε το ΚΚΕ, είναι ότι και αυτήν την απόρρητον αναφοράν του Διοικητού του Β' ΣΣ προς τον Αρχηγόν του ΓΕΣ επληροφορήθη το Γενικόν Αρχηγείον των Κομμουνιστοσυμμοριτών.»

Στις 18 Αυγούστου η διοίκηση του Γενικού Αρχηγείου του ΔΣΕ πήρε την απόφαση για τον ελιγμό. Η

απόφαση ανακοινώθηκε το πρωί της 19/8. Μέσα σε 48 ώρες 8.500 άνδρες του ΔΣΕ με βάση την απόφαση συμπύσσονται στις προκαθορισμένες θέσεις που προβλέπει το σχέδιο.

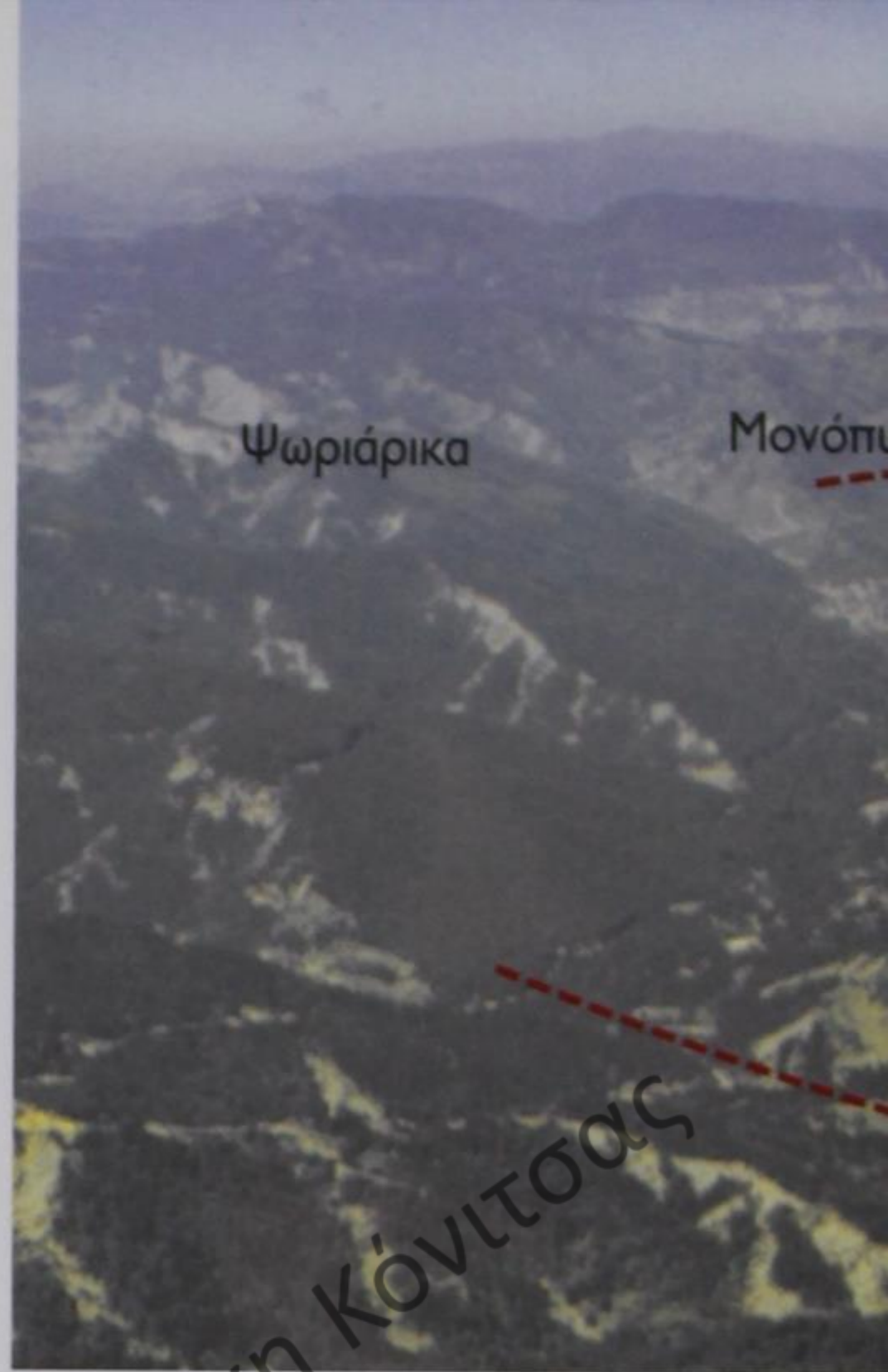
Κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας των τμημάτων (νύχτα 19-20/8/48 και ημέρα 20/8/48) προβλέπονταν η διατήρηση της φυσιογνωμίας της μάχης ανά τους τομείς (χάρτης πάνω αριστερά στη σελ. 178). Ο ΔΣΕ, ενώ συμπύσσεται κατέχει με ευέλικτα, καθορισμένα τμήματα την κορυφογραμμή: 2520, 2444, Κιάφα, Σούφλικά, Σκάλα, Τσάρνο, Ψωριάρικα, δυτικά αντερείσματα της Γκίνοβα. Παράλληλα τμήματά του κατέχουν ισχυρά το χώρο γύρω από τον Πύργο Κοτύλης ως τα Τρία Σύνορα. Κατά τη διάρκεια κίνησης του ελιγμού το βράδυ της 20/8/48 διατηρείται η ισχυρή κατοχή της κορυφογραμμής από το 2520 ως την Κιάφα κι από κει στο Σούφλικά μέχρι το Φλάμπουρο και την Πόρτα Οσμάν.

Δύο Λόχοι του Τάγματος Αλευρά της 16ης Ταξιαρχίας, εθελοντές (Λόχοι αυτοκτονίας στην ουσία) ερχόμενοι από τις Αρένες παίρ-

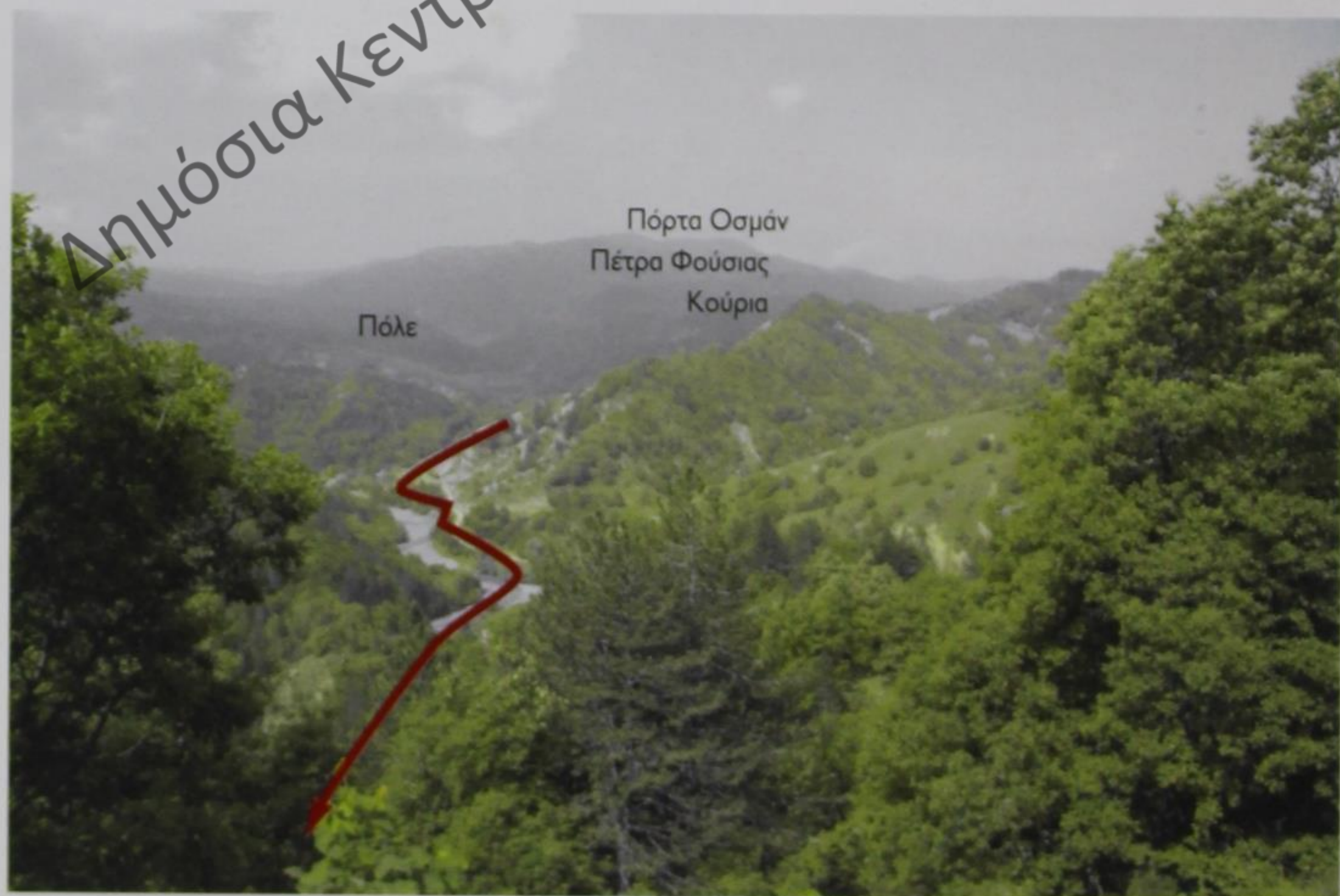
ουν εντολή να ανοίξουν τον κλοιό στη θέση Γκίνοβα. Την 23η ώρα εκδηλώνεται η επίθεση. Μέσα σε 15' το ύψωμα καταλαμβάνεται σχεδόν εξολοκλήρου. Ταυτόχρονα ο ΔΣΕ εκδηλώνει κίνηση αντιπερισπασμού προς νοτιοδυτικά αντερείσματα Αλεβίτσας και Βόλια (χάρτης κάτω αριστερά στη σελ. 178). Η διάταξη του εχθρού στο σημείο αυτό αποδιοργανώνεται. Ο ΔΣΕ περνάει αλώβητος στο Βίτσι (χάρτης στην κορυφή της σελίδας). Ο θανατηφόρος κλοιός του Βαν Φλιτ και των ντόπιων υποτακτικών του απέτυχε όπως και στο 1947. Το πέρασμα των φαλαγγών άρχισε στις 00.30 ώρα της 21/8/48, όλα τα τμήματα πλην οπισθοφυλακών και σταθερών πλαγιοφυλακών, μέχρι τις 8.30' το πρωί είχαν συγκεντρωθεί στο χώρο δυτικά του Πολυάνεμου και της Ιεροπηγής. Από κει αναπτύχθηκαν σ' ολόκληρο το Βίτσι. Νέα κρίση περίμενε το επιτελείο του αστικού στρατού...

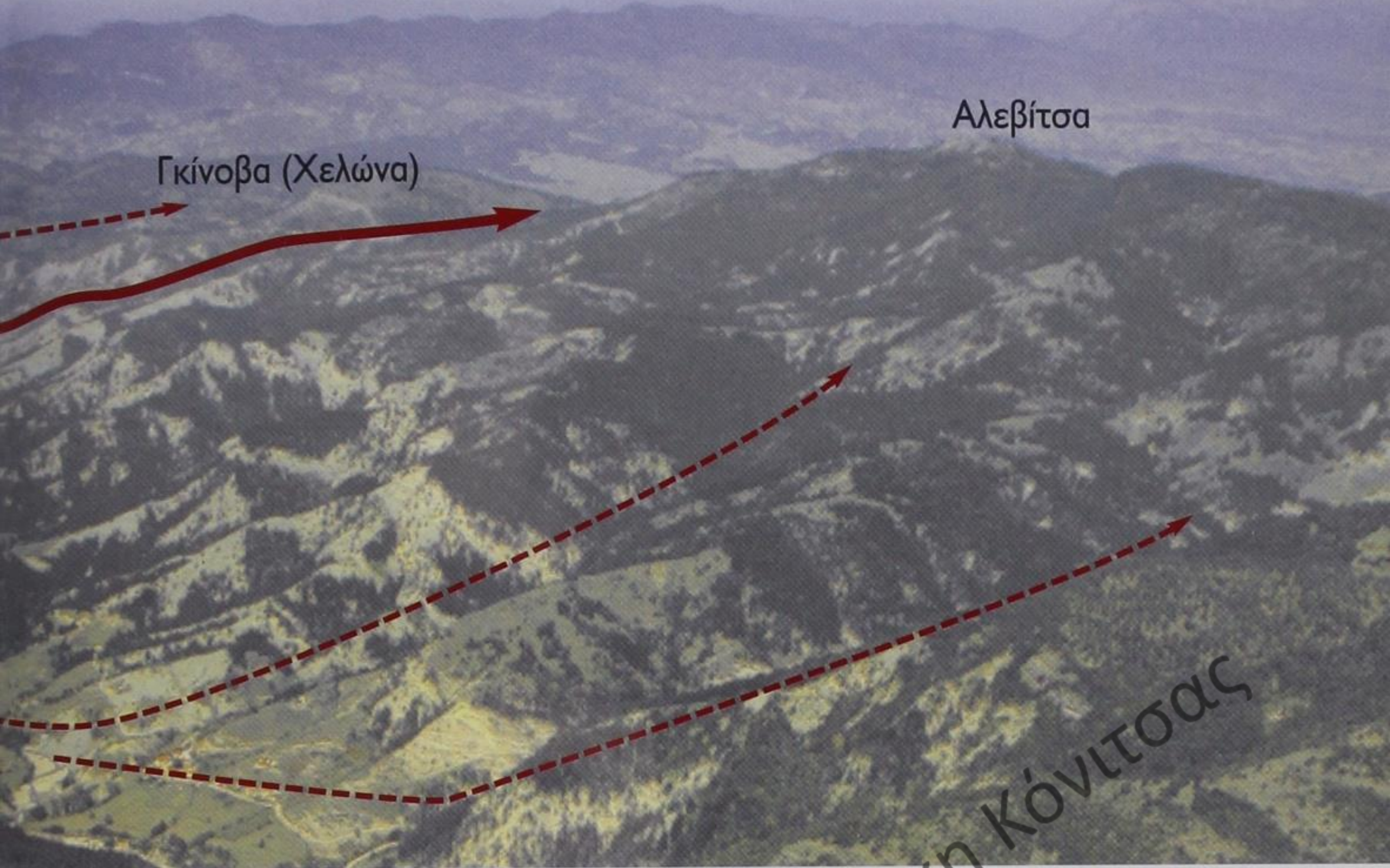
Λίγο καιρό αργότερα ο ΔΣΕ ανακατέλαβε το Γράμμο!

Σύμφωνα με την απόφαση ΕΠΕ 285/19/8/48 του Γενικού Αρχηγείου του ΔΣΕ για την πραγματοποίηση του ελιγμού σχηματίστηκαν δύο φάλαγγες. Πρώτη φάλαγγα η 103η Ταξιαρχία, η 16η Ταξιαρχία (πλην διλοχία), η Σχολή Αξιωματικών του ΓΑ, οι σχηματισμοί του ΓΑ, οι σχηματισμοί και το πυροβολικό της 670ης Μονάδας. Όλοι αυτοί υπό ενιαία διοίκηση συγκεντρώθηκαν στο χώρο μεταξύ Σλήμνιτσας - Μπέλτσας απ' όπου το βράδυ της 20 προς 21 Αυγούστου διέσπασαν το μέτωπο ανάμεσα Γκίνοβα - Αλεβίτσα και κινήθηκαν προς Καλή Βρύση - Διποταμιά - Πολυάνεμο για να συνδεθούν με τμήματα της 108ης Ταξιαρχίας που ήταν ήδη στο Βίτσι. Τη δεύτερη φάλαγγα αποτελούσαν η 107η Ταξιαρχία, σχηματισμοί και πυροβολικό του Αρχηγείου Δυτικής Μακεδονίας. Συγκεντρώθηκαν στο χώρο Μονόπυλο, νοτιοδυτικά αντερείσματα Γκίνοβας, Ψωριάρικο, Τσάρνο. Αποστολή της να εξασφαλίσει ισχυρή κατοχή της Γκίνοβας και του Τσάρνου, ενώ με διλοχία εξοπλισμένη με όλο το βαρύ οπλισμό της ταξιαρχίας να κάνει επίθεση προς Βόλια μέχρι να περάσει η κεφαλή της φάλαγγας από το περάσμα ανάμεσα Γκίνοβα - Αλεβίτσα. Η διαταγή εκτε-

λέστηκε να εκτελεστεί. Στη δεύτερη φάλαγγα προστεθηκαν και οι δυνάμεις της 14ης Ταξιαρχίας που τελικά δεν εκτέλεσαν την αρχική πρόβλεψη της διαταγής για πραγματοποίηση ελιγμού προς Δαμασκηιά - Σινιάτσικο.

Αριστερή σελίδα κάτω: Το πέρασμα του Μονόπυλου απ' όπου ανέβηκε ανάμεσα Γκίνοβα - Αλεβίτσα η πρώτη φάλαγγα.

Πάνω: Με διακεκομμένη κόκκινη γραμμή τα χτυπήματα προς Γκίνοβα και προς Βόλια και ΝΔ Αλεβίτσας. Με παχιά κόκκινη γραμμή η κύρια κατεύθυνση του ελιγμού.

Μέση: Η συνέχεια του περάσματος από Μονόπυλο προς Καλή Βρύση.

Κάτω αριστερά: Η ρεματιά ανάμεσα Γκίνοβα - Αλεβίτσα απ' όπου πέρασαν οι δύο φάλαγγες.

Κάτω δεξιά: Ανέβασμα στο ύψωμα 1360 απ' όπου δίνεται καλή οπτική όλου του περάσματος.

Κάτω Αρένα

Στις 14 Απρίλη του 1949, ο αρχιστράτηγος του αστικού στρατού, ο Παπάγος, διαπίστωνε με οργή για τους επιτελείς του ότι στο Γράμμο που χρειάστηκαν 70 ματωμένα μερόνυχτα για να τον πάρουν, βρισκόταν ξανά, ακριβώς απέναντι από το πάνοπλο Α΄ Σώμα Στρατού, 3.000 μαχητές του ΔΣΕ οι οποίοι και είχαν ανακαταλάβει το χώρο!

Τι είχε συμβεί; Μια σειρά μικρές ειδήσεις στο περιοδικό *Δημοκρατικός Στρατός* μαρτυρούν αυτό που ο αστικός στρατός προσπαθούσε να κρατήσει κρυφό ώσπου την άνοιξη του '49 αναγκάστηκε να το ομολογήσει. Αμέσως μετά τον ελιγμό από το Γράμμο στο Βίτσι, οι δυνάμεις του ΔΣΕ άρχισαν την προετοιμασία για την ανακατάληψη του Γράμμου. Διαβάζουμε: 4/10 του 1948 τμήματα της 8ης Μεραρχίας του ΔΣΕ εκδιώκουν από χωριά του Βοΐου τους ΜΑΥδες. 10/10 εξοντώθηκε λόχος του αστικού στρατού στο Φλάμπουρο! 15/10 μαχητές του ΔΣΕ μπήκαν στο Μονόπυλο, τη Σλήμνιτσα, τη Γράμμουστα, τη Μυροβλήτη και το Πευκόφυτο. 28 Οκτώβρη! Μέρα σύμ-

βολο. Τα τμήματα του Δημοκρατικού Στρατού ξαναστήνουν τη σημαία τους στο 2520!

Πώς έφτασαν εκεί; Στις 7 του Σεπτεμβρη του 1948 ξεκινούν από το χωριό Ανταρτικό, στο Βίτσι, τα πρώτα τμήματα του ΔΣΕ με αποστολή την ανακατάληψη του Γράμμου. Με πορεία προς το Σινιάτσικο κι από κει απέναντι – δυτικά προς Καστανοχώρια και νότια προς Νιτρούζι φτάνουν στον αυχένα της Σαμαρίνας κι από κει προωθούνται βόρεια στη Ζέρμα (είναι οι μαχητές που εμφανίστηκαν στις 15 του Οκτώβρη στη Σλήμνιτσα, αργότερα τα τμήματα αυτά συγκρότησαν την 157η Ταξιαρχία).

Την ίδια περίοδο άλλα τμήματα της 8ης Μεραρχίας του ΔΣΕ διεισδύουν από το βορρά στο Γράμμο με πορείες μέσα σε χιόνι που ξεπερνούσε και τα δύο μέτρα. Στήνουν έτσι τα πρώτα προγεφυρώματα για το πέρασμα πια όλης της 8ης Μεραρχίας του ΔΣΕ στο Γράμμο.

Κιάφα

Φούσια

Τσουμιά

Σούφλικας

Πάνω Αρένα

Καμπίτσιο

Μουτσάλια

Δύο μόλις μήνες μετά τον ελιγμό στο Βίτσι, οι μαχητές του ΔΣΕ είχαν αρχίσει την ανακατάληψη του Γράμμου.

Η άνοιξη του 1949 βρίσκει την 137η Ταξιαρχία να έχει πιάσει την περιοχή ανάμεσα Ψωριάρικα - Τσάρνο. Την 139η να έχει φτάσει ανάμεσα Λιόκου - Πληκάτι. Και η 157η κρατούσε τη γραμμή Μπουχέτσι - Ταμπούρι.

Στις 29 Μάρτη η 108η Ταξιαρχία κινείται στη γραμμή Παλιοχώρι - Ζγούρο - Μυροβλήτη - Πευκόφυτο και φτάνει στις 31 Μάρτη στο Καμπίτσιο. Οι μαρτυρίες της εποχής αναφέρονται σε πορεία μέσα σε 80 εκατοστά χιόνι και λασπωμένες στρατσές, που σημαίνει ότι οι μαχητές πέρα από τον οπλισμό που κουβαλούσαν έπρεπε διαρκώς και να ανοίγουν δρόμο

για να περάσουν τα λίγα ζώα που είχαν φορτωμένα με βαριά όπλα και βλήματα. Η ταξιαρχία τελικά φτάνει στο Πληκάτι (πέρασε τον αυχένα δυτικά της Αετομηλίτσα). Στις 2 Απρίλη γίνεται σφοδρή επίθεση στο Ασημοκωριόπου διαλύεται το 584ο Τάγμα του αστικού στρατού. Την ίδια μέρα οι δυνάμεις της 8ης Μεραρχίας του ΔΣΕ που βρίσκονταν στην περιοχή από το χειμώνα χτυπάνε και πέρνουνε τα στρατηγικής σημασίας υψώματα Κάμενικ και Πύργο Στράτσανης. Η 75η Ταξιαρχία του αστικού στρατού με έδρα την Πυρσόγιαννη βρέθηκε κυριολεκτικά περικυκλωμένη...

Η προσπέλαση του Γράμμου, σήμερα, είναι περίπατος ακόμη κι όταν το χιόνι σκεπάζει τα πάντα. Τότε ήταν άθλος το πέρασμα, πόσο μάλλον η παραμονή. Οι μαχητές του ΔΣΕ μετέτρεψαν το μειονέκτημα σε πλεονέκτημα.

Ξεχωριστό ρόλο στην ανακατάληψη του Γράμμου έπαιξε η Σχολή Αξιωματικών του Γενικού Αρχηγείου (ΣΑΓΑ).

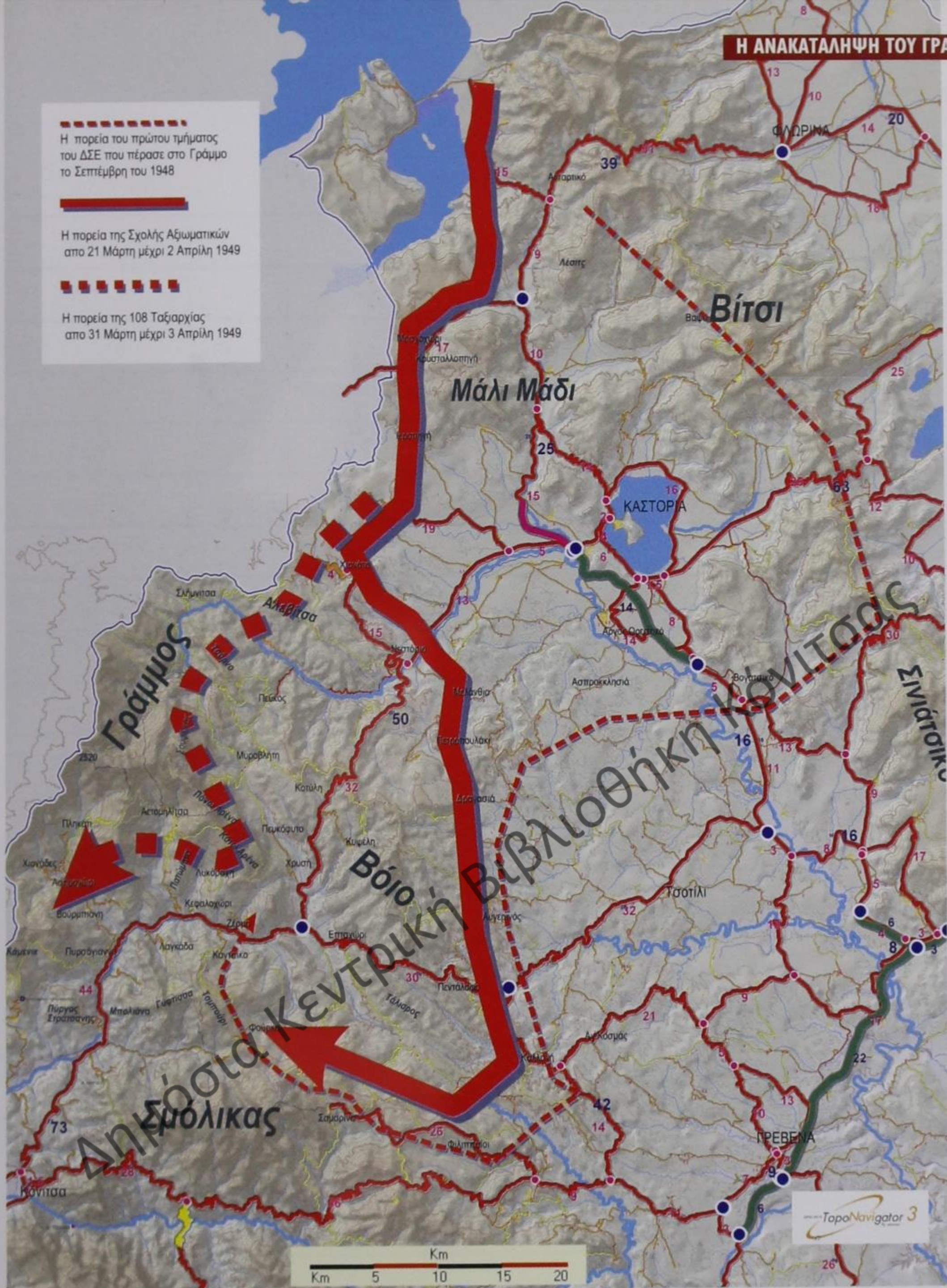
Η πορεία της προς το Γράμμο ξεκίνησε στις 21 Μάρτη του 1949 από τις Πρέσπες. Κάτω από φοβερή χιονοθύελλα και μετά από πέντε ώρες πορεία φτάνει στο Μοσχοχώρι. Στις 24 με ολονύχτια πορεία υπό βροχή φτάνει νότια από τα Φαλτσάτα, μέσα στη διάταξη του αστικού στρατού. Στις 25 κοντά στο Μελάνθιο. Στο δρόμο δίνει μάχη, στις 26 φτάνουν στο Κυπαρίσσι. Συναντούν έναν ανεξάρτητο λόχο που ήρθε από τα Γρεβενά και συνεχίζουν στις 30 για Φιλιππάιους. Πορεία πάση θυσία μέσα σε χιονοθύελλα και 70 πόντους στρωμένο χιόνι. Φτάνουν Σαμαρίνα. Στις 31 Μάρτη

με νυχτερινή πορεία μέσα σε βαθύ χιόνι προσπαθούν να πλησιάσουν στο Γκρέκο που με βάση το σχέδιο ήταν και η βάση εξόρμησης. Τα φορτωμένα ζώα δεν μπορούσαν να προχωρήσουν. Επιτόπου οι μαχητές του ΔΣΕ πήραν στους ώμους όλο το φορτίο κι έφτασαν στη βάση τους αρχίζοντας ταυτόχρονα την προετοιμασία για μάχη. Το βράδυ της 1ης του Απρίλη τμήματα της ΣΑΓΑ χτυπάνε τα υψώματα γύρω από τη Φούρκα με στόχο να φτάσουν ως και το Κάντσικο. Το ξημέρωμα τους βρίσκει να έχουν καταλάβει το Ταμπούρι και τον Αϊ-Λια, ενώ τμήματα προωθήθηκαν προς Γύφτισσα και Μπολιάνα. Ένα τεράστιο μέτωπο που ήταν αδύνατο να καλυφθεί από τις δυνάμεις μόνο της σχολής. Κι όμως... Στις 2 του Απρίλη καίγεται κυριολεκτικά ο τόπος καθώς φτάνουν σοβαρές δυνάμεις του αστικού στρατού τόσο από Γρεβενά όσο και από Κόνιτσα. Παίρνουν το Ταμπούρι, η ΣΑΓΑ επιχειρεί ανακατάληψη χωρίς ούτε ένα βλήμα στα πυροβόλα της. Στις 3 του Απρίλη γίνεται καλασμός στο ύψωμα 1642 (πάνω από το Κάντσικο).

Μέχρι τις 12 Απρίλη τα υψώματα της περιοχής αλλάζουν χέρια και δυο φορές τη μέρα. Η ΣΑΓΑ μετράει εδώ μερικές από τις πιο σημαντικές απώλειες σε πρώτα στελέχη της.

Στις 19 Απρίλη η ΣΑΓΑ περνάει στη Ζέρμα. Η τρίτη χρονιά της μάχης του Γράμμου έχει πλέον αρχίσει.

Για λογαριασμό του αστικού στρατού ο Δ. Ζαφειρόπουλος γράφει σχετικά: «Επετεύχθη πράγματι στρατηγικός και τακτικός αιφνιδιασμός και ούτω κατελήφθησαν οι αντικειμενικοί σκοποί άνευ σοβαρής αντίδρασης και εξηναγκάσθησαν αι εθνικάί δυνάμεις να προβούν σε αναδιάταξιν δυνάμεων προς Δυτικόν Γράμμον - Σμόλικαν και να εμπλακούν εις Αγώνα φθοράς. Εδημιουργήθει εκ νέου εστία - Βάσις Γράμμου, όστις μόλις το θέρος του 1948 είχε εκκαθαρισθεί διά μακροχρόνιου αγώνος πολυδάπα-

νου εις απώλειαν ανθρώπινου και πολεμικού υλικού και παρέστη ανάγκη νέων αγώνων κατά το 1949 για την ανακατάληψή του.»

Όσα, δηλαδή, είχαν πάρει στο Γράμμο σε 70 μέρες, ο ΔΣΕ τα ανακατέλαβε σε 5 μέρες!

Αυτός ήταν ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

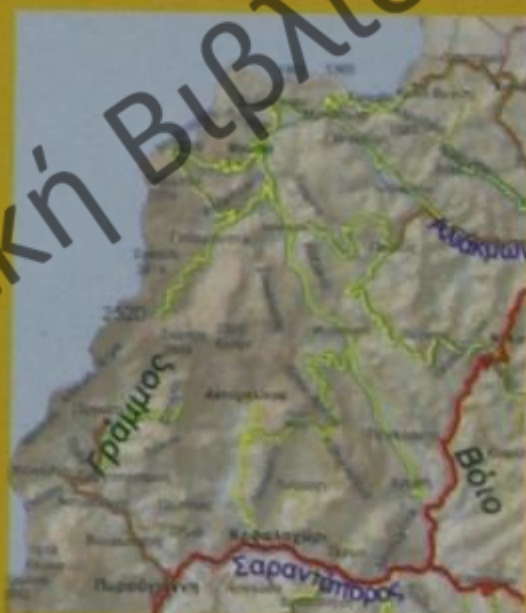

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΓΡΑΜΜΟΣ

Στα βήματα του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας
ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ - ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ

ISBN 978-960-451-080-1

9 789604 510801